

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

EDITIONES
UNIVERSITATIS CATHOLICAE UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PPAE

*Праці Філософічно-гуманістичного факультету
Opera Facultatis philosophicae-humanisticae*

Том XXI Vol.

ПІСНЯ ПРО РОЛЯНДА

Із старофранцузької мови переклав

БОГДАН І. ЛОНЧИНА

LA CHANSON DE ROLAND

Traduite en ukrainien par

BOHDAN I. LONCHYNA

РИМ - 1977 - ROMAЕ

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

EDITIONES
UNIVERSITATIS CATHOLICAE UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PPAE

*Праці Філософічно-гуманістичного факультету
Opera Facultatis philosophicae-humanisticae*

Том XXI Vol.

ПІСНЯ ПРО РОЛЯНДА

Із старофранцузької мови переклав
БОГДАН І. ЛОНЧИНА

LA CHANSON DE ROLAND

Traduite en ukrainien par
BOHDAN I. LONCHYNA

diasporiana.org.ua

РИМ - 1977 - ROMAЕ

ПІСНЯ ПРО РОЛЯНДА

Із старофранцузької мови переклав
БОГДАН І. ЛОНЧИНА

РИМ - 1977

ВСТУП

Середньовіччя це історія постання, розвою й упадку великої культури. Воно тягнеться приблизно від 5 до 15 ст. Стара римсько-грецька цивілізація поволі загибає між 5 і 8 ст. Європа віддалюється від середньоморського світу і починає творити свій власний стиль, світ, культуру. Період між 9 і 11 ст. це часи експериментування, шукання нових доріг. А 12 і 13 ст. це епоха здійснення і повного розвою середньовічної культури. У 14 і 15 ст. ця культура поволі хилиться до упадку. Найхарактеристичнішими прикметами середньовічної епохи є феодалний устрій та вплив Церкви і її вчення на суспільність.¹

Римська імперія паде в 5 ст. (476), бо її народи не мали ні сили ні охоти вдержати її. Вже у 3 ст. починається мандрівка народів і напади германських племен (вандали, готи, остроготи, візиготи, франки, льомбарди, бургунди) та гунів на Рим. У 7 ст. зі сходу приходить нова сила — араби, що прийняли магометанську віру та стали її фанатичними прихильниками. Вони завоювали Сирію, північну Африку, а в 8 ст. Іспанію. Кристалізуються три політично-культурні сили: арабська імперія, візантійська імперія та західня Європа. Кожна з них витворює свою власну систему правління і культуру. Наразі, в 7 і 8 ст., західня Європа була найбільш убогою одиницею, як під оглядом матеріальним так і інтелектуальним.

Зворотним пунктом в історії Західньої Європи було панування Карла Великого (Шарлеманя, 742-814), короля франків. До його часу в Європі був ряд королівств, але вони не мали більшого значення. Найважливіше між ними це королівство франків. Щойно династія Каролінгів (751-987) створює нову культуру в

¹ Гл. JOSEPH R. STRAYER, *Western Europe in the Middle Ages* (New York 1955).

західній Європі. Каролінги хотіли створити одну християнську імперію і для тієї цілі використали Церкву, що одинока залишилася на руїнах римської імперії як тривала організація. Карло Великий піддержав папу проти льомбардів, яких знищив, і воював проти поганських саксонів, аварів, слов'ян. Він піддержав християнську Церкву і її місійну працю серед поган. У 800 році папа Лев III коронував Карла в Римі на цісаря Заходу і тим самим поставив його понад усіх інших королів. До нього належали Франція, Бельгія, Люксембург, Голляндія, Швайцарія, велика частина Німеччини, Австрії та Італії. Він став оборонцем віри і папства. Західня Европа перестала тепер бути частиною візантійської імперії, цісарства Сходу (що постало 395 р. і тривало до 1453 р.), а почала оформлюватися в нову політичну й культурну одиницю, що різнилася від візантійської та арабської імперій. В тому часі постала й проблема: хто більший — папа, що коронує цісаря, чи цісар?

Карло Великий піддержує науку. Монахи копіюють твори Отців Церкви і світських письменників, що збереглися якраз завдяки тим переписувачам. Манастирі створили рукописні бібліотеки. Галлоромани, англосакси, франки, шкоти, льомбарди студіюють на дворах Каролінгів і творять підвалини під західноєвропейську культуру.

Наслідники Карла Великого не були сильні. Людвик Побожний поділив цісарство на три частини, між трьох синів: західню (пізніша Франція), східню (пізніша Німеччина) і середню (Голляндія, Альзація, Льотарингія, Швайцарія, Савоя, Прованс, північна і центральна Італія). Почали поставати нові королівства, а одночасно прийшли нові наїзди: вікінгів з півночі, малярів зі сходу, сарацинів з півдня. Центральний уряд кожного королівства не міг дати собі ради із скорими й несподіваними нападами. Тому це завдання впало на льокальних володарів, що почали вдержувати своє військо та будувати оборонні замки. Цей факт робив їх незалежними від центральної влади, зн. від короля.

I. ФЕВДАЛІЗМ І ЦЕРКВА В СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

У таких то обставинах обезсилення центральних урядів, вожжих нападів, економічного застою постав *февдалізм*. Це не була система сперта на якійсь політичній теорії; це була конечність

часу, це був засіб для збереження суспільної організації, засіб для виконання завдань центрального уряду на місцях, бо центральна влада не могла цього зробити. Сильна людина, лицар-землевласник з групою озброєних васалів взяв на себе обов'язок вдержувати лад і порядок на якійсь малій території та захищати її мешканців проти ворогів.

Учені не знають докладно як постав феудалізм. Одне є певне: льокальний володар існував від самого початку європейської історії в Італії, Галлії, Німеччині. Ті володарі були навіть сильніші від меровінгських королів (448-751). Коли прийшли Каролінги, вони не могли знищити влади тих панів, володарів, тож старалися використати їх для своїх цілей. Вони зарядили, що кожний мешканець мусить мати свого, володаря, а вони самі мали бути найвищими володарями, сюзеренами. Це заступило римську систему правління.

Льокальні володарі одержували наділ землі в лен від короля, що бажав одержати від них військову допомогу, бо сам король не мав контролю над цілою своєю територією. З цим наділом землі приходила т.зв. *immunitas*: ціла територія даного володаря була вільна від контролю королівських урядовців, зн. це була повна автономія в рямцях якогось королівства. Але цим наділом землі король, до деякої міри, зв'язував володарів, васалів із своєю особою. Початково цей наділ землі міг бути королем відкликаний, але в 9 ст. він став дідичним і король не міг відібрати його від свого васала.

Отже феудалізм постав тому, що центральний державний уряд, зн. король, був слабкий. Феудалізм не знищив держави, а тільки зайняв її місце. Він найбільше розвинувся в 10, 11 і 12 ст.

На чому полягав феудальний договір між паном (володарем) і васалем? На заяві вірності і присязі. Це була церемонія, на основі якої лицар ставав « чоловіком » (*homo*) свого володаря. Він клякав перед ним без накриття голови і без зброї, щоб тим зазначити свою залежність від нього, вкладав свої руки в руки володаря і виголошував відповідну формулу. Опісля, стоячи, складав присягу вірності на св. Письмо або монці святих; а стояв тому, щоб підкреслити, що це добровільний акт та що його обов'язки не йдуть у розрив з гідністю вільної людини. Тепер володар давав васалеві поцілунок.

Обов'язки васала були різні в різних краях, але при кінці 9 ст. стали унормовані: він мав давати своєму володареві раду й

допомогу. Васаль мав служити володареві 40 днів у році; при бути на його двір, коли тільки він покликав його на нараду; адмініструвати леном, зберігати правопорядок і судити. Васаль мав теж обов'язок прийти з фінансовою допомогою володареві в деяких випадках, напр. коли найстарший син володаря був пасований на лицаря, коли його найстарша дочка виходила заміж, коли треба було викупити володаря з полону, коли він виїздив у хрестоносний похід, або будував замок. У часі подорожі володаря, васаль мав обов'язок гостити його.

Обов'язки володаря супроти васалів не були ясно оформлені. Він мав поводитися з васаліями, як із собі рівними; мав залишити їх у спокої в їхніх посілостях, як довго вони виконували свої обов'язки; мав боронити їх перед ворогами; васалів могли судити лиш інші, їм рівні васалі.

З того всього виросла фєвдальна піраміда. На її вершку стояв король-сюзерен, що панував, але не правив. Головні васалі короля, дюки, графи і ін., мали своїх васалів, ці знову своїх васалів і т.д. Фєвдальна система і її успіх залежали від здібности короля. Фєвдальний монарх не мав ні своєї національної армії, ні бюрократії, ні грошей. Він не міг давати прямих наказів своїм підданцям, бо це були васалі якогось володаря, від якого вони залежали. Деякі могутні дюки чи графи поводитися як монархи.

Поодинокі лицарі мали право на т.зв. « приватне воювання », і вони часто воювали з іншими, щоб помститись чи загарбати новий наділ землі. Все таки ці малі війни не були дуже криваві. У тих часах процентово менше число людей ставало жертвою війни ніж сьогодні, бо у тих війнах брали участь малі загони лицарів, їх охороняла залізна зброя, а напасники не так хотіли вбити противника, як взяти його в полон, щоб опісля одержати за нього викуп.

Головне завдання фєвдального лицаря було воювання. Він мав два роди зброї: 1. наступальну — спис, алебарду, короткий меч або кинджал; оборонну — щит, кольчугу (це сорочка з залізних колісцяток) і конічний шолом. Головною охороною лицаря і його васалів був замок. Перші дерев'яні замки появляються в 9 ст. Звичайно замок будували на горі, довкола нього був частокіл і глибокий рів з водою. В 11 ст. дерев'яні замки заступили мурованими, на багатьох акрах землі, щоб дати приют селянам і худобі на випадок облоги. В ньому були: фортеця висока на 200 стіп, грубі мури з баштами, звідний міст і опускні ґрати.

Щоб запобігти фєвдальним війнам, Церква установила в 10 ст.,

під загрозою клятви, т.зв. « Мир Божий » (Pax Dei), а на початку 11 ст. « Перемиря Боже » (Trucea Dei). « Мир » мав охоронити селян, купців, подорожніх, паломників, духовенство і святі місця від нападів. « Перемиря » мало заборонити приватне воювання в деяких часах: в неділі і свята, опісля від середи до понеділка вранці; так само в Великий піст, Великодній час (зн. тоді, коли селяни сіяли), від Успення до св. Мартина (15 серпня до 11 листопада, щоб дати змогу селянам зібрати жниво). « Перемиря » шанували більше ніж « Мир ».

Уважаючи себе чимось вищим, фєвдальна аристократія витворила з бігом часу деякі норми поведінки й життя, що їх називаємо лицарськістю (chivalry) . У склад лицарських чеснот входили:

Відвага. Це був перший ідеал лицарськості, що його визнавав юнак, якого пасували на лицаря. *Вірність,* у першу чергу складеній присязі. *Щедрість.* Лицар повинен відпускати своїх гостей з дарунками, бути щедрим супроти тих, що його просять про щось, піддержувати релігійні установи. *Вічливість.* Лицар повинен поступати чесно́ один з одним; битися, щоб виграти, а не щоб убити; не атакувати безборонного; двох не повинно нападати на одного; полоненого лицаря трактувати як рівного собі. *Служба Богові.* Цей ідеал казав лицарям брати участь у хрестоносних походах; обороняти слабих, жінок, вдів, дітей, убогих.

Фєвдальна система мала вплив і на Церкву через контролю церковних дібр і номінацій на церковні уряди фєвдальною аристократією. Світська контролґа над Церквою почалася ще за цісаря Константина, що дав єпископам юрисдикцію у цивільних справах. Коли єпископський уряд ставав щоразто важніший, тоді й бажання світської влади ставало щоразто більше, щоб мати над ним контролю, головно у фінансових справах. Королі і графи намагалися настановляти єпископами й ігуменами своїх ставлеників. І єпископи ставали васалами з військовими обов'язками супроти свого володаря. А володарі іменували єпископами людей не з огляду н їх духові кваліфікації, а беручи до уваги свої власні інтереси. Це надужиття, це т.зв. світська інвеститура, себто надавання церковних гідностей світськими чинниками. Від світської інвеститури до симонії, зн. куплення церковного уряду за гроші, був уже тільки один крок. Папа ніколи не здобув права вповні контролювати вибір єпископа, але від 1300 року він здобув право потвердити їх номінацію.

Не зважаючи на конфлікти із світською владою, треба все

таки ствердити, що « найбільше впливовою і найбільше специфічно середньовічною інституцією в Середніх Віках була християнська Церква... (Вона) втихомирила дикий індивідуалізм вікінгів і мадярів подібно як передтим завоювала диких франків і саксів. Усім народам... вона дала спільну віру, моральний кодекс і ряд ідеалів ».² Церква стрічала дитину при її народженні, товаришила їй через ціле життя та була присутня при її смерті. Найкращим доказом сили Церкви був Перший хрестоносний похід, що його папа Урбан II проголосив у 1095 р.

Церква була добре зорганізована. На її чолі стояв папа, якого влада у 12 і 13 ст. була величезна. Справами Церкви заряджувала Римська курія, що вже в 12 ст. проявила централізаційні тенденції. Головні департаменти Курії були: канцелярія (тут приготувляли всю кореспонденцію) і камера (тут завідували фінансовими справами). На чолі департаментів стояли кардинали, які в 1059 р. одержали виключне право вибирати папу.

Відносини між Церквою і державою нормувала доктрина папи Гелязія († 496). Коли візантійський цісар хотів видавати рішення в справах віри, папа Гелязій став на такому становищі: духовна і дочасна влади походять від Бога; Церква і держава відповідають перед Богом за ведення справ, які належать до них; кожна влада має шанувати другу, кожна теж має помагати другій у виконанні її обов'язків; Церква проповідує послух установленій державній владі і молиться за володаря та його родину, а держава має карати тих, що провинилися проти духовників чи їх власности; має теж організувати походи проти невірних та нищити єресь. У застосуванні цієї доктрини наступили деякі зміни, головню в ділянках, що не належали ясно до одної чи другої влади.

Сила Церкви і її вплив у середньовіччі, головню ж у 12 ст., були величезні. Церква була одинокою вселенською інституцією в Європі. Християнські народи Західньої Європи творили одну спільноту, віддану Римській Церкві та об'єднану в опозиції до магометан і нез'єднаних східних християн. Свою силу і вплив Церква здобула завдяки деяким славним папам (Григорій VII Гільдебранд, † 1085), а головню монашим згромадженням, що зреформували життя Церкви і причинилися в великій мірі до збільшен-

² JOSEPH H. DANMUS, *A History of Medieval Civilization* (New York 1964), ст. 489.

ня її морального престижу в світі. Велику повагу в 10 ст. здобув бенедиктинський монастир у Клюні (Cluny, у східній Франції), якого мешканці відзначалися святістю життя і релігійною ревністю. З нього вийшов дух реформи в Церкві, який діяв сильно в 11 і 12 ст. Діяльність кльоніяцьких монастирів спричинила те, що монаші чини почали займати провідне місце в Церкві. Інші важні чини це картузіяни, цистерці, францішкани і домінікани. Найважливішим чином у 12 ст. були цистерці. Їх член, св. Бернард з Клерво († 1153) був найбільш впливовою особою в першій половині 12 ст. Він проповідував Другий хрестоносний похід, їздив по Італії і Франції з плянами реформи в Церкві, був незвичайно відданий справам Божим. Не диво, що Данте Аліг'єрі зробив його своїм провідником у « Раю ».

У такій то добі, коли фєвдальна система правління панувала в Західній Європі, коли релігія і Церква мали величезний вплив на суспільність і державу, постала « Пісня про Ролянда ».

II. ГЕРОЇЧНІ ПІСНІ

Французька література є дуже вбога аж до кінця 11 ст. До нас дійшли тільки нечисленні життя святих з 9, 10 і 11 ст. « Та починаючи з 11 ст. впродовж трьох століть процвітає багата епічна творчість. Таким чином наша література, подібно як старогрецька й латинська, починається епосом ».³ Ці епічні поеми називають історики літератури « героїчними піснями », *chansons de geste*. Вони мусіли існувати від початку 11 ст., але найстарші відомі нам пісні походять щойно з кінця 11 або початку 12 ст. Хоч у цих піснях невідомі автори представляють події й особи з 8 і 9 ст., то герої, що виступають у них, нагадують лицарів 12 ст. Найстарші героїчні пісні поділені на т.зв. *laisses*, себто строфи з нерівною кількістю рядків. Нема в них рими, а є т.зв. асонанс, зн. тотожність самого тільки наголошеного голосного звуку в останньому слові кожного рядка, без жадної тотожності приголосних звуків (напр. *visage, face*). Мандрівні поети чи співаки, т.зв. жонглери, ходили від замку до замку, від міста до міста, і рецитували та спі-

³ A. LAGARDE et L. MICHARD, *Moyen âge* (Bordas 1965), ст. 1.

вали ці героїчні пісні. При тому акомпаніювали собі на інструменті з трьох струнами, прототипові скрипки (*vièle*).

Героїчні пісні були такі популярні, що різні рецитатори й поети почали перероблювати їх, змінюючи при тому форму, а часто й зміст поеми. Початково були вони призначені тільки для слуху, але, починаючи від 13 ст., їх перероблювали для читання. Впроваджено риму, а в 15 ст. почато перероблювати ці пісні-поєми на повісті, зовсім змінюючи характер цих творів, бо впроваджено до них чарівників, потвори, казкові країни і т.п. У 17 ст. видавано ці повісті для найширших кругів читачів у т.зв. *Bibliothèque Bleue*. Французькі романтики 19 ст. звернули увагу загалом на цю середньовічну літературу і зацікавили нею читачів.⁴ Однак літературні критики відкрили тоді оригінальні героїчні пісні та почали їх студіювати й видавати. Знову зросло зацікавлення тими середньовічними епічними поемами, і воно триває до сьогодні.

Як постали героїчні пісні? Учені досліджують цю проблему вже понад сто років і видвгають різні теорії. В загальному, героїчні пісні можна вважати «за діло одного лиш поета (індивідуалізм) або за діло багатьох поетів, що наступали один за одним (традиціоналізм)».⁵ Гастон Паріс, ідучи за романтичною теорією про германське походження епопей, розвинув т.зв. теорію кантилен.⁶ Це мали бути короткі ліричні або лірично-епічні пісні, складені самими воїнами, учасниками описуваних подій, та передавані усно з покоління в покоління. Від кінця 10 ст., твердив Г. Паріс, мандрівні співаки й поети почали переробляти ці кантилени на епічні поеми, героїчні пісні, та при тому розширили їх і зорганізували довкола якоїсь події чи особи.

Проти тієї теорії постановля героїчних пісень виступили різні учені, які твердили, що епопея не є безіменною народною поезією, а ділом одного поета.⁷ Найважлишим оборонцем індивідуалістичної

⁴ *IBID.*, ст. 2.

⁵ RAMÓN MENÉNDEZ PIDAL, *La Chanson de Roland y el neotradicionalismo* (Madrid 1959), ст. 1.

⁶ GASTON PARIS, *Histoire poétique de Charlemagne* (Paris 1865).

⁷ MILÁ FONTANALS, *De la poesia heroico-popular castellana* (Barcelona 1874); ПІО РАЈНА, *L'origini dell'epopea francese* (Firenze 1884); PHILIP AUGUST BECKER, *Grundriss der altfranzoesischen Literatur* (Heidelberg 1907).

теорії був французький учений Жозеф Бедіє.⁸ Він відкинув думку, що поетичний твір може бути вислідом колективних, анонімних, народних сил, а прийняв думку, що епопея є тільки вислідом праці якогось одного поета. Він пише: « *На початку був шлях, прикрашений святинями; перед героїчною піснею була льокальна легенда, церковна легенда* ».⁹ Він твердив, що паломникам, які йшли на прощу до якогось святого місця¹⁰ і відпочивали в монастирі або церковній гостинниці, місцеві монахи чи духовні особи показували пам'ятки, правдиві або видумані, по різних героях 8-10 ст. (саркофаги, написи, зброю і ін.) і розказували оповідання, зв'язані з ними. Ці оповідання, твердив Бедіє, ширилися здовж даного шляху, до них додавано різні деталі, і так постав епічний матеріал, з якого індивідуальний поет створив в 11 ст. цілу епічну поему, героїчну пісню.

Ця теорія спочатку захопила всіх, але за якийсь час і її почали критикувати. Наприклад А. Пофіле,¹¹ хоч сам прихильник індивідуалізму, відкинув її і ствердив: « *На початку був поет* », зн. не поема постала з місцевих придорожніх легенд, а навпаки, ці легенди постали на основі героїчних пісень, створених поодинокими поетами. Доказував він це тим, що перед 1100 роком (це правдоподібна дата постановня « *Пісні про Ролянда* ») придорожні святині на шляху до якоїсь відпустової місцевини не знають нічого про різні легенди, написи, пам'ятки по героях; а записують ці речі щойно після тієї дати.

Деякі учені досліджували можливість впливу латинських письменників на постановня французьких героїчних пісень, але без успіху. Інші писали про германські впливи, ще інші піддержували теорію індивідуалізму чи традиціоналізму. Еспанський учений Рамон Менендес Підаль, прихильник традиціоналізму, висунув твердження: « *На початку була історія* ». Він твердить, що « епопея це не поема з історичною тематикою, але поема що, виконує високу політично-культурну місію історії ».¹² Народ бажав знати важні події, сучасні і минулі, пише він. І поет записував ту історію у формі пісні, призначеної для всіх тих, що не розуміли істо-

⁸ JOSEPH BÉDIER, *Les légendes épiques* (Paris 1908-13).

⁹ ІВІД., III, 367.

¹⁰ У середньовіччі найважливішими місцями прощ були: Сантіяго (в північно-західній Іспанії), Рим і Єрусалим.

¹¹ ALBERT RAUHFLET, *Chanson d'Isembart* (1924).

¹² R. MENÉNDEZ PIDAL, *op. cit.*, ст. 429.

рії, написаної латинською мовою і прозою. Це була співана історія, що постала тоді, коли поезія була ідентична з історією, коли ще ніхто не писав французькою мовою, що народжувалась до власного життя. Ця співана історія протиставилась історії, писаній латинською мовою, яку записували духовники, і вона існувала паралельно з нею. Ті часи, від 8 до 10 ст., Р. Менéndес Пидаль називає « героїчною епохою » в історії французького народу, зн. епохою, « в якій народ, що знаходиться на початковому ступені культури з малою різницею між освіченими і неосвіченими класами, ...відчуває потребу історичного звідомлення, ...*(і)* утривалює при допомозі вірша й співу свою історію ». ¹³ Цей дуже описовий спів, твердить далі еспанський учений, подавав вістку про якусь історичну подію. З бігом часу описовий, фактичний елемент у цій співаній історії поволі зникав, а на його місце приходило щось нове, видумане, і так, еволюційно, постала героїчна пісня. Коли минула героїчна епоха (8-10 ст.) поети почали повторювати й переробляти пісні минулих часів та додавати до них нові особи, нові події, що не мали нічого спільного з історією. У випадку « Пісні про Ролянда » наприклад, різні поети, протягом 11 ст., додавали до першої пісні про цього героя епізоди зв'язані з Блянкандреном, Пинабелем, Балігантом, щоб викликати більше зацікавлення слухачів. Це саме діялося і після 1100 року, зн. після постановки Оксфордського тексту « Пісні про Ролянда », коли різні поети додавали епізоди, яких нема в Оксфордському рукописі, коли на місце асонансу вводили риму. Ті оповідання про події минулого, що постали колись як історія чи історична вістка, далі відогравали роль історії, бо народ уважав їх за історичні твори. Це і є причиною того, що героїчні пісні втішалися величезною популярністю серед слухачів, опісля серед чигачів. Отже, на думку еспанського ученого, « Пісня про Ролянда » це не твір одного автора, а багатьох, що творили на протязі кількох століть, це твір французького народу.

До нас дійшло приблизно сто героїчних пісень що постали між 1050 і 1150 роком. Їх ділимо на три групи, т.зв. циклі, а саме: 1. Королівський цикл, або Цикль Шарлеманя, в якому центральною постаттю є Карло Великий. « Пісня про Ролянда » належить до тієї групи. 2. Цикль Гарена де Монглія, якого головним героєм є Гійом д'Оранж, правнук Гарена, при кінці 8 ст. 3. Цикль

¹³ ІВІД., ст. 434.

Доона де Маянс, в якому поети розповідають у різних піснях про бої фєвдальних лицарів, чи то одних з одними, чи з королем.

III. ПІСНЯ ПРО РОЛЯНДА

А. Рукописи, дата постання, автор, видання

Найкращою епічною поемою є « Пісня про Ролянда ». Це одночасно і найстарший архитвір французької літератури. Він дійшов до нас у таких рукописах:¹⁴

- O - Оксфордський рукопис, що його знайшов Франсіск Мішель у 1835 р. в Бодленській Бібліотеці в Оксфорді. Він має 3998 рядків, а кожний рядок має 10 стіп; ділиться на 291 асонантичних строф. Це не оригінал, а копія рукопису переписана околo 1170 року в Англії англонормандським діалектом.
- V⁴ - рукопис з 14 ст., що знаходиться в Бібліотеці св. Марка у Венеції; він написаний італіанізованою французькою мовою і має 6012 рядків (413 асонантичних строф, частинно римованих).
- V⁷ - рукопис з кінця 13 ст., що є в Бібліотеці св. Марка у Венеції; він має 8880 римованих рядків.
- C - рукопис, що знаходиться в Міській бібліотеці в Шатору (Châteauneuf), походить з 13 або 14 ст., має 8330 римованих рядків.
- P - рукопис з 13 ст., що знаходиться в Національній Бібліотеці в Парижі і має 6830 римованих рядків.
- L - рукопис з 14 ст., знаходиться в Міській бібліотеці в Ліоні; текст неповний, має 2933 рядків.
- T - рукопис з кінця 15 ст., знаходиться в бібліотеці Trinity College у Кембриджі; має 5705 римованих рядків.

Крім повищих рукописів маємо ще різні фрагменти « Пісні » та переклади, з яких найважливіші такі: Roulandesliet, німецький переклад баварського священика Конрада, приблизно з 1170 р., та прозовий норвезький переклад, що його зладив монах Роберт між 1230 і 1250 роком, а який знаходиться у 8-ій частині твору п.н. Karlamagnussaga. Маємо ще й латинські тексти « Пісні », а саме

¹⁴ P. LE GENTIL, *La Chanson de Roland* (Paris 1967), chap. I (Le Texte).

Historia Karoli Magni et Rotholandi (псевдо-Турпена, проза з 1150 р.?) та Carmen de prodicione Guenonis невідомого автора (віршований рукопис з 12 або 13 ст.).

Як уже сказано, найкращий і найбільш поетичний текст «Пісні про Ролянда» дає нам оксфордський рукопис, тому, коли говорять про цю героїчну пісню в історії французької літератури чи перекладають її на якусь сучасну мову, беруть під увагу тільки текст цього рукопису. Інші рукописи чи старовинні переклади, тут вичислені, можуть бути частинно допоміжні для усталення тексту оксфордського рукопису, який дійшов до нас не в оригіналі, а в копії з останньої третини 12 ст., яка має деяке число незрозумілих слів чи рядків. Оригінал, на думку вчених, постав у часі Першого хрестоносного походу, або зараз після нього. Загально приймають рік 1100, як дату написання «Пісні про Ролянда». Невідомо, чи оригінал був написаний англо-нормандським діалектом (себто мовою, якою говорили нормандці в Англії, після завоювання її Вільгельмом у 1066 р.), чи іншим французьким діалектом, бо тоді не було ще однієї літературної французької мови.

Хоч оксфордський рукопис представляє найдавніший відомий нам текст «Пісні про Ролянда», все таки учені згодні в тому, що перед ним існувала ще інша «Пісня про Ролянда». Англо-нормандський поет Robert Wace (1120-83) згадує в одному своєму творі, що жонглер Тайфер співав перед битвою під Гейстингз в 1066 році про Шарлеманя, і Ролянда, і Олів'єра, і васалів, що згинули в Ронсевó. На жаль, не знаємо тексту тієї героїчної пісні, тому оксфордський рукопис дає нам найдавнішу і найкращу версію «Пісні».

Невідомо, хто написав «Пісню про Ролянда». Останній рядок поеми звучить ось так: *Ci falt la geste que Turoldus declinet*. Його перекладають різно: «Тут кінчається повість, яку розказує Турольдус», або «яку переписує Турольдус», або «Тут кінчається поема, бо Турольдус слабне (не має більше сили продовжувати)». Хто такий Турольдус? Автор поеми, переписувач рукопису, чи мандрівний співак, жонглер? Невідомо. Були намагання ідентифікувати його з різними монахами, що мали те саме ім'я, але всякі здогади щодо нього були неуспішні. А може це був редактор, що надав остаточну форму поемі, збираючи разом твори кількох авторів? Деякі учені твердять, що різні епізоди, представлені в «Пісні про Ролянда», напр. епізод з Балігантом, не належать до оригіналу, а були додані опісля. Єдність поеми дуже боронив Ж. Бедіє. Як би воно не було, «Пісня про Ролянда» в

оксфордському виді це прекрасний поетичний твір, гордість французької літератури.

Оксфордський текст «Пісні про Ролянда» видав вперше Francisque Michel у 1837 р. в Парижі. Опісля видавали його: Francis Génin (Paris 1850), Theodor Mueller (Goettingen 1851-78, три видання), Léon Gautier (Tours 1872), Edmund Stengel (Leipzig 1900), Gustav Groeber (Strassbourg 1908), Joseph Bédier (Paris 1921), T. Atkinson Jenkins (Boston 1924), Alfons Hilka (Halle 1926), G. Bertoni (Firenze, 1936) A. Roncaglia (Modena 1947). Фотографічну репродукцію оксфордського рукопису «Пісні про Ролянда» видав граф A. de Laborde у 1932 р. в Парижі (Société des Anciens Textes Français).

Б. Історична подія

Подія, що лежить у центрі уваги автора «Пісні про Ролянда» і яка була причиною її постання, це напад басків чи ґасконців в дні 15 серпня 778 р. на задню сторожу Карла Великого після його невдалої експедиції до Іспанії. Історія і поема дають зовсім відмінний образ тієї події. Спираючись на найстарших латинських і арабських джерелах, історики змальовують виправу Карла Великого до Іспанії ось так:¹⁵

Мусулманський губернатор Барсельони і Херони, Ібн Аль-Арабі та інші мусулмани збунтувалися проти Абдеррамана I, еміра Кордови, від якого вони залежали, і в 777 році прибули до Падерборну (місто в сьогоднішній Західній Німеччині) та просили в Карла допомоги проти еміра. Обіцяли передати йому в посідання Сарагосу (місто-твердиня над рікою Евром у північно-східній Іспанії). Після Великодня 778 р. Карло вирушив на Іспанію через західні Піренеї, а друга його армія ввійшла через східні Піренеї. Король мав у пляні виконати релігійно-політичну місію — похід проти еміра Кордови, що був найжорстокішим серед сарацинських володарів, та немилосердно переслідував християн і жидів, які жили на його території.

Східня частина Іспанії прийняла прихильно армію Карла, але західня, де жили християни, — баски, ґасконці і наварці, — прийняли його неприхильно, бо не хотіли втратити свої незалежно-

¹⁵ R. MENÉNDEZ PIDAL, *op. cit.*, Розділ VI.

сти, піддаючись франкам. При кінці квітня того року Карло перейшов західні Піренеї ронсевальським проходом (що лежав на шляху, яким йшли паломники з Франції до Сантіяго де Компостеля) і мирно зайняв християнську твердиню Пампльону. Сюди прибули Ібн Аль-Арабі та інші мусулмани й передали Карлові заручників на знак доброї волі й вірності. Обидві армії Карла прибули під Сарагосу й почали облягати її, бо один із заговорників відмовився в останній хвилині віддати місто Карлові. В такій ситуації прийшла вістка до короля, що проти нього збунтувалися саксонці й почали нищити землі аж до Рену. Тому король рішив вертатися до Франції. Підозрюючи зраду, Карло наказав схопити Ібн Аль-Арабі та взяти його разом з іншими заручниками до Франції. Карло перестав облягати Сарагосу, знищив Пампльону (мабуть тому, щоб місто не служило як точка опору для можливого нападу на його армію)¹⁶ і вернувся до Франції.

Anales regios з 829 р. пишуть, що баски зробили засідку на задню сторожу Карла, вбили більшість його лицарів, що не знали добре терену, пограбували весь військовий обоз та зникли в горах. Хронікар Егінгардус у творі *Vita Karoli* написаному після 829 року, додає, що в цій битві згинули сенешал Егггард, граф Анзельм та Ролянд, префект Бретанії. Арабські джерела подають, що це сини Ібн Аль-Арабі напали на задню сторожу та визволили батька. Треба припускати, що задню сторожу Карла знищили разом баски і мусулмани або самі тільки гасконці. Цієї поразки Карло не помстив, бо мусів вертатися додому. Він тільки забрав тіла деяких лицарів, щоб їх похоронити у Франції, бо обов'язком феодалного володаря було забрати тіла васалів, що згинули на чужині, і поховати їх у батьківщині.

Латинські хроніки не згадують, якою дорогою Карло вертався через Піренеї, ні де відбулася засідка на його задню сторожу. Це мусіло бути, так як каже «Пісня про Ролянда», в ході Ронсево, бо туди переходив римський гостинець, яким ходили паломники до Сантіяго де Компостеля. Історики припускають, що бій під Ронсево був великою поразкою для Карла, майже катастрофою для його імперії, тому офіційні королівські хронікарі 8 ст. замовчують вагу цього бою і стараються не прив'язу-

¹⁶ PAUL AEBISCHER, *Préhistoire et protohistoire du Roland d'Oxford* (Bern 1972).

вати до нього великої ваги, щоб якось виправдати ту військово-політичну невдачу Карла.

В. Дійсність і легенда

Поет — автор чи автори «Пісні про Ролянда» — пам'ятає про ту поразку і про Ролянда 300 років пізніше і бере її за тему своєї поеми. Та крім тієї історичної події, все інше в нього видумане. Сьогодні не є навіть зовсім певним, чи Ролянд є історичною постаттю, бо про нього згадує тільки один із пізніших рукописів твору «Життя Карла» Егінгарда, під час коли інші, давніші рукописи тієї хроніки згадують лиш імена Егггарда й Анзельма.¹⁷ Р. Менендес Пидаль думає, що Егінгард додав ім'я Ролянда до двох інших під впливом народної традиції, що оспівувала Ролянда більше ніж тих двох лицарів.¹⁸

Далі, поет представляє Ролянда як небожа Карла Великого, а Ганельона як вітчима Ролянда і швагра Карла. Все це не відповідає історичній дійсності. Також вік Карла — фантастичний; у «Пісні» має він 200 років, а в дійсності в 778 р. мав він 36 років (742-814). Величезна більшість дієвих осіб осіб, християн чи мусулман, та місцевостей і країн — історії невідомі; деякі тільки імена є історичні, відносно кількох інших є намагання утотожити їх з історичними іменами, та це тільки припуст. Також відомості автора про мусулман, яких він уважав за поган, що почитають багатьох богів, неправильні.

Г. Ідея твору

Зате дуже правдиво змальована в «Пісні про Ролянда» головна ідея твору, «ідея абсолютної вірності, що належна володареві від його васалів; ідея абсолютної допомоги, що її володар винен своєму васалеві; ідея, що війну між двома васалами можна вважати законною тільки тоді, коли вона не противиться вищим інтересам їхнього спільного сюзерена».¹⁹ Ідея фєвдальних обов'язків підкреслена дуже виразно і багато разів у діях героїв пісні,

¹⁷ ІВІД., ст. 110.

¹⁸ ІВІД., ст. 145.

¹⁹ ІВІД., ст. 268.

вона виступає і при самому її кінці, коли судовий двобій виказав, котрий з обидвох противників правий.

Ще інша ідея ясно замаркована в творі, а саме переконання, що християни є праві, а неправі — мусулмани. Нема доказу на те, що «Пісня» написана тому, щоб заохотити середньовічних лицарів до участі в хрестоносних походах. Все таки християнський релігійний елемент у пісні незвичайно сильний, і часом прибирає навіть надприродну форму (продовження дня, появи ангелів). Це зовсім зрозуміла річ, бо ж це часи, коли християнство змагалося з ісламом в Іспанії чи в Святій Землі, і християнські володарі вели завзяту боротьбу проти мусулман. Щоб її вести, треба було мати справжню віру. І таку віру мають головні постаті «Пісні» — Ролянд і Карло.

І ще одна характеристична прикмета твору — любов батьківщини. У розповіді лицарі згадують з любов'ю країну, звідки походять. А скільки то разів автор вживає вислів «солодка Франція», і то не лише устами християн, але і мусулман! З другого боку, і Франція бере участь у ронсевальській трагедії, а це проявляється у страшній бурі, землетрусі, темноті, що панують в само полудне у цілій країні (очевидно в тодішніх її межах, які не є ідентичні із сьогоднішньою Францією). Вживаючи модерного вислову, це ніщо інше як патріотизм. Цікаво, що ця ідея виступає так яскраво вже в 11 чи 12 ст.

Г. Український переклад

Прекрасний поетичний переклад-переспів «Пісні про Ролянда» дав нам ще на початку цього століття Василь Щурат. Кілька років тому перевидали цей твір у Києві. Мій переклад не має жадних претенсій до поетичної вартости. Це дослівний переклад, призначений у першу чергу для студентів, як університетський підручник. У ньому старався я тут і там впровадити трохи ритм, але ніколи ціною точности перекладу. Над цим перекладом працював я багато років і вживав при тому текст, що його видав великий знавець середньовічної французької літератури, а зокрема «Пісні», Жозеф Бедіє. Велику трудність при перекладі справляли імена осіб і місцевостей. У багатьох випадках старався я зберегти оригінальне звучання слова, та це не завжди було можливе, тому я теж вживав і сучасної французької вимови імен.

Складаю сердечну подяку проф. Іванові Боднарукові за прочитання цієї праці та мовні й інші завваги.

IV. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЕПОС

Найдавніші літературні пам'ятки, що дійшли до нас, написані поетичною формою, бо легше було запам'ятати твір, який написаний ритмічною формою ніж прозою, коли цей твір передавали усною дорогою з покоління в покоління. Проза, це продукт вищої цивілізації. Найдавніша поезія прийшла до нас у виді епосу. Епічна поезія, це поетична розповідь, що описує героїчні, шляхетні діла, історичні або легендарні, поважним віршем. На означення середньовічної епічної поеми вживаємо назви « пісня », бо це поема, яку співали. В українській мові вживаємо теж назви « слово ».

Найбільше відомі епопеї у старині, це « Іліяда » й « Одиссея » Гомера та « Енеїда » Вергілія. У середньовіччі, це « Беовульф » (написаний англо-саксонською мовою на переломі 7 і 8 ст.), « Пісня про Нібелунгів », « Пісня про Ролянда », « Пісня про мого Сіда » і « Слово ополку Ігореві », все з 12 ст.

« Після про Ролянда » дуже подібна своїм характером до еспанської « Пісні про мого Сіда »²⁰ та в дечому тільки подібна до українського « Слова о полку Ігореві ». Не місце тут на порівняння цих трьох епопей, — на це треба б окремої студії —, одначе варто підкреслити коротко деякі схожості й відмінності цих трьох архитворів середньовічної літератури, бо вони мають щось одне, спільне — героїчний похід християн на ворогів християнства; вони постали незалежно один від одного як вислід їх часу і потреб.

Всі три поеми постали в 12 ст., « Пісня про Ролянда » около 1100 р., « Пісня про мого Сіда » около 1140 р., а « Слово о полку Ігореві » около 1187 р. Автори цих поем невідомі, не маємо теж оригіналу, а лише пізніші рукописи. Перше друковане видання « Сіда » появилося в 1779 р., « Слова » в 1800 р., а « Ролянда » в 1837 р. Будова вірша у поемах різна: у французькій пісні маємо 10-складовий вірш і асонанс, в еспанській різноскладовий вірш і асонанс, в українській поемі маємо нерівноскладову будову. Спільне усім творам це спосіб їх виконання: мандрівні співаки чи штукарі рецитували їх і співали при акомпаньяменті інструменту.

Коли йде про зміст цих поем, всі вони описують похід християн проти не-християн. У « Слові » цей похід кінчається неща-

²⁰ Див. мій переклад *Пісні про мого Сіда* (Рим 1972).

сливо. У «Ролянді» описана страшна поразка християн, але й помста за це та знищення ворога. «Сід» змальовує переможний наступ християн на мусулман. Історична правда добре змальована в «Слові» й «Сіді»; зате в «Ролянді» тільки поразка є історичним фактом, а перемога й помста мітом, видумкою поета. У «Ролянді» похід відбувається за віру (Карло готовий помиритися з Балігантом, якщо він прийме християнство), у «Сіді» за віру й землю, у «Слові» за Руську Землю й рани Ігореві. Надприродний елемент ясно виступає у французького поета (продовження дня), також в українського (поганські божки, природа), хоч тут можна його вважати радше за поетичне тло для поеми; в еспанського підкреслені зловіщі знаки, але властивого надприродного елемента там нема.

Ціль написання кожного твору й головна його ідея відмінні: «Ролянд» підкреслює фєвдальні чесноти, боротьбу проти ісламу, патріотизм. «Сід» теж оспівує боротьбу християн з мусулманами, але ця поема має за головний мотив прославлення найбільшого героя еспанської реконкісти і основний принцип його духовости — вірність володареві. Головна ідея «Слова» — осудити княжі міжусобиці і створити духа єдності серед українських князів для оборони Руської Землі і християн перед ворогом.

Розповідь поступає льогічно, крок за кроком, і реалістично в старофранцузькій і староеспанській поемі, та починається відразу, себто поет від самого початку входить у суть справи. Затє в «Слові» маємо заспів (як у старовинних епопеях), після якого йде розповідь у формі поетичних образків, що їх автор кидає перед читача, гейби прозірки на екрані: йому йде більше про створення загального настрою ніж про докладний опис подій. Після того приходить закінчення.

Цікава є також роля жінки в цих епопеях. У «Ролянді» поет лише кількома рядками згадує про суджену героя пісні, Альду, і її смерть. Трохи більше, хоч у загальному не багато уваги присвячує дружині короля Марсіля, Брамімонді, описуючи її розпач, гнів і навернення. У «Сіді» автор впроваджує на сцену дуже скоро дружину героя і його дві дошки та описує їх трагедію і помсту Сіда. Найцікавіший драматичний елемент у поемі пов'язаний саме з його дочками, хоч вони не виступають як дуже активні дієві особи. У «Слові» — вельми відомий «плач Ярославни», це один з найкращих образків розповіді, ліричний архитвір, повний ніжности, щирости й теплоти.

Читаючи героїчні пісні 12 ст., та порівнюючи їх до сучасної міжнародньої літератури, можемо ствердити, що ідеали, якими жили середньовічні письменники, справді гарні, добрі й шляхетні.

Богдан І. Лончина

V. ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІЯЛИ

PAUL AEBISCHER, *Préhistoire et protohistoire du Roland d'Oxford* (Bern 1972).

JOSEPH BÉDIER, *La Chanson de Roland*, Publiée d'après le manuscrit d'Oxford et traduite par (Paris 1937).

JOSEPH BÉDIER, *La Chanson de Roland*, Commentée par (Paris 1968).

EDMOND FARAS, *La Chanson de Roland*, Étude et analyse par (Paris 1932).

T. ATKINSON JENKINS, *La Chanson de Roland* (Boston 1924).

P. LE GENTIL, *La Chanson de Roland* (Paris 1967).

RAMÓN MENÉNDEZ PIDAL, *La Chanson de Roland y el neotradicionalismo* (Madrid 1959).

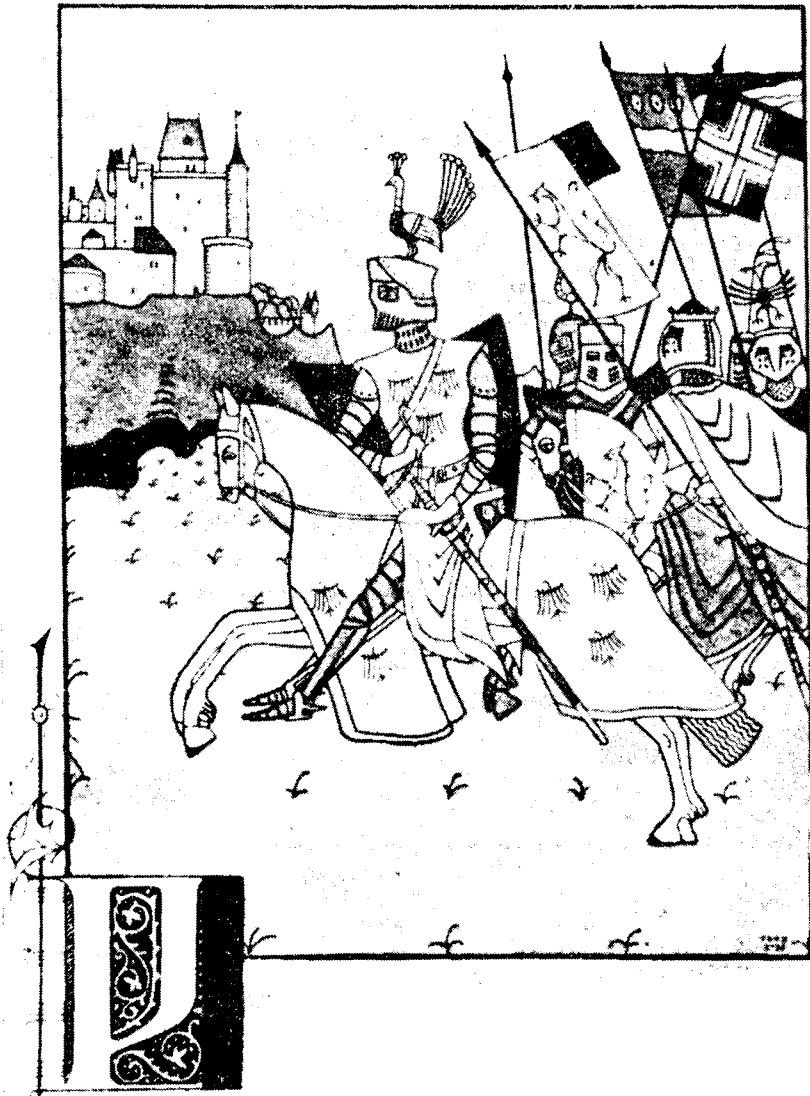
GÉRARD MOIGNET, *La Chanson de Roland*, Texte établi d'après le manuscrit d'Oxford, traduction, notes et commentaires par (Paris 1969).

PATRICIA FERRY, *The Song of Roland*, Translated by (1965).

C.K. SCOTT MONCRIEFF, *The Song of Roland*, Translated by (Ann Arbor 1959).

ПІСНЯ ПРО РОЛЯНДА

Переклад

Юрій Нарбут: Ілюстрація до «Пісні про Роланда»

І. ЗРАДА

I

Вступ

- Карло король, могучий цісар¹ наш,
Сім років повних перебув в Еспанії:
Аж до самого моря землі він завоював високі.
Нема там замку ніодного, щоб встоявсь перед ним,
5 Ні мур, ні місто жадне там не залишилися для знищення,
Крім Сараґоси,² що на горі лежить.
Панує в ній король Марсіль,³ який не любить Бога.
Він служить Магометові, та молиться до Аполлона:⁴
Не може перешкодити, щоб зло на нього не найшло. АОІ⁵

II

Нарада в короля Марсіля

- 10 Король Марсіль є в Сараґосі,
Пішов він у садок, у тінь.
На бльок із мармуру кладеться синього;⁶

¹ У 778 р., коли відбувається акція поеми, Карло мав титул короля франків (rex Francorum). Щойно в 800 р. коронував його папа Лев III на цісаря (imperator). У 778 р. він воював всього кілька місяців в Еспанії, а не сім років.

² Це місто в північній Еспанії над рікою Евром, колишня столиця Араґону. Воно положене над рікою, а не на горі.

³ Неісторична особа.

⁴ Тут, мабуть, не йдеться про античного бога, але про ім'я, яким араби називали сатану. Поет, що не поінформований добре про іслам, уважає Магомета й Аполлона богами, а магометан поганями. В ісламській релігії є тільки один Бог, Аллах; а Магомет був його пророком.

⁵ «Аой», у рукописі АОІ, появляється в «Пісні» 172 рази, звичайно при кінці строфи (асонантичної групи). Жадна гіпотеза, а їх є багато, не пояснює задовільно значення цих трьох букв.

⁶ Краска непевна, може бути й жовта.

- Довкола нього понад двадцять тисяч люда.
Герцогів кличе він своїх, і своїх графів:
15 « Послухайте, панове, яке нещастя нас гнітить!
Цісар Карло із Франції солодкої,⁷
У цю прибув країну, щоб зруйнувати нас.
Нема у мене армії, яка могла б із ним у бій вступити,
Не маю я людей таких, що військо знищили б його.
- 20 Порадьте ви мені, мужі мої розумні,
І вибавте мене від смерти і від ганьби »!
Нема там поганина, що відповів би хоч одним слівцем,
Крім Блянкандрена з Замку Вальфонде.

III

Порада Блянкандрена

- Блянкандрен належав до поган найрозумніших,
25 І добрим лицарем він був через свою відвагу,
Він лицарем був досконалим, щоб панові своєму помагати,
І королеві він сказав: « Отож не бійтесь!
Пошліть Карлові, гордому й зарозумілому,
Заяву служби вірної і приятні дуже великої.
- 30 Ви подаруєте йому ведмедів, левів, псів,
Верблюдів сімсот, тисячу лиялих соколів,
Чотири сотні мулів, навантажених і золотом і сріблом,
І п'ятдесят возів, з яких він зробить валку:
Цим щедро зможе заплетити він своїм найманцям.
- 35 На цій землі навоювався досить:
У Францію, до міста Екс,⁸ повинен би уже вернутись.
Ви підете за ним,⁹ у день святого Михаїла,
І християнську віру приймете,
Його васалем будете ви чесно і охоче.
- 40 Якщо заручників він схоче, ви їх йому пошліть,
От десять, або двадцять, щоб довіря викликати в нього.
Пішлим туди синів наших жінок:

⁷ Це епітет, що його автор вживає часто у відношенні до Франції. Цим епітетом послуговувалися не тільки французи, але й вороги.

⁸ Карло Великий заложив місто Екс-ля-Шапель (Aix-la-Chapelle, по німецьки Aachen) щойно багато років після бою під Ронсево в 778 р.

⁹ Блянкандрен радить, яку обіцянку Марсіль мав би дати Карлові, не маючи, очевидно, наміру додержати її.

Рискуючи його життям, свого туди пішло.
Багато краще, щоб утратили вони там голови свої,
45 Ніж щоб утратили ми честь або добра,
Ні щоб примушені були ми йти на жеври ». АОІ

IV

І мовив Блянкандрен: « На цю мою правицю,
На бороду, яка від вітру колихається мені на грудях,
Побачите, як зараз армія французька розійдеться,
50 У Францію відійдуть франки,¹⁰ у свою країну.
Коли вже кожний буде в рідному своєму місці,
І буде в Екс Карло, в своїй каплиці,¹¹
І день святого Михаїла святкуватиме він дуже урочисто,
День прийде й реченець мене,
55 Від нас він не почує слова, ні новин.
Король це гордий, і жорстоке має серце:
Нашим заручникам накаже голови зрубати.
Багато краще, щоб вони там голови свої поклали,
Аніж щоб ясну й красну ми Еспанію утратили,
60 Чи щоб нас зло зустріло або злидні »!
Погани кажуть: « Так це може бути й добре ».

V

Вибір 10 послів

Король Марсіль свою нараду закінчив.
Тоді Клярена з Балягеру кличе,
Естамарена й Едропена, товариша його,
65 І Пріямона й бородатого Гварляна,
І Мачінера і Мачева, його дядька,
І Джоінера і Мальбена¹² ізза моря,
І Бланкандрена, щоб подав їм до відома справу.
З-поміж найбільш зрадливих — десять він закликав:

¹⁰ Автор уживає звичайно вислови « франк » і « француз » (Francs, Franceis) як синоніми. Часом тільки робить різницю між франками з Франції та з інших частин імперії.

¹¹ Це каплиця, яку Карло побудував в Екс.

¹² Всі ці імена, мабуть, видумані.

- 70 « Пани барони, підете до Шарлеманя.¹³
Тепер він облягає місто Кордрес;¹⁴
Гілки із дерева оливкового нести будете в руках,
Це означає мир і покірливість.¹⁵
Якщо ви розумом своїм потрапите мене з ним примирити,
- 75 Я золота і срібла вам багато дам,
Земельних дібр лиш скільки забажаєте ».
Погани кажуть: « Це нам вистачає »! АОІ

VI

- Король Марсіль свою нараду закінчив.¹⁶
Своїм васалям каже: « Ви підете, панове,
- 80 Гілки із дерева оливкового нести будете в руках,
І скажете ви королеві Шарлеманеві,
Щоб ради свого Бога милосердя надо мною мав;
Ще заки він побачить, як кінчається цей перший місяць,
Я з тисячкою товариства вірного мені піду за ним,
- 85 І прийму християнську віру,
Його васалем буду я з любов'ю й вірністю.
Якщо заручників він хоче, матиме він їх напевно ».
Каже Блянкандрен: « Угоду дуже добру будете ви мати ». АОІ

VII

- Десять білих мулів наказав Марсіль привести,
90 Яких йому прислав у дарі Суатілії¹⁷ король:
Вуздечки золотом, сідла ж оздоблені в сріблом.
На них ті сіли, що везли послання;
В руках своїх несуть гілки із дерева оливкового.
Прибули до Карла, що Францію у посіданні має:
- 95 Не може встеретися, щоб якось його не перехитрили. АОІ

¹³ Шарлемань це французька назва Карла Великого (Charlemagne).

¹⁴ Це, мабуть, місто Кордова в півд. Іспанії. Автор « Пісні » не орієнтується в географії Іспанії. Карло В. був тільки в північній Іспанії.

¹⁵ В VII книзі « Енеїди » Вергілія, Еней висилає до короля Латина 100 амбасадорів, що несуть оливкові галузки, як ознаку миру. Чи автор « Пісні » знав « Енеїду? »

¹⁶ Ця строфа (laisse) повторює думку висловлену в попередній. Це поетичний засіб, вжитий для підкреслення якоїсь думки. Цього засобу вживає п'ять більшу кількість разів.

¹⁷ Видумана назва країни.

VIII

Посли прибувають до Кордрес

- Захоплений є цісар і веселий:
Здобув він Кордрес, мури розторочив,
Своїми катапультами порозбивав він башти.
Велику дуже здобичу воєнну¹⁸ мають лицарі його —
- 100 І золота, і срібла й дорогого воєнного приладдя.
У місті жаден поганин не залишився,
Який не згинув би, або не став християнином.
В саду великому є цісар,
Разом із ним Ролянд і Олівієр,
- 105 І князь Сансон, і гордий Ансеїс,
І Жофруа з Анжу, прапороносець короля,
Були там і Жерен і Жерієр,¹⁹
Де ці були, багато там було теж інших,
Із Франції солодкої п'ятнадцять їх є тисяч.
- 110 На білих шовкових килимах лицарі сидять,
Щоб розважатись, грають у трік-трак,²⁰
І в шахи, ті найрозумніші та найстарші,
Вправляються мечами моторні молодці.²¹
Під сосною, близько шишшини,
- 115 Там ставлять трон, цілий зроблений із злата щирого,
Король сидить там, той, що в Франції солодкій володіє.
Він білу має бороду і зовсім сиву голову,
Він гарне має тіло, у поведінці він гордовитий;
Як хтось за ним питає, зовсім непотрібно вказувать на нього.
- 120 Посланці ступили на землю,
Його з любов'ю привітали та усім добром.

¹⁸ Воєнна здобич, це дуже важний чинник у середньовічних війнах.

¹⁹ Ці лицарі, це славні пери Ролянда (всіх їх було дванадцять), що згинали в Ронсево (Жофруа не належав до них). Крім Ролянда, всі ці імена, мабуть, видумані.

²⁰ Ця гра називається в старофранцузькій мові tables; вона подібна до англійської гри backgammon.

²¹ Це ті молоді вояки, що ще не були лицарями; вони жили в домі свого пана і належали до його широкій родини.

IX

Промова Блянкандрена

- Як перший, Блянкандрен промовив
І королеві він сказав: « Хай Бог спасе вас,²²
(Бог) Преславний, що його ми маєм почитати!
125 Ось що король Марсіль, відважний муж, вам сповіщає:
Багато він довідався вже про закон спасіння.
Із свого то добра бажає вам багато дати,
Ведмедів, левів і хортів припнятих,
Верблюдів сімсот, тисячу лиялих соколів,
130 Чотири сотки мулів обладованих і золотом і сріблом,
І п'ятдесят возів, з яких ви валку зробите;
Там стільки буде талантів²³ з тонкого золота,
Що добре зможете своїм найманцям заплатити.
У цій країні ви перебули досить довго;
135 У Францію, до Екс, повинні ви уже вернутись.
Туди піде за вами, так сказав, мій пан ».
До Бога цісар простягає обі руки,
Схиляє голову свою, і думать починає. АОІ

X

Гарантія

- Цісар голову свою держить похилену,
140 Зовсім не поспішав із своїм словом;
Його звичаєм є, не кваплячися, говорити.
Коли він випростувався, його обличчя було дуже горде,
Посланцям він сказав: « Ви дуже добре це сказали.
Король Марсіль є ворогом моїм великим.
145 На ті слова, що їх ви тут сказали,
Яку ж гарантію я можу мати »?
« Через заручників, так сарацин сказав,
Яких ви матимете — десять, чи п'ятнадцять, або й двадцять.
Рискуючи його життям, я свого сина дам,
150 Та будете ви мати, я думаю, ще більш шляхетних.

²² Блянкандрен вітає Карла по-християнськи. Автор « Пісні » не міг уявити собі, щоб мусулманин вжив іншого способу привітання.

²³ Це рід грошей.

Коли ви будете в палаті панській,
У великий празник святого Михаїла Небезпеки,²⁴
Мій пан туди піде за вами, так сказав.
В купальнях ваших, що їх Бог для вас створив,²⁵
155 Там він захоче стати християнином ».
Карло відповідає: « Спастися він ще зможе ». АОІ

XI

Цісар скликає нараду

Був гарний вечір, сонце було ясне.
Карло доручає завести в стайню десять мулів.
В великому саду король наказує поставити намет,
160 Посланців десять цих сказав у ньому примістити;
Дванадцять слуг зайнялось добре ними;
Там ніч перебувають, аж поки не прийшов день ясний.
Уранці цісар встав,
Вислухав король і Службу Божу й утрєню.
165 Під сосну наш король пішов,
Своїх баронів він скликає, щоб нараду закінчити:
При допомозі тих, що з Франції, він хоче рішення про все
зробити. АОІ

XII

Під сосну цісар йде собі,
Своїх баронів він скликає, щоб нараду закінчити,
170 Дюка Ожієра і архієпископа Турпена,
Старого Річарда і його небожа Анрі,
І Аселена, графа бравого з Гасконії,
Тедбальда з Ренсу, і його кузена Мілона,
І там були Жерієр і Жерен;
175 А разом з ними граф Ролянд прийшов,

²⁴ Св. архангел Михаїл, опікун Франції, грає велику роль в « Пісні ». Свято св. Михаїла Небезпеки припадає на 16 жовтня і його святкували дуже врочисто в монастирі св. Михаїла Небезпеки, так названому з огляду на небезпеку, що приходила від припливів моря. Цей монастир є на маленькому острові в каналі Ля Манш.

²⁵ Це алюзія до мінеральних джерел у місті Екс (з лат. aquis), місті води, або до будинків, у яких мало б відбутися хрещення. Історики не згадують про те, щоб ці джерела були створені чудесним способом.

ІХ

Промова Блянкандрена

- Як перший, Блянкандрен промовив
І королеві він сказав: « Хай Бог спасе вас,²²
(Бог) Преславний, що його ми маєм почитати!
125 Ось що король Марсіль, відважний муж, вам сповіщає:
Багато він довідався вже про закон спасіння.
Із свого то добра бажає вам багато дати,
Ведмедів, левів і хортів припнятих,
Верблюдів сімсот, тисячу линялих соколів,
130 Чотири сотки мулів обладованих і золотом і сріблом,
І п'ятдесят возів, з яких ви валку зробите;
Там стільки буде талантів²³ з тонкого золота,
Що добре зможете своїм найманцям заплатити.
У цій країні ви перебули досить довго;
135 У Францію, до Екс, повинні ви уже вернутись.
Туди піде за вами, так сказав, мій пан ».
До Бога цісар простягає обі руки,
Схиляє голову свою, і думать починає. АОІ

Х

Гарантія

- Цісар голову свою держить похилену,
140 Зовсім не поспішав із своїм словом;
Його звичаєм є, не кваплячися, говорити.
Коли він випростувався, його обличчя було дуже горде,
Посланцям він сказав: « Ви дуже добре це сказали.
Король Марсіль є ворогом моїм великим.
145 На ті слова, що їх ви тут сказали,
Яку ж гарантію я можу мати »?
« Через заручників, так сарацин сказав,
Яких ви матимете — десять, чи п'ятнадцять, або й двадцять.
Рискуючи його життям, я свого сина дам,
150 Та будете ви мати, я думаю, ще більш шляхетних.

²² Блянкандрен вітає Карла по-християнськи. Автор « Пісні » не міг уявити собі, щоб мусулманин вжив іншого способу привітання.

²³ Це рід грошей.

Коли ви будете в палаті панській,
У великий празник святого Михаїла Небезпеки,²⁴
Мій пан туди піде за вами, так сказав.
В купальнях ваших, що їх Бог для вас створив,²⁵
155 Там він захоче стати християнином ».
Карло відповідає: « Спаситися він ще зможе ». АОІ

XI

Цісар скликає нараду

Був гарний вечір, сонце було ясне.
Карло доручає завести в стайню десять мулів.
В великому саду король наказує поставити намет,
160 Посланців десять цих сказав у ньому примістити;
Дванадцять слуг зайнялось добре ними;
Там ніч перебувають, аж поки не прийшов день ясний.
Уранці цісар встав,
Вислухав король 'і Службу Божу й утренью.
165 Під сосну наш король пішов,
Своїх баронів він скликає, щоб нараду закінчити:
При допомозі тих, що з Франції, він хоче рішення про все
зробити. АОІ

XII

Під сосну цісар йде собі,
Своїх баронів він скликає, щоб нараду закінчити,
170 Дюка Ожієра і архиепископа Турпена,
Старого Річарда і його небожа Анрі,
І Аселена, графа бравого з Гасконії,
Тедбальда з Ренсу, і його кузена Мілона,
І там були Жерієр і Жерен;
175 А разом з ними граф Роянд прийшов,

²⁴ Св. архангел Михаїл, опікун Франції, грає велику роль в « Пісні ». Свято св. Михаїла Небезпеки припадає на 16 жовтня і його святкували дуже врочисто в монастирі св. Михаїла Небезпеки, так названому з огляду на небезпеку, що приходила від припливів моря. Цей монастир є на маленькому острові в каналі Ля Манш.

²⁵ Це алюзія до мінеральних джерел у місті Екс (з лат. aquis), місті води, або до будинків, у яких мало б відбутися хрещення. Історики не згадують про те, щоб ці джерела були створені чудесним способом.

Та Олів'єр відважний і шляхетний;
Франків з Франції там більше тисячки;
Прибув туди і Ганельон, який затіяв зраду.
І зараз починається нарада, що кінець нещасний мала. АОІ

XIII

Цісар з'ясовує справу

- 180 « Пани барони, цісар Карло сказав,
Король Марсіль прислав мені своїх посланців.
Свого добра мені він хоче дати масу величезну,
Ведмедів, левів і хортів припнятих,
Сімсот верблюдів, тисячу линялих соколів,
185 Чотири сотні мулів золотом арабським навантажених,
Разом із тим більше як п'ятдесят возів.
Але він переказує, щоб я пішов собі до Франції,
За мною він прийде до Екс, до мого жилища,
І прийме нашу віру, що спасення запевняє;
190 Християнином стане, від мене землі матиме свої;²⁶
Та я не знаю, що за наміри є в нього ».
Французи кажуть: « Ми мусим бути обережні »! АОІ

XIV

Порада Ролянда

- Цісар слово закінчив своє.
А граф Ролянд, що цього не одобрює зовсім,
195 Встає на ноги, тому заперечувати почав.
Сказав він королеві: « Ви надармо довіряти будете Марсілеві!
Сім повних років тому ми в Еспанію прибули;
Я вам здобув і Ноплес, і Коміблес,²⁷
Я взяв Вальтерне й землю Піне,
200 І Балягер, Турделю і Сезіль.
Король Марсіль там те вчинив, що зрадник учинив би,
П'ятнадцять із своїх поган він вам післав,
З них кожний гілку з дерева оливкового ніс;
Вони вам ті самі слова проголосили.
205 Ви попросили ради у французів ваших,

²⁶ Він пануватиме над своїми землями як васаль Карла.

²⁷ Важко встановити, які це міста, ці і наступні.

Вони порадили вам дещо нерозважно;
Графів двох ваших післали ви до поганина,
Одним Базан був, другим же Базіль;²⁸
Він голови зрубав їм в горах біля Альтіліє!
210 Війну ведіть так, як її ви почали,
На Сарагосу вашу армію, яку ви скликали, ведіть,²⁹
Її ви облягайте й цілеє життя своє,
Помстіть ви тих, яких поганець той убити наказав ». АОІ

XV

Порада Ганельона

Цісар голову свою схилив,
215 І бороду свою він гладить, приводить до порядку свої вуса,
Ні так, ні ні своєму небожеві не відповідає.
Мовчать французи, та не Ганельон.
На ноги він встає,³⁰ і до Карла прийшов,³⁰
І дуже гордовито мову він свою розпочинає,
220 І королеві він сказав: « Надаремне довірятимете пройдисвітові,³¹
Мені чи іншому, якщо не буде це у вашу користь.
Коли король Марсіль це вам оповіщає,
Що стане він, зложивши руки, "твоім васалем",³²
Та володітиме в Іспанії цілій, як вашим даром,
225 Опісля і віру прийме, що її ми визнаємо,
Так той, що радить вам відкинути цей договір,
Не дбає, пане, якою смертю ми загинем.
Воно несправедливо є, щоб рада гордовитого перемогла.
Лишімо дурнів, а розважливих держімся! »³³ АОІ

²⁸ Історія не знає нічого про таке посольство. Та треба підкреслити, що посольства до сарацинів були завжди небезпечні для посланців.

²⁹ Це армія васалів, яку скликає фєвдальний пан.

³⁰ У поемі автор часто змінє час дієслова, мабуть на те, щоб реальніше представити акцію.

³¹ Значення слова *bricun* не зовсім ясне. Воно означає людину без чести, або без багатства чи сили. З тексту виглядає, що воно не вжите як образа.

³² Вислів « твій васаль » (*tis hom*), це правна формула; вона не змінється навіть коли вжито займенник « ви » в тому самому реченні.

³³ Ганельон виступає проти Ролянда і незабаром попаде в поважний конфлікт з ним. Причина їх ворожнечі невідома.

XVI

Порада Нема

- 230 Після того Нем прийшов;³⁴
Не було на (королівському) дворі кращого васалю,
І королеві він сказав: « Ви добре чули
Графа Ганельона, те, що він вам відповів;
У тому мудрість є, якщо це добре зрозуміти.
- 235 Король Марсіль в війні є переможений,
Усі його твердині ви забрали,
При допомозі ваших катапулт порозбивали йому мури,
Міста йому спалили, а людей його перемогли.
Коли він переказує, щоб милосердя мали ви над ним,
- 240 То гріх вчинив би той, хто б далі воював.
Коли ж заручниками вам запевнення бажає дати,
Великої війни цієї продовжувать не треба ».
Французи кажуть: « Добре дяк сказав ». АОІ

XVII

Справа вибору посланця до Марсіля

- « Пани барони, кого ж пішлемо
245 До Сарагоси, до Марсіля короля? »
Дяк Нем відповідь дає: « За вашим дозволом я піду.
Мені ви зараз рукавицю й палицю вручіть ».³⁵
Король відповідає: « Ви мудрий чоловік;
На бороду цю і на вуса ці мої (кажу),
250 Ще довго ви не підете тепер від мене так далеко.
Прошу, сідайте, вас ніхто не викликає »!

XVIII

- « Пани барони, кого ж ми можемо післати
До сарацина, що в Сарагосі володіє? »
Ролянд відповідає: « Дуже радо можу я туди піти ».

³⁴ Дорадник Карла. В інших поемах виступає він як князь Баварії.

³⁵ Рукавиця й палиця, це символи руки й скіпетра фєвдального пана. Коли він дає їх комусь, це означає, що дає йому уповноваження говорити в його імені. Коли ж васаль передає рукавицю своєму панові, він тим самим виконує акт вірності супроти нього.

- 255 « Напевно ви не зробите цього, сказав граф Олів'єр,
У вас є серце дуже люте й горде,
Боюся я, що ви почнете собі сварку.
Якщо король бажає, радо можу я туди піти ».
Король відповідає: « Обидва ви мовчіть!
260 Ні ви, ні він туди своїх не понесете ніг.
На цю бороду, що біла є, ви бачите,
Дванадцять перів³⁶ не будуть на це призначені »!
Мовчать французи, ось вони і затихають.

XIX

- Турпен із Ренсу виступив з ряду,
265 І королеві він сказав: « В спокої залишіть ви ваших франків!
У цій країні років сім ви перебули,
Багато мали труднощів вони і болю.
Мені подайте, пане, палицю та рукавицю,
До сарацина піду я еспанського
270 Й побачу дещо, як він виглядає ».
Розгнівано відповідає цісар:
« Ідіть, сідайте ви на білий цей килим із шовку!
І більше ви не говоріть, якщо вам не накажу »! АОІ

XX

Ролянд пропонує Ганельона

- « Французькі лицарі, промовив Карло цісар,
275 Мені ви мужа виберіть відважного з землі мові,
Який Марсілеві б завіз моє послання ».
Ось що сказав Ролянд: « Ним буде Ганельон, вітчим мій ».
Французи кажуть: « Він бо може добре це зробити.
Якщо поминете його, нікого розумнішого туди ви не пішлете ».
280 Та Ганельон граф був цим дуже подратованийий.
Скидає³⁷ з шиї він великі шкури із куниці
Та залишився в туніці своїй шовковій.

³⁶ Дванадцять перів, це найкращі лицарі в війську Карла. Число « дванадцять » нагадує число Христових апостолів.

³⁷ Різні видавці переставляють на інше місце, на їх думку льогічніше, рядки 280-336 і рядки 1467-1470. Бедіє зберігає порядок Оксфордського рукопису, але в дужках подає і цей другий спосіб нумерації рядків.

- Живі у нього очі, а обличчя дуже горде,
Гарне мав він тіло та широкі груди;
285 Такий він гарний був, що всі його товариші глядять на нього.
Роляндові сказав: « Божевільний ти, чому дурієш?
Це ж кожний добре знає, що я тобі вітчим,
І ти рішив, щоб до Марсіля я пішов?
Якщо Бог дасть, що я повернусь звідтіля,
290 Завдам тобі великої такої шкоди,
Яка тривати буде цілеє твоє життя »!
Ролянд відповідає: « Зарозумілість чую я і божевілья.
Це кожний добре знає, що я не дбаю про погрозу;
Та тільки чоловік розумний може повести послання.
295 Якщо ж король бажає, я готовий це за вас зробити »!

XXI

- Відповідає Ганельон: « Не підеш ти зовсім за мене! АОІ
Не мій васаль ти, я не є твій пан.
Карло наказує, щоб я служив йому.
Поїду я до Сарагоси, до Марсіля.
300 Там вчиню я якусь дурницю,
Заки гнів цей свій великий заспокою ».
Коли Ролянд це чує, він сміятись починає. АОІ

XXII

- Коли це бачить Ганельон, як з нього насміхається Ролянд,
То біль його такий, що малоцьо не розірветься з гніву;
305 І малоцьо з ума не зійде,
І графові він каже: « Я зовсім вас не люблю,
Бо проти мене ви звернули рішення несправедливе.
Законний цісарю, ось тут приявний я,
Наказ ваш виконати хочу.

XXIII

Ганельон неохоче приймає місію

- 310 « Я знаю добре, що до Сарагоси треба йти мені. АОІ
Хто йде туди, вернутися не може.
Передусім (не забувайте), за дружину маю вашу сестру,
Від неї маю сина, кращого нема на світі,
Це Бодуен », він каже, « що хоробрий буде.

- 315 Йому я залишаю землі та фєвдальнїї мої мастки.
Ви добре хоронїть його, його нїколи не побачу я очима ».
Карло вїдповїдає: « Ви масте занадто мяке серце.
Тому, що я наказую, вам треба йти ».

XXIV

- Ось що сказав король: « Вперед, ви Ганельоне, виступїть, АОІ
320 Та палицю приймїть і рукавицю.
Ви вже почули: франки призначають вас ».
« О пане, каже Ганельон, це все вчинив Ролянд!
Його не буду я любити крїзь усе своє життя,
Нї Олівїєра, він бо є товаришем йому.
325 Дванадцять перїв, тому що його так дуже люблять,
Я викликаю їх осьтут пїд вашим, пане, зором »!
Ось що сказав король: « Занадто ви розгнїванї.
Тепер поїдете напевно, коли я це наказую ».
« Туди поїхати, я можу, одначе жадної гарантїї не матиму. АОІ
330 Не мав її Базїль, нї брат його Базан ».

XXV

Злий знак

- Цїсар подає йому рукавицю з правої руки,
Але граф Ганельон там не хотїв би бути.³⁸
Коли її мав взяти, вона йому на землю впала.
Французи кажуть: « Боже, що це може означати?
335 З посольства цього вийде нам велика шкода ».³⁹
« Панове, каже Ганельон, ви вїсть про це почуєте »!

XXVI

- « О пане, каже Ганельон, мене ви вїдпустїть.
Коли я маю їхати, баритися нема чого вже довше ».
Ось що сказав король: « В Ісуса іменї й моїм »!
340 Правицею своєю він простив йому гріхи й перехрестив,⁴⁰

³⁸ Ганельон бажав би бути деїнде, бо не має охоти їхати в небезпеку; тому і гнів далі не опускає його.

³⁹ Знаки, що вїщують нещастя, вїдомї в старинних і середньовїчних поемах. Такї знаки і сни є і в « Піснї ».

⁴⁰ Для поета Карло це король-священик, що благословить Ганельона, як ігумени благословили мїсіонарїв на працю мїж поганами. Один чернець із Ст. Галь називає його « єпископом єпископів ».

Опісля він передав йому і палицю й листа.

XXVII

Виїзд Ганельона

- Граф Ганельон відходить до приміщення свого,
Лицарський виряд починає одягати,
Найкращі із речей своїх, що їх лиш міг знайти.
345 Остроги золоті до ніг він прикріпив,
До свого боку меч Мурґлієс припняв;
На Ташебрена⁴¹ всів, свого воєнного коня;
Стремено дядько Гінемер йому держав.
Там ви побачили б, як плакав лицар неедин,⁴²
350 І всі вони йому говорять: « Яке нещастя, лицарю, на вас!
На королівському дворі ви довго були,
Шляхетним вас васалем там звичайно звали.
Того, який рішив, що ви повинні йти,
Сам Шарлемань не забезпечить ні не оборонить.
355 І граф Ролянд не повинен був про це думати,
Бо ви походите з дуже значного роду ».⁴³
Кажуть опісля йому: « Пане, нас беріть »!
Ось що відповідає Ганельон: « Боже борони!
Краще є воно, щоб сам я вмер, ніж стільки добрих лицарів.
360 В солодку Францію, панове, вернетесь,
Мою дружину поздоровте ви від мене,
І Пінабеля, мого друга й пера,
І Бодуена, мого сина, що його ви знаєте,
Йому ви помагайте і за пана уважайте ».
365 Він входить на свою дорогу, і відіхав.⁴⁴ АОІ

XXVIII

Розмова Ганельона з Бляпкандреном

Їде верхи Ганельон під високими оливковими деревами,
До сарацинських приєднався він послів;

⁴¹ Мурґлієс це ім'я меча, а Ташебрєн це ім'я воєнного коня, на якого лицарі всідали перед битвою. У часі маршу лицар їхав на подорожньому коні, а воєнний кінь ішов по його правому боці.

⁴² Плач подибуємо дуже часто в середньовічній поезії. Плачуть королі, князі, лицарі; це жадний сором.

⁴³ Це свого роду погроза.

⁴⁴ Гнів Ганельона, це початок трагічного конфлікту в поемі.

- А Блянкандрен задержується біля нього;
Один до одного говорить дуже хитро.
- 370 І Блянкандрен сказав: « Чудовий муж — Карло,
Що Пулію завоював і цілу Калябрію!⁴⁵
У напрямі на Англію солоне море перейшов,
І для Петра святого він здобув данину.⁴⁶
Що хоче він від нас у нашім краю »?
- 375 Відповідає Ганельон: « Така його є воля.
Не буде більше мужа, що у порівнянні з ним щось вартував би». АОІ

XXIX

- Блянкандрен сказав: « Франки дуже є шляхетні люди!
Велику шкоду роблять дяки ті й графи,
Які таку пораду панові дають своєму.
- 380 Вони його та інших мучать і руйнують ».
- Відповідає Ганельон: « Я справді жадного мужа не знаю,
За винятком Ролянда, що колись не повстидається того.
Вчора вранці вивів собі у тіні цісар,
Прийшов його там небіж, в туніку із шкіри вбраний,
- 385 Він сплюндрував був Карказонії околицю,⁴⁷
В руці своїй держав червоне яблуко:⁴⁸
'Беріть це, красний пане, сказав Ролянд до дядька свого,
Я вам корони королів усіх дарую'.
Така то гордість повинна б певно знищити його,
- 390 Бо в кожний день наражує себе на смерть.
Якщоб знайшовся хтось, що його убив би, мир тоді ми мали
[б повний ».⁴⁹ АОІ

XXX

Блянкандрен сказав: « Поганий дуже є Ролянд,
Що хоче, щоб народ увесь себе признав за переможеного,
І що по землі посягає всі!

⁴⁵ Пулія (Апулія) і Калябрія, це італійські провінції. Їх завоювання це легенда. Так само не завоював Карло Англії.

⁴⁶ Це т.зв. Петрів гріш, що його щороку платили папі англійські королі.

⁴⁷ Невідомо, що це за місцевість.

⁴⁸ Червоне яблуко представляє гльоб, зн. державу. Довкола золотого гльобу завішували коліщатка, що представляли корони завойованих королівств.

⁴⁹ В голові Ганельона народжується плян знищити Ролянда при допомозі сарацинів.

- 395 З яким народом він думає стільки доконати?»
Відповідає Ганельон: «З французами.
Вони його так люблять, що не заведуть його в нічому;
Він стільки золота і срібла їм дає у дарі,
І мулів, і воєнних коней, паволоки і лицарський виряд;
400 Сам цісар має все по своїм бажанні,
Для нього він здобуде землі аж до Сходу». АОІ

XXXI

- Так довго верхи їхали Ганльон і Блянкандрен,
Що аж один від одного зобов'язання взяли,
Що старатись будуть, щоб Ролянда вбито.
405 Так довго верхи їхали дорогами й шляхами,
Що аж під тисом, в Сарагосі, із коней злізають.
У тіні сосни трон стояв;⁵⁰
Він був обгорнений в шовки олександрійські:
Там був король, що в цілій володів Еспанії;
410 Довкола нього двадцять тисяч сарацинів.
Нема такого там, що хочби й слово писнув, чи сказав,
А це з уваги на новини, що їх вони хотіли би почути.
Тоді ось перед вами Ганельон і Блянкандрен.

XXXII

Перед Марсілем

- Прийшов перед Марсіля Блянкандрен;
415 Він графа Ганельона за руку держав,
І королеві він сказав: «Хай Магомет спасе вас
І Аполлон, що їх святі закони зберігаємо!
Послання ваше ми передали Карлові.
Угору він підніє свої обидві руки,
420 Хвалу віддав своєму Богу, відповіді іншої не дав.
Сюди він посилав вам свого шляхетного мужа,
Що з Франції походить і дуже є могутній.
Від нього ви почуєте, чи мир ви мати будете, чи ні».
Марсіль відповідає: «Тепер хай він говорить, послухаєм його!» АОІ

⁵⁰ Це трон мусульманського короля Марсіля.

XXXIII

- 425 Та Ганельон граф добре був подумав.
Він хитро дуже починає говорити,
Як той, що добре вмів це робити,
І королеві він сказав: « Хай Бог спасе вас,
Бог Преславний, що Його ми маєм почитати!
- 430 Ось що вам переказує відважний Шарлемань,
Щоб ви прийняли християнську святу віру;
Він пів Іспанії вам хоче дати в лен.⁵¹
Якщо ви не бажаєте цієї прийняти угоди,
Вас схоплять силою і звяжуть;
- 435 До Екс столиці заведуть,
Засудять вас, життя скінчиться ваше;
Умрете там у ганьбі та пониженні ».
Король Марсіль цим дуже схвилювався.
Він копію мав, що виложена золотом була;
- 440 Ударити хотів та перешкодили йому. АОІ

XXXIV

Марсіль грозить списом, а Ганельон мечем

- Король Марсіль змінив обличчя колір;
Потряс він державою від копії своєї.
Коли це Ганельон побачив, руку на меч поклав,
І мало що не на два пальці з піхви витягнув його,
- 445 І сказав йому: ⁵² « Ви гарний дуже й яний!
Так довго я носив вас на королівському дворі!
Ніколи більше цісар Франції не скаже,
Що сам я згинув в стороні чужій,
Заки (лицарі) найкращі дорого за вас не заплатили ».⁵³
- 450 Погани кажуть: « Покладім кінець тій суперечці »!

XXXV

Найкращі сарацини довго так його просили,
Що вкінці Марсіль на трон усів.

⁵¹ Лен, це спадкове земельне володіння, яке пан (володар) давав васалеві.

⁵² Мечеві.

⁵³ Своєю кров'ю у бої.

- Альґаліф⁵⁴ сказав: « Ви нас поставили в трудне положення,
Коли того француз (списом) вдарити бажали.
455 Ви мали слухати і чути ».
« Пане, Ганельон сказав,⁵⁵ мені терпіти це годиться.
Я б за ніщо не зрікся, за золото усе, яке Бог сотворив,
Ні за багатство все, що є у цій країні,
Щоб йому не сказати, якщо я стільки часу маю,
460 Що саме переказує йому Карло, король могутній:
Через мене переказує йому, своєму ворогові смертному ».
У соболевий плащ він вбраний,
Що був покритий шовком з Олександрії.
Додолу він його кидає, а халає його Блянкәндрен,⁵⁶
465 Але свого меча зовсім не хоче випустити;
Кулаком своїм правим держав його за золоту головку.
Погани кажуть: « Ось шляхетний муж »! АОІ

XXXVI

- Ганельон підійшов до короля,
І йому сказав: « Ви непотрібно сердитесь,
470 Бо це вам переказує Карло, що Францію володіє,
Щоб ви прийняли християн закон;
Він пів Еспанії вам дасть у лен,
А другу половину небіж матиме його, Ролянд:⁵⁷
Ви дуже гордого будете мати спільника!
475 Якщо ви не бажаєте цієї прийняти угоди,
До Сарагоси прийде він вас облягати;
Вас схоплять силою і звяжуть;
І просто поведуть до Екс столиці.
Не матимете там ні подорожнього коня, ні боєвого,⁵⁸
480 Ні мула жадного, щоб верхи їхати могли;
І на погану кинуть вас вючну тварину.

⁵⁴ Це титул дядька короля Марсіля (каліф).

⁵⁵ Ганельон, мабуть, говорить тепер до Альґаліфа.

⁵⁶ Ще заки плащ впав на землю.

⁵⁷ Це очевидна неправда. Такого цісар не переказував. Хитрий Ганельон наставляє цим Марсіля проти Ролянда.

⁵⁸ У часі бою лицар сідав на боєвого або воєнного коня, що був дуже цінний. На дорогу лицар вживав подорожнього коня, або мула. Вючна тварина, чи вючний кінь возив тягарі.

Там вас засудять, голову утратите.
Наш цісар посилає вам цей лист ».
І поганинові рукою правою його подав.

XXXVII

Марсіль читає листа від Карла

- 485 Марсіль почервонів від гніву.
Печать ламає, викинув сургуч,
Глядить на лист, побачив там написані слова:
« Карло, що Францію у посіданні має, мені оповіщає,
Щоб я згадав про біль його і гнів,
490 Це значить про Базана і Базіля,
Яким я голови зрубав у горах біля Альтіліє;
Якщо бажаю я життя своє тілесне врятувати,
То хай пішлю йому я дядька мого, Альгаліфа;
Інакше зовсім не любитиме мене ».
- 495 Опісля промовив до Марсіля син його,
І королеві він сказав: « Безумство Ганельон сказав.
Він за далеко вже зайшов, несправедливо, щоб він довше жив.
Мені його ви передайте, я з ним зроблю порядок ».
Коли почув це Ганельон, підніс свій меч;
- 500 Іде під сосну, на стовбур її спирається.

XXXVIII

Розмова Марсіля з Ганельоном

- У сад пішов собі король,
Своїх мужів найкращих він забрав з собою,
І Блянкандрен сивоголовий там пішов,
І Журфарет, що син його й наслідник,
505 І дядько Альгаліф, довірений його.
Блянкандрен сказав: « Француза ви покличте:
У нашу користь він узяв зобов'язання ».
Ось що сказав король: « Його ви припровадьте ».
І Ганельона він узяв за пальці правої руки,
510 У сад забрав його аж до самого короля.
Там зраду затівають беззаконну. АОІ

XXXIX

« Красний пане, Ганельоне, так йому сказав Марсіль,
Трохи необдумано прийняв я вас,

- Коли, щоб вас ударити, я гнів великий показав.
515 Оцими соболевыми хутрами гарантую вам осьтут,
Вартує більше золото на них ніж п'ятсот фунтів,
Ще перед вечором, узавтра, за це вам буде гарна нагорода ».
Відповідає Ганельон: « Не відкидаю я цього зовсім.
Хай Бог за це вам добре заплатить, якщо Йому це до вподоби ». АОІ

XL

- 520 Ось що Марсіль сказав: « Напевно, Ганельоне, знайте,
Моїм бажанням є, що хочу дуже вас любити.
Почути хочу як говорите про Шарлеманя.
Старий він дуже і своє життя зужив;
Наскільки це мені відомо йому минуло двісті років.
525 Почерез стільки то країв своє він тіло перевів,
Ударів стільки він дістав на свій горбатий щит,⁵⁹
Він стільки королів багатих довів до жебрацтва,
Коли ж нарешті змучиться він воюванням »?
Відповідає Ганельон: « Карло зовсім такий не є.
530 Немає мужа, що на нього дивиться і вміє розпізнати,
Який би не сказав, що цісар є відважний.
Скільки б я його вам не цинив чи хвалив,
Все таки у нього більше чести є й чесноти.
Хто міг би розповісти про його велику хоробрість?
535 Бог його шляхетністю такою наділив,
Що він воліє вмерти, ніж лицарів своїх покинути ».

XLI

- Поганин сказав: « Причину маю дуже дивуватись
Шарлеманеві, що сивий і старий!
Оскільки це мені відомо, він має понад двісті років.
540 Через стільки то країв своє він тіло змордував,
Ударів стільки він дістав списами й копіями,
Він стільки королів багатих довів до жебрацтва,
Коли ж нарешті змучиться він воюванням »?
« Не буде цього, Ганельон сказав, як довго буде жити його небіж,
545 Нема під небозводом рівного йому васалю.
Відважний незвичайно є його товариш, Олівієр;

⁵⁹ Це щит з випукленням, горбом на своїй серединці.

Дванадцять перів, яких Карло так дуже любить,
Вони передню сторожу творять разом із двадцятьма тисячами
[лицарів.
Спокійний є Карло, що не боїться жадної людини». АОІ

XLII

550 Сарацин сказав: «Здивований я сильно
Особою Карла, що сивий і білобородий!
Наскільки це мені відомо він має більш ніж двісті років.
Через стільки то країн він переможно перейшов,
Ударів стільки він дістав рогатинами, що рубають добре,
555 Він стільки королів багатих вбив чи переміг на полі бою!
Коли ж нарешті змучиться він воюванням?»
«Не буде цього, Ганельон сказав, як довго житиме Ролянд.
Нема васала рівного йому звідси аж до Сходу.
Відважний незвичайно Олівієр, його товариш;
560 Дванадцять перів, яких Карло так дуже любить,
Вони передню сторожу творять разом з двадцятьма тисячами
[франків.
Спокійний є Карло, живої він людини не боїться». АОІ

XLIII

Ганельон радить, як знищити Ролянда

«Красний пане, Ганельоне, король Марсіль сказав,
Я стільки маю воїнства, кращого ви не побачите;
565 Чотириста я можу мати тисяч лицарів.
Чи можу битись я з Карлом та із французами?»
Відповідає Ганельон: «Не раджу вам цим разом!
Велику втрату поган ваших будете ви мати.
Лишіть безумство це, ви мудрости держіться.
570 Ви цісареві дайте стільки то добра,
Щоб не було француза, який цілком здивований не був би.
За заручників двадцять, яких йому пішлете,
В солодку Францію повернеться король;
Свою сторожу задню лишить за собою.
575 Там буде його небіж, граф Ролянд, я припускаю,
І Олівієр, відважний та ввічливий.
Якщо мені повірить хтось, графи пропали.
Карло побачить, як його велика гордість впаде;
Не матиме бажання більше з вами воювати». АОІ

XLIV

- 580 « Красний пане, Ганельоне, ...⁶⁰
Яким способом зможу я Ролянда вбити »?
Відповідає Ганельон: « Як це зробити добре, вам скажу.
Король прибуде до найкращих проходів долини Сіз,⁶¹
Свою сторожу задню він залишить за собою;
- 585 Там буде його небіж, граф Ролянд, могучий,
Та Олівієр, до якого стільки має він довіря.
В своєму товаристві мають двадцять тисяч франків.⁶²
Поган ви ваших тисяч сто пішліть на них,
Вони хай перше підуть з ними в бій;
- 590 Французьке воїнство поранене там буде й мертвеннобліде;
Ні не кажу я, що і ваших не буде масакри.
Подібно й другий бій їм видайте;
З одного чи з другого не врятується Ролянд.
Тоді ви гарне вчинете, лицарське діло;
- 595 Війни не матимете більше в цілому своєму житті ». АОІ

XLV

Присяга Марсіля

- « Хто міг би так зробити, щоб Ролянд загинув там,
Тоді Карло утратив би праве рам'я на своїм тілі,
І всяке значення утратили б чудесні полки;
Карло ніколи не зібрав би великого такого війська;
- 600 Земля Велика⁶³ у спокої б залишилась »!
Коли Марсіль це чує, в шию він поцілував його,
Опісля свої він скарби каже приносити.⁶⁴

XLVI

Ганельон присягає, що зрадить

Ось що Марсіль сказав: « Про це що говорили б...

⁶⁰ В рукописі О нема другої частини цього рядка, а рядки 580-581 написані на цій самій лінії.

⁶¹ Можливо, що прикметник « найкращий » вжито тут у значенні « найвищий, головний ». Тут мова про ронсевальський прохід у Піренеях.

⁶² Поет вживає слова « франк » і « француз » як синоніми, за малими винятками.

⁶³ Вислів Теге Мајор перекладають теж словами « Земля батьків ».

⁶⁴ Цей рядок неясний. Подаю його правдоподібний переклад.

- Порада не є добра, що її людина...⁶⁵
605 Присягнете ви мені, що зрадите Ролянда ».
Ось що відповідає Ганельон: « Хай буде так, як вам подобається »!
На свого меча, Мурґлейса, моці⁶⁶
Він зраду присягнув і так на себе взяв вину. АОІ

XLVII

Присяга Марсіля

- Там трон з слоневої був кости.
610 Марсіль принести каже книгу,
Там Магомета був закон і Терваганта.⁶⁷
Таку присягу склав еспанський сарацин,
Якщо в сторожі задній знайде він Ролянда тіло,
Він буде з усіма людьми своїми битись,
615 І якщо він зможе це зробити, справді згине там Ролянд.
Відповідає Ганельон: « Хай сповниться бажання ваше ». АОІ

XLVIII

Ганельон одержує дарунки

- Тоді прийшов туди один поганин, Вальдаброн.
Підходить він до короля Марсіля.
І ясно сміючись, він Ганельонові сказав:
620 « Беріть цей меч, від нього кращого не має жаден чоловік;
Між його ручками⁶⁸ є більше тисячі манґонів.⁶⁹
Я, красний пане, ради приязні, його даю вам,
Щоб ви допомогли нам і сміливого Ролянда
В сторожі задній ми могли знайти ».
625 « Так станеться воно », граф Ганельон відповідає;
Вони поцілувалися тоді в лице та підборіддя.⁷⁰

⁶⁵ Рядки 603-604 неясні. Там щось бракує.

⁶⁶ Лицарі мали часом моці святих, сховані в рукояті меча.

⁶⁷ За автором поеми це один із сарацинських богів. Невідомо, звідки походить ця назва.

⁶⁸ Рукоять меча складається з двох частин, — ручок —, зложених навхрест.

⁶⁹ Манґон це золота монета, тому воно означає, що меч вартує дуже багато.

⁷⁰ Згідно із звичаєм, вони припечатали свою угоду поцілунок. Поцілунок був теж частиною февдальної церемонії між васалем і його паном: васаль вкладав свої руки в руки пана і цілував його в уста.

XLIX

Прийшов там згодом Кліморін, один поганин,
І ясно сміючись, він Ганельонові сказав:
« Беріть шолом мій, я ніколи кращого не бачив,
630 І нам допоможіть з Роляндом, із маркізом,
Яким способом ми його могли б присоромити ».
« Так станеться воно », відповів Ганельон.
Вони поцілувалися тоді в уста й лице. АОІ

L

Тоді прийшла там королева Брамімонда.
635 « Я, пане, дуже вас люблю, сказала графові,
Бо дуже вас цінує пан мій і всі його мужі.
Дружині вашій я пішлю два намиста,
Там золота багато й аметистів, гіяцинтів.
Вони вартують більше ніж усе багатство Риму;
640 Таких прекрасних цісар ваш не мав ніколи ».
Він їх узяв, у чобіт пхає свій.⁷¹ АОІ

LI

Дарунки для Карла

Король Мальдуїта кличе, свого скарбника.
« Чи є готове для Карла добро »?
А цей відповідає: « Пане, так, зовсім готове.
645 Сімсот верблюдів, злотором навантажених і сріблом,
І двадцять найшляхетніших заручників⁷² під небом ». АОІ

LII

Марсіль прощає Ганельона

Марсіль узяв за плече Ганельона
І йому сказав: « Відважний дуже ти й розумний.
На той закон, що його спасенним дуже уважаєте,
650 Вважайте та від нас не відвертайте намірів своїх.
З мого мастку хочу дати вам велику кількість,
Десять мулів навантажених найщирішим золотом з Арабії;
Ніколи не мине рік, щоб я вам цього самого не робив.

⁷¹ Це високе взуття, в якому держали гроші чи дорогоцінності.

⁷² Поет не згадує більше, що з ними сталося.

- Беріть ключі від цього просторого міста:
655 Його численні добра Карлові королеві передайте,
Ролянда опісля ви призначіть мені в сторожу задню.
Якщо знайти його я зможу у проході чи то проїзді якомусь,
Почну я з ним смертельний бій ».
Відповідає Ганельон: « Мені здається, забагато я барюся »!
660 Тоді сів на коня, рушив у свою дорогу. АОІ

LIII

Поворот Ганельона

- А цісар наближається до свого краю рідного.
Прибув у місто Гальне:⁷³
Його здобув і знищив граф Ролянд;
Від того дня було воно опущене сто років.
665 Від Ганельона вістей жде король,
І теж данини із Еспанії, великої землі.
Раненько, на світанку, коли вже день ясніє,
Граф Ганельон `прибув у табір. АОІ

LIV

Фальшивий звіт Ганельона

- Уранці цісар встав;
670 Вислухав король літургію і утренью.
Спинився на траві зеленій перед своїм наметом.
Ролянд там був і Олів'єр відважний,
Дюк Нем, багато інших.
Прибув там Ганельон, зрадливий, віроломний.
675 Від дуже хитро починає промовляти,
І королеві він сказав: « Хай Бог спасе вас!
Від Сарагоси ось ключі я вам приношу;
Велике дуже я багатство вам привожу,
І заручників аж двадцять, накажіть їх добре стерегти,
680 Та й переказує вам король Марсіль, відважний,
За Альґаліфа не повинні ви його ганити,
Бо власними очима бачив я⁷⁴ узброєних чотириста тисяч люда,
Вбраних у кольчуги, деяких з шоломами привязаними,

⁷³ Невідоме місто в Еспанії.

⁷⁴ Ганельон видумує неймовірну історію.

- Припнятими мечами з головками злотов виложеними,
685 Які його аж до моря провели;
Вони втікають від Марсіля через християнську віру,
Якої не бажають визнавати ні її держатись.
Та заки ще чотири милі відплили,
Їх буря й громовиця захопили.
- 690 Втопились там вони, ніколи не побачите нікого з них.
Якби він був живий, його я був би припровадив.
А щодо, пане, короля поганського, вважайте це за певне,
Ще заки ви побачите, як добігає до кінця цей перший місяць,
За вами у французьке королівство піде він,
- 695 І прийме віру ту, яку ви визнаєте;
Зложивши руки, стане вашим він васалем;
Від вас візьме еспанське королівство в посідання ».
Ось що король сказав: « Хай дяка буде Богу!
Ви добре це зробили; з того мати будете велику дуже користь ».
- 700 Посеред армії тіві кажуть грати в сурми.
Звивають франки табір, наказують вантажити свої вючні тварини,
В солодку Францію всі вирушають. АОІ

LV

Французи вирушають додому; за ними ідуть сарацини

- Карло Великий Еспанію спустошив,
Здобув він замки, осквернив міста.
- 705 Сказав король, що закінчив свою війну.
У Францію солодку цісар верхи іде.
Граф Ролянд до списа прапор прикріпив,
І на верху горбка підніс його на небо.⁷⁵
Отаборюються франки по цілій країні.
- 710 Погани ідуть верхи через ці долини превеликі,
У кольчуги вбрані, й дуже добре...⁷⁶
Шоломи їх привязані, мечі припняті,
Щити на шії, а списи із прапорцями.⁷⁷
В одному лісі, на горі, задержались.
- 715 Чотиреста їх тисяч світанку вижидає.

⁷⁵ Це знак для війська, що треба вирушати в дорогу.

⁷⁶ Неясне місце.

⁷⁷ Зн. готові до бою.

Який це біль, о Боже, що не знають цього французи! АОІ

LVI

Зловіщі сни Карла

Минає день, настала ніч.

Спить Карло, могутній цісар.

- 720 Приснилося йому, що він у проходах найбільших Сіз,
У кулаках держав він ясеневе ратище.
Граф Ганельон його від нього вихопив;
З такою силою його розбив і помахав ним,
Що осколки летять на небо.
Спить Карло, не будиться зовсім.

LVII

- 725 А після цього інший образ бачив він у сні:
Що він у Франції, в своїй каплиці в Екс.
В праве рамя вкүсив його ведмідь дуже поганий.
Побачив він як від Арден приходить леопард,
На його власне тіло нападає дуже дико.
730 Із середини залі хорт прибіг,
Що до Карла погнав гальопом, скоками.
Праве вухо відкусив він першому ведмедеві,
Несамовито б'ється з леопардом.
Французи кажуть, що там велика битва;
735 Не знають, котрий з них здобуде перемогу.
Спить Карло, він зовсім не збудився. АОІ

LVIII

Ганельон пропонує Ролянда на командира задньої сторожі

Минає ніч, зявляється світанок.

Серед того війська...⁷⁸

А цісар дуже баско верхи їде.

- 740 «Пани барони, цісар Карло сказав,
Ви звори бачите й вузькі проходи.
Отож рішайте, хто в сторожі задній буде».
Відповідає Ганельон: «Ролянд, оцей мій пасерб.

⁷⁸ Друга половина цього рядка затерта в рукописі О. На це місце вписано іншою рукою інші слова, яких не перекладаю.

- Немає лицаря з великою відвагою такою ».
- 745 Коли Карло це чує, суворо дивиться на нього,
Та йому сказав: « Ви — сам диявол.
Смертельне божевілля в тіло вам ввійшло.
А хто передо мною буде в передній сторожі »?
Відповідає Ганельон: « Ожієр із Данії.
Немає лицаря, що краще зробить це від нього ».

LIX

- А граф Ролянд, коли почув, що його імя впало, АОІ
Заговорив тоді, як лицарю пристало:
« Вітчиме-пане, я мушу дуже вас любити,
Бо вибрали мене ви у сторожу задню!
755 Не втратить там Карло, король, що посідає Францію,
Наскільки знаю, ні подорожнього ні жадного воєнного коня,
Ні мула, ні ослиці, на якій він міг би їхати,
Не втратить верхового там ні вючного коня,
Якого хтось мечем не боронив би перед тим ».
- 760 Відповідає Ганельон: « Ви правду кажете, це добре знаю я ». АОІ

LX

- Коли Ролянд чує, що він в сторожі задній буде,⁷⁹
Він гнівно до свого вітчима промовляє:
« Ага! Негіднику, низького, поганий чоловіче, роду,
Ти думав, що мені на землю впаде рукавиця,
765 Як палиця перед Карлом тобі упала »? АОІ

LXI

- « Законний цісарю, сказав Ролянд хоробрий,
Мені ви лук той дайте, що його ви держите у кулаці.
Наскільки це мені відомо, ніхто мені закинути не зможе,
Що він мені упаде, як Ганельонові упала
770 Палиця з його руки правої, коли її одержав ».
Цісар голову свою схилив,

⁷⁹ У попередніх рядках Ролянд прийняв призначення. Тепер висловлює гнів, бо відчуває, що Ганельон робить це не в добрій вірі, а з помсти. Ця строфа своїм тоном виглядає на заперечення попередньої, тому дехто думає, що вона не автентична (Дженкинз).

І бороду свою він сіпає, і вуса крутить,
Не може здержатись, щоб не заплакати очима.

LXII

Король дає лук Роляндові

- Після того прийшов там Нем,
775 Кращого від нього на дворі васалія не було,
І королеві він сказав: « Ви добре чули;
Граф Ролянд, розгніваний він дуже.
Сторожа задня є призначена йому.
Не маєте ви лицаря, що міг би щось змінити.⁸⁰
780 Йому ви лук той дайте, який ви натягнули,
І йому знайдіть того, що дуже добре йому допоможе »!
Король дав їй Ролянд його узяв.

LXIII

Ролянд годиться взяти тільки 20 тисяч мужів

- Цісар кличе небожа свого, Ролянда:
« О гарний пане небоже, справді знаєте,
785 Що половину воїнства мого лишу вам у дарунку.
Беріть ви їх, це ваше є спасення ».
Ось що граф сказав: « Я того зовсім не зроблю.
Хай Бог мене скарає, якщо я рід свій заперечу.
Хоробрих дуже франків візьму двадцять тисяч.
790 Ідіть крізь проходи (гірські) зовсім безпечно:
Як довго я живий, не треба буде вам боятись когонебудь »!

LXIV

Товариші зброї Ролянда

- Граф Ролянд всів на воєнного коня. АОІ
До нього друг його приходить, Олів'єр.
Прийшов Жерен, відважний граф Жерієр,
795 Прийшов Атон, прийшов і Беранжієр,
Прийшов Астор та гордий Ансеїс,
Прийшов страшний Жерарт із Русійону,

⁸⁰ Коли запало рішення васалів, навіть сам цісар не може його змінити і мусить достосуватися до нього, хоч передчуває нещастя.

Прийшов багатий дюк Гайфір.
Сказав архієпископ: « Я піду, на голову свою »!⁸¹
800 « А я із вами, це сказав граф Готієр;
Я чоловік Ролянда, я його не смію завести ».
Поміж собою вибирають двадцять тисяч мужа. АОІ

LXV

Ролянд висилає Готієра стерегти проходи й горби

Граф Ролянд покликує Готієра з Гум:⁸²
« Візьміть ви франків тисячу із Франції, із нашої землі,
805 Займіть проходи ви гірські й горби,
Щоб цісар ніодного із своїх людей не втратив ». АОІ
Відповідає Готієр: « Для вас я мушу добре це зробити ».
Із тисячею з Франції французів, їхньої землі,
Виходить Готієр на проходи й горби.
810 Не зійде з них ні за найгірші вісті,
Поки не витягнуть вони сімсот мечів.⁸³
Альмаріс король, із королівства Бельферн,
Ім битву видасть того дня завзяту.

⁸¹ Тут треба розуміти: « присягаю ».

⁸² Деякі учені ідентифікують його з Готієром з Аквітанії, який, згідно з латинською поемою « Вальтаріус » з ІХ або Х ст., мав бути вихованим на дворі Аттіли, короля гунів. Додаток « з Гум » до його імени мав би нав'язувати до гунів.

⁸³ Зн. дуже багато мечів.

II. БИТВА І ПОРАЗКА

LXVI

У Гасконії

- Гори є високі, а долини темні,
815 Скелі сірі, проходи грізні.
Французи того дня їх перейшли з великим болем.
На миль п'ятнадцять чути гамір їх.
Коли в Велику Землю прибувають,
Гасконію ¹ побачили, їх пана землю;
820 Тоді пригадують, собі свої посілости й земельні володіння,
І дівчат своїх, і жінок шляхетних.
Нема такого там, що б жалісно не плакав.
Карло стурбований є більше ніж всі інші.
Він свого небожа лишив у просмиках Еспанії.
825 Жаль його бере, не може здержатись, щоб не заплакати. АОІ

LXVII

Цісар стурбований

- Дванадцять перів залишилося в Еспанії.
В своєму товаристві мають двадцять тисяч франків,
Не мають страху, смерти не бояться.
Цісар вертається у Францію;
830 Свою турботу під своїм плащем ховає.²
Дюк Нем поруч нього їде на коні,
І каже королеві: «Що таке турбує вас»?
Карло відповідає: «Нерозум чинить той, що це мене питає!
Таний великий біль я маю, не можу здержатись, щоб не
[поскаржитись.]

¹ Це французька провінція в південно-західній частині країни, на північ від Піренеїв.

² Це темне місце.

- 835 Через Ганельона буде Франція зруйнована.
Цієї ночі від ангела прийшла до мене з'ява,
Що він ³ мені між п'ястуками ратище ламав;
Це той, що призначив у задню сторожу небожа мого.
Його я у чужому краю залишив.
- 840 О Боже! як його я втрачу, рівного йому я більше вже не буду
[мати ». АОІ

LXVIII

- Карло великий здержатись не може, щоб не заплакати.
Сто тисяч ф'ранків дуже жалус його,
І за Ролянда дивний має страх.
Його зрадливий зрадив Ганельон.
- 845 Від короля поганського одержав він великі дари,
І золото, і срібло, паволоки й злототканий шовк,
І мули й коні, та верблюди й леви.
Марсіль вельможів скликує з Еспанії,
Графів, віконтів, дюків, альмансорів,⁴
- 850 Емірів і синів комторів.⁵
Їх чотириста збирає тисяч за три дні;
У Сарагосі каже бити у літаври.⁶
Підносять Магомета ⁷ на найвищу вежу:
Немає поганина, щоб не почитав його і не моливсь до нього.
- 855 Верхи їдуть опісля наввипередки дуже
Через Землю Певну ⁸ й доли й гори:
Побачили ф'ранцузів прапорці.⁹
Сторожа задня тих дванадцятьох товаришів
На те не піде, щоб не видати їм бою.

³ Це Ганельон.

⁴ Це сарацинський титул, якого назва походить від імени полководця Альмансора, переможця християн († 1002 р.).

⁵ Февдальний титул (comitores, comtor). Поет вживає февдальних титулів навіть у відношенні до маврів.

⁶ Барабанний звук, що його вживали маври перед наступом, викликував великий страх у християн, що не були знайомі з цією тактикою.

⁷ Образ Магомета був заборонений в ісламській релігії, але автор поеми цього не знає.

⁸ Значення цього вислову непевне: чи це земля вільна від природних перешкод, чи може від ворогів?

⁹ Це прапорці прикріплені до списів.

LXIX

Небіж Марсіля просить про привілей першого удару

- 860 Марсілів небіж виїхав вперед
На мулі, палицею ударяючи його.
Своєму дядькові сказав він, гарно сміючись:
« Королю, красний пане, я стільки вам служив,
Зазнав і труднощів і болів,
865 Стільки битв відбув я й перемог здобув на полі бою!
Мені ви дайте дар: а це — Роляндові удар завдати перший;¹⁰
Його вбю я гострим списом своїм.
Якщо моїм опікуном захоче бути Могомет,
Визволю я області цілої Еспанії
870 Від проходів еспанських аж до Дурестан.¹¹
Буде змучений Карло, і франки втомляться;
Не матимете більш війни за ваше все життя ».
Король Марсіль йому дав рукавицю.¹² АОІ

LXX

Просить дати йому 12 товаришів зброї

- Марсілів небіж рукавицю в кулаці своїм держить,
875 До свого дядька дуже гордовито промовляє:
« Королю, красний пане, дар великий ви мені дали.
Вельмож дванадцять ваших виберіть мені,
Я буду битись із дванадцятьма товаришами ». ¹³
Найперше Фальсарон відповідає,
880 Цей братом був Марсіля короля:
« Красний пане, небоже, я з вами піду.
Цю битву ми відбудемо насправді.
Сторожу задню воїнства Великого Карла,
Порішено, що знищимо її ». АОІ

¹⁰ У середньовіччі було звичаєм просити про привілей завдати перший удар ворогові. Тут Марсілів небіж просить про привілей особисто заатакувати Ролянда.

¹¹ Невідоме місто.

¹² Рукавиця, це символ надання якоїсь влади чи гідності.

¹³ Тут мова про 12 перів, товаришів зброї Ролянда.

LXXI

- 885 Корсалиє король, він є по другій стороні.
Бербер ¹⁴ він є і чорнокнижник.
Промовив він як васаль добрий;
Зо золото все боже, боягузом він не хоче бути...¹⁵
Ось перед вас прибув скоренько Мальпріміє з Бріганту. ¹⁶
- 890 Біжить він швидше від коня.
Перед Марсілем дуже голосно гукає:
« Своє я тіло ¹⁷ заведу у Ронсево; ¹⁸
Якщо Ролянда знайду там, убю його напевно »!

LXXII

- Один там був емір із Балягер; ¹⁹
- 895 Він має дуже гарне тіло, а лице сміливе і ясне;
Після того, як всів він на свого коня,
Він дуже гордовито носить свою зброю;
З відваги є він дуже славний;
Якби це був християнин, він мав би досить лицарських чеснот.
- 900 Перед Марсілем гукнув він:
« Своє я тіло поведу до Ронсево!
Якщо Ролянда знайду там, він згине,
І згине Олівієр, і всі дванадцять перів.
Французи повмирають у скорботі та понижєнні.
- 905 Карло Великий вже старий і здитинілий;
Він буде змучений провадженням війни,
І нам Іспанія залишиться в спокої ».
Король Марсіль подякував йому гарненько. АОІ

LXXIII

- Один там альмансор є з Моріяни, ²⁰
- 910 Немає більш зрадливого мужа в землі еспанській.

¹⁴ Це назва африканських арабів у противенстві до еспанських.

¹⁵ Бедіє припускає, що тут пропущено кілька рядків.

¹⁶ Це мабуть місто в Арагоні.

¹⁷ Тіло в значенні особи.

¹⁸ Ронсево, це долина на еспанському узбіччі Піренеїв. Наступ на задню сторону Карла Великого відбувся не тут, а більше на півночі.

¹⁹ Це місто в Каталонії.

²⁰ Ближче невідома сарацинська земля.

Перед Марсілем він чванився:

« До Ронсево своє я товариство поведу,
Їх двадцять тисяч із щитами і списками.

Якщо Ролянда там знайду, запевнюю його, що згине.

915 Ніколи дня не буде, щоб не жалівсь Карло ». АОІ

LXXIV

По другій стороні — Турджіє із Тортельози.²¹

Цей графом є, а місто це — його.

Різню він християн вчинити хоче,

Перед Марсілем, біля інших, він стає;

920 Ось що сказав він королеві: « Зовсім не турбуйтеся!

Вартус більше Магомет аніж святий Петро із Риму.

Якщо ви служите йому, то слава поля бою буде наша.

До Ронсево піду на стрічу я з Роляндою,

Ніхто не дасть йому від смерти охорони.

925 Глядіть на меч мій, добрий він і довгий,

Вживу його я проти Дурендаля;²²

Почуєте ви добре, котрий з них буде на верху.

Французи згинуть, як на нас наступлять;

Старий Карло і біль, і сором буде мати.

930 Ніколи на землі не буде корони носити ».

LXXV

З другої сторони є Ескремів з Вальтерни.²³

Він сарацин, а це його земля.

Перед Марсілем він гукає у товпі:²⁴

« До Ронсево піду, щоб гордість завалити.

935 Якщо знайду Ролянда, не понесе він голови своєї,

Ні Олівієр, що іншими командує.

Засуджені усі дванадцять на загибель.

Французи згинуть, опустіє Франція.

Карло васалів добрих недостачу буде мати ». АОІ

²¹ Місто в Іспанії; можливо, що це Тортоса.

²² Це ім'я Роляндового меча. Інші мечі в поемі теж мають свої імена.

²³ Сарацинське місто; можливо, що це Вальтієрра.

²⁴ Це товпа вельмож довкола короля Марсіля.

LXXVI

- 940 З другої сторони є Естурґант, поганин;
Там є й Естрамаріз, його товариш.
Обидва ці є віроломні, зрадники лукаві.
Ось що сказав Марсіль: « Панове, виступіть!
До Ронсево підете, крізь гірські проходи ви пройдете,
945 Воїнство моє ви допоможете вести ».
А ці відповідають: « На ваш наказ!
Ми нападєм на Олівієра і Ролянда;
Не матимуть захисника від смерти цих дванадцять перів.
Добрі й гострі наші є мечі;
950 Від крові теплої ми зробим їх червоними.
Французи згинуть, болітиме над цим Карло;
Велику Землю вам дамо в дарунку.
Ходіть, королю, а побачите це справді.
Ми цісаря в дарунку вам дамо ».

LXXVII

- 955 Бігом приходить Марґаріз з Севільї;
Держить він землю в посіданні аж по Казмарін.²⁵
Через його красу дами є йому приятельками.
Нема такої, що її лице не засіяло б, коли на нього гляне;
Коли його побачить, не може здержатись, щоб не всміхнутись;
960 Нема поганина з відвагою такою.
Прийшов він у товпу, гукає понад іншими,
І королеві він сказав: « Ви зовсім не турбуйтеся!
До Ронсево піду я, щоб Ролянда вбити,
І Олівієр не збереже життя.
965 Дванадцять перів залишилися на різню.
Погляньте на мій меч, що має рукоятку з золота,
Його прислав мені емір із Прім.²⁶
Я ручу вам, що він в червону кров увійде.
Французи згинуть, а Франція без чести буде.
970 Старий Карло, із бородою білою,
Ніколи дня не буде, щоб не було йому скорботи й гніву.
Ще заки рік мине ми опануєм Францію;

²⁵ Можливо, що це місто Камарінас у півн.-західній Іспанії.

²⁶ Невідоме місто.

Ми спати зможемо ніти у місті Дениса святого». ²⁷
Король поганський глибоко вклонився перед ним. АОІ

LXXVIII

- 975 З другої сторони — Шернубль є із Мунігре. ²⁸
Волося аж до землі йому спадає.
Коли у доброму настрої, жартуючи, несе тягар він більший,
Ніж чотири мули, коли везуть тягар.
В землі тій, кажуть, звідки він походив,
980 Сонце там не світить, ні пшениця там рости не може,
Дощ там не паде, роса не осідає,
Каміння там нема, яке не було б зовсім чорне.
Дехто каже, що мешкають чорти там.
Ось що сказав Шернубль: « Я припняв свій добрий меч,
985 Забарвлю на червоно я його у Ронсево.
Якщо знайду Ролянда я сміливого на своїй дорозі,
Якщо на нього не наступлю, так тоді не заслуговую, щоб
[вірили мені,
І своїм мечем здобуду Дурендаля.
Французи згинуть, опустіє Франція ».
990 На ці слова збираються дванадцять перів.
Тих сарацинів тисяч сто з собою забирають,
Які горять до бою і спішатся.
Ідуть у смерековий ліс і зброю надягають.

LXXIX

Сарацинська армія

- Погани надягають сарацинські кольчуги,
995 Велика більшість їх потрійні мають підкладки.
Прив'язують свої шоломи дуже добрі з Сарагоси,
Мечі із сталі припинають вієнської, ²⁹
Щити в них гарні, з Валенсії еписи,
І білі, сині та червоні прапорці.
1000 Вони лишаяють мулів, і коней подорожніх всіх,
Всідають на воєнні коні, в лавах тісних їдуть.

²⁷ Це передмістя Парижу.

²⁸ Може це Льос Монегрос, біля Сарагоси.

²⁹ Це мабуть мечі роблені в місті Вієн у Франції, над Роданом.

- Був ясний день і гарне було сонце.
Немає зброї там, що ціла не блистіла б.
Грає сурем тисяча, щоб це було гарніше.
1005 Є великий гук, і його французи вчули.
Олівієр сказав: « Думаю я, пане товаришу,
Ми, мабуть, будем битися із сарацинами ».
Ролянд відповідає: « Коби це Бог нам дав!
Ми добре мусимо держатись тут для нашого короля.
1010 За свого пана мусить чоловік терпіти горе,
І зносити сильну спеку, сильний холод,
І мусить чоловік утратити і шкіру і волосся.
Хай кожний уважає, щоб ударів завдавав великих,
Щоб пісні не співав ніхто про нас поганої!
1015 Неправі є погани, праві християни.³⁰
Ніколи про мене не буде неповчального оповідання ». АОІ

LXXX

Олівієр підозріває зраду Ганельона

- Олівієр є на однім горбі...³¹
Він дивиться на-право через травяну долину,
І бачить той поганський нарід, що приходить,
1020 Свого товариша, Ролянда, кличе:
« Із сторони Еспанії, я бачу, як приходить такий галас,
Кольчуг блискучих стільки, полумяних шоломів стільки!
Ці нанесуть французам нашим великого лиха.
Знав це Ганельон, муж віроломний, зрадник,
1025 І вказав на нас він цісареві ».
« Мовчи, Олівієре, граф Ролянд відповідає;
Це мій вітчим, не хочу, щоб про нього ти хоч слово писнув ».

LXXXI

Олівієр розказує про засідку

- На горб один вийшов Олівієр.
Тепер він добре бачить еспанське королівство,
1030 І сарацинів, що так численно зібрані.

³⁰ Цей рядок висловлює основний мотив поеми, а попередні рядки (1010 і ін.) уточнюють обов'язки васалів супроти його пана.

³¹ Кінець рядка в рукописі бракує.

Сіяють ті шоломи, що золотом прикрашені й камінням дорогим,
І ті щити, і жовтії кольчуги,
І ті списи, і прапорці прикріплені.
Полків не може навіть почислити,
1035 Їх стільки там, що він не знає їм числа.
І сам він цим занепокоєний є дуже.
Як скоро тільки міг зійшов з горба,
Прийшов він до французів, все їм розказав.

LXXXII

Олівієр сказав: « Поган я бачив.
1040 Ніколи більше їх ніхто не бачив на землі.
Тих, що перед нами, є сто тисяч із щитами,
Шоломи в них прикріплені,³² і вбрані у блискучії кольчуги;
Ці ратища є прості, блищать коричневі списи.
Ви матимете бій, такого ще ніколи не було.
1045 Пани французи, майте силу ви від Бога!
На полі бою добре ви держіться, щоб не були ми переможені »!
Французи кажуть: « Хай Богом проклятий той буде, хто втікає!
Якщо загинуть треба — вас ніхто не заведе ». АОІ

LXXXIII

Олівієр просить Ролянда заграти в ріг; цей відмовляється тричі
Олівієр сказав: « Погани мають силу війська;
1050 Французів наших, так мені здається, дуже мало!
Товаришу Ролянде, отож у ріг заграйте ваш.
Його Карло почує, армія повернеться ».
Ролянд відповідає: « Я діяв би як божевільний!
У Франції солодкій втратив би я свою славу.
1055 Негайно Дурендалем сильні завдаватиму удари;
Покрите кровю буде його лезо аж до золота.³³
До проходів прийшли погани віроломні на своє нещастя.
Я ручу вам, усі вони на смерть призначені ». АОІ

LXXXIV

« Товаришу Ролянде, у ріг з слонової заграйте кости,
1060 Його Карло почує, воїнству накаже повернутись,

³² Прив'язані до кольчуг.

³³ Зн. до золота рукояті.

- Король нам допоможе із своїм лицарством».
Ролянд відповідає: « Хай не допустить Господь Бог,
Щоб через мене винували родичів моїх,
Ні щоб солодка Франція в приниження упала!
1065 Та я вдаряти буду кріпко Дурендалем,
Добрим тим моїм мечем, що його до боку я припняв.
Лезо цілеє його побачите ви вкрите кровю.
Погани віроломні, на своє нещастя, там зібрались.
Я ручу , всі вони засуджені на смерть». АОІ

LXXXV

- 1070 « Товаришу Ролянде, в ріг з слонової заграйте кости.
Його Карло почує, що почерез проходи гірські іде.
Я ручу франки зараз вернуться».
« Хай не допустить Бог, ось що Ролянд йому відповідає,
Щоб хтобудь живий сказав,
1075 Що ради поганина я у ріг трубів!
Ніколи родичі мої не будуть мати докору за це.
Коли я буду у великім бої,
І завдаватиму ударів тисячу сімсот,
Побачите ви крицю Дурендаля вкриту кровю.
1080 Французи добрі є, хоробро будуть ударяти;
Вже ті з Еспанії не матимуть захисника від смерти».

LXXXVI

- Олівієр сказав: « Не знаю я, чому за це винили б.
Я бачив сарацинів із Еспанії.
Покриті ними доли й гори,
1085 І горби й усі рівнини.
Велика армія в чужинної тієї зграї;
Ми ж військо дуже маємо мале».
Ролянд відповідає: « Мій запал збільшується.
Хай не допустить Господь Бог, ні ангели Його,
1090 Щоб через мене вартість Франція утратила свою!
Волю радше вмерти, ніж попасти в нечесть.
За удари добрі цісар більше любить нас».

LXXXVII

Олівієр передбачає нещастя

- Ролянд відважний є, а Олівієр розумний.
Обидва мають незвичайну сміливість.
- 1095 Коли вони на конях та у зброї,
Ніколи не оминуть бою, хоч би і прийшлося вмерти.
Добрі є графи, горді їх слова.
Віроломнії погани із великим гнівом верхи ідуть.
Олівієр сказав: «Ролянде, на число їх гляньте.
- 1100 Оці є близько нас, а задалеко є Карло від нас.
У рік ваш ви не зволили заграти;
Якби король тут був, не мали б ми втрати.
Погляньте вгору, на еспанські проходи.
Ви можете побачити — сторожа задня у великім смутку;
- 1105 Хто в ній перебуває, не буде в іншій вже ніколи».
Ролянд відповідає: «Не перебільшуйте!
Погане серце, що стає у грудях боязливе!
На цьому місці будем ставити ми опір;
Через нас удари будуть тут і сутички».

LXXXVIII

Приготування до бою

- 1110 Коли Ролянд бачить, що буде бій,
Страшніший він стає ніж лев чи леопард.
Французів заохочує, Олівієра кличе:
«Пане товаришу, такого більше, друже, не кажіть!
Наш цісар, що французів нам лишив,
- 1115 Тих двадцять тисяч вибрав.
Наскільки знає він, не було там боягуза жадного.
За свого пана терпіти треба і великі лиха,
І зносити сильний холод і велику спеку,
Треба й кров утратити і тіло.
- 1120 Вдаряй своїм ти списом, а я Дурендалем,
Мечем моїм добрим, що його король мені подарував.
Якщо я згину, сказати зможе той, що матиме його,
...Що він шляхетному васалеві належав».³⁴

³⁴ Початок цього рядка замазаний.

LXXXIX

Архископ благословить до бою

- З другої сторони — Турпен, архископ.
1125 Свого коня пришпорює і виїздить на горб,
Французів кличе, проповідь сказав до них:
« Панове лицарі, Карло нас тут лишив;
За нашого ми короля мусим добре вмерти.
Допоможіть піддержати християнство!
1130 Ви будете бій мати, того будьте зовсім певні,
Бо своїми ви очима сарацинів бачите.
Кажіть 'моя вина' ³⁵ просіть у Бога милосердя;
Я вам гріхи відпущу, щоб спасти вам душі.
Якщо помрете, будете святими мучениками,
1135 Ви місце матимете у найвищим місці раю ».
Злізають з коней французи, до землі припали.
Поблагословив їх архископ в імя Боже.
Він за покуту їм наказує вдаряти.³⁶

XC

Французи готові до бою

- Підносяться французи і стають на ноги.
1140 Розрішено їх добре, вільні від своїх гріхів вони,
Перехрестив їх архископ в імя Боже,
Опісля всіли на свої воєнні бистрі коні,
Узброєні вони, як лицарям пристало,
І всі до бою є готові.
1145 Граф Ролянд кличе Олівієра:
« Пане товаришу, ви знали дуже добре,
Що Ганельон усіх нас зрадив.
Він золото за це одержав, і багатство й гроші.
Цісар добре нас повинен би помстити.
1150 Король Марсіль уторгував нас;
Одначе мусітиме це мечем купити ». АОІ

³⁵ Це слова, виголошені в латинській Службі Божій перед св. Причастям (mea culpa).

³⁶ На ворога.

ХСІ

Опис Ролянда

- Ролянд в еспанській прибув проходи
На Веянтіфі,³⁷ доброму і бистрому коні своому.
На собі має зброю, дуже до лиця вона йому,
1155 Ось своїм списом орудує хоробрий муж,
І вістря проти неба повертає,
Прапорчик зовсім білий угорі привязаний;
Аж по руки бється йому перевязь.³⁸
Він має дуже гарне тіло, ясне та усміхнене обличчя.
1160 За ним іде його товариш,
А ті із Франції, його захисником зовуть.
На сарацинів дивиться він гордо,
А на французів смирно і ласкаво,
І їм ввічливо він сказав це слово:
1165 « Панове лицарі, спокійні будьте, їдьте повільніше!
Погани ці великої загибелі собі шукають.
Сьогодні будем мати гарну й добру здобич.
Жаден Франції король не мав ніколи такої вартісної ».
При цих словах зближаються війська до себе. АОІ

ХСІІ

Слово Олів'єра

- 1170 Олів'єр сказав: « Не дбаю я про те, щоб говорити.
Не зволили заграти ви у ваш слоновий р'іг,
І зовсім ви не маєте Карла.
Не знає він про це ні слова, і не має він, відважний муж, за це вини.
Тим, що там, цілком не можемо робити докорів.
1175 Отож ви їдьте верхи як тільки швидко можете!
Панове лицарі, на полі бою ви держіться!
На Бога вас прошу, ви добре будьте рішені
Бити ворога, одержувать удари і давати!
Ми оклику воєнного Карла не сміємо забути ».
1180 На ці слова французи закричали.
Хто б тоді почув, як « Монжуа »³⁹ вони кричали,

³⁷ Це ім'я Роляндового коня.

³⁸ Неясне місце. Тут, мабуть, мова про пояс, на якому висів меч.

³⁹ Це воєнний оклик Карла Великого, це теж ім'я його прапора.

- Собі лицарській чесноти міг би пригадати.
Опісля верхи їдуть, Боже! із якою гордістю великою!
Коней острогами стискають міцно, щоб якнайскоріше їхати,
1185 І їдуть, щоб удари завдавати, що ж інше мали би робити?
А сарацини зовсім не зжахнулися;
Франки і погани, ось вони у боротьбі.

ХСІІІ

Аельрот гине з рук Ролянда

- Марсілів небіж, він має ім'я Аельрот;
Він перший їде перед військом.
1190 Погані слова говорить про французів наших:
« Французи віроломні, ви сьогодні будете списом змагатись з нами.
Вас зрадив той, що мав вас захищати.
Божевільний є король, що лишив вас у проходах.
Сьогодні втратить честь свою солодка Франція,
1195 Карло ж Великий — праве рамя свого тіла ».
Коли Ролянд це чує, Боже! такий великий біль він мав!
Свого коня острогами стискає, лишає, щоб він повним ходом біг,
Вдаряє в нього граф так міцно як лиш міг.
Йому він розбиває щит, кольчугу роздирає,
1200 Перетинає груди, і ламає йому кості,
Цілий стовп хребетний відділює йому від спини,
Своїм списом йому він виганяє душу,
Залізо сильно в нього він вбиває, стрясає тіло,
Повним ратищем мертвого його з коня скидає.⁴⁰
1205 На половини дві йому він розтяв шию.
Не здержиться, щоб не промовити, ось що каже:
« Негіднику поганій! Карло зовсім не божевільний,
Він ніколи не хотів любити зраду.
Як муж відважний поступив, коли нас у проходах залишив.
1210 Сьогодні Франція солодка чести не втратить свої.
Вдаряйте, франки, наш є удар перший!
За нами право, а неправі ці поганці ». АОІ

⁴⁰ Коли лицар вбиває спис у тіло ворога, він сильно трясє й шарпає списом, щоб противника скинути з коня. Напад списом складається з таких частин: пришпорення коня, вимахування списом, удар у ворога, розбиття його щита, знищення кольчуги, пробиття ворога списом, скинення його мертвого з коня. Значення вислову « повним ратищем » не зовсім ясне.

XCIV

Олівієр вбиває Фальсарона

- Один там джук є, а йому на імя Фальсарон;
Цей братом був Марсіля короля.
- 1215 Він землю посідав Датана й Авірона.⁴¹
Під небом гіршого немає зрадника.
Чоло широке дуже мав він між обидвома очима,
Там можна було зміряти великої півстопи.
Він біль великий має, коли небожа свого побачив мертвого,
- 1220 Виходить із рядів, кидається в вир бою,
Вигукує поган воєнний оклик.
Французам дуже він ворожий:
« Нині Франція солодка втратить честь свою »!
Це чує Олівієр, і має гнів вельми великий.
- 1225 Коня острогами стискає позолоченими,
Іде на нього і вдаряє, як хороброму пристало лицарю.
Розбиває щит йому й кольчугу роздирає,
Крайчики прапорчика вбиває йому в тіло,
Повним ратищем мертвого його з сідла скидає;
- 1230 На землю дивиться, поганця бачить, що лежить,
І дуже гордії слова йому сказав:
« Негіднику! Про ваші погрози я не дбаю.
Франки, ударяйте, ми їх дуже добре переможемо »!
« Монжуа », гукає він, це Карла воєнний оклик. АОІ

XCV

Турпен вбиває Корсаблікса

- 1235 Один король там є, йому на імя Корсаблікс,
Він бербер, із дивної країни,
І кличе інших сарацинів:
« Цей бій ми добре видержати можемо,
Бо дуже мало є французів.
- 1240 Тих, що тут, за нікчемних дуже треба нам вважати.
Ні одного Карло вже не врятує:
Тепер ось день, коли їм треба згинуту ».

⁴¹ Вони абунтувалися проти Мойсея на пустині і Бог так покарав їх, що земля під ними розступилася і вони згнули разом з цілою ріднею. Ці два імена вживали часто у формулах прокляття.

Добре це почув Турпен архієпископ.
Нема під небом чоловіка, що його так сильно ненавидіти він
[хотів би.

- 1245 Коня свого острогами з чистого золота стискає,
І дуже сильний він йому удар завдав.
Йому він щит зламав, розбив кольчугу,
Прошив йому своїм списом великим тіло,
Залізо міцно в нього він вбиває, стрясає мертвого його,
1250 Повним ратищем мертвого його скидає на дорогу.
Він дивиться назад, поганця бачить, що лежить,
Не може здержатись, щоб не промовить, ось що каже:
« Нікчемний поганине, ви збрехали!
Карло, мій володар, нам завжди є захисником;
1255 Французи наші не мають бажання утікати.
Примушим ваших всіх товаришів задержатись.
Новину вам кажу: вам треба потерпіти смерть.
Французи ударяйте! хай не забудеться ніодин з вас!
Удар цей перший наш є, дякувати Богу »!
1260 « Монжуа »! вигукує, щоб видержать на полі бою.

XCVI

Інші двобої

- Жерен вдаряє Мальпріміса із Брігалю.⁴²
Добрий щит його не вартує й шеляга йому.
Він розбиває цілу кришталеву серединку,⁴³
Вділ перевертає одну половину;
1265 Йому кольчугу аж до тіла розбиває,
Свій добрий спис йому вбиває в тіло;
Паде вділ поганин, як брила.
А душу його сатана бере. АОІ

XCVII

- Його товариш, Жерієр, еміра ударяє.
1270 Йому ламає щит, кольчугу розбиває,
Свій добрий спис йому всаджає у нутро,
Вбиває міцно в нього, через тіло прошиває,

⁴² Це мабуть місто Бербеґаль в Арагоні.

⁴³ Це вигнута середина щита, часом прикрашена дорожочінним камінням.

Скидає мертвого його на поле бою повним ратцем своїм.
Олів'єр сказав: «Красна наша битва»!

XCVIII

- 1275 Дюк Сансон іде на альмансора.
Йому він щит розбив, що золотом і квітами прикрашений,
Добрая кольчуга йому не є достатнім захистом,
Розрізує йому він серце, і печінку, і легеню,
Мертвого його з коня скидає, прикро це кому, чи ні.
- 1280 Сказав архієпископ: «Удар це лицаря хороброго»!

XCIX

- Пускає Ансеїс свого коня, щоб біг,
І ударяє у Турджіса з Тортельози.
Ламає щит йому під позолоченою серединкою,
Йому він шкіряную підкладку⁴⁴ кольчуги роздирає,
- 1285 Вістря доброго списа всаджає йому в тіло,
Вбиває його міцно, цілим він прошив його залізом,
Повним ратищем своїм на поле бою мертвого його перевертає.
Ось що сказав Ролянд: «Удар це лицаря сміливого»!

C

- І Анжелієр, Гасконець із Бордо,
1290 Свого коня острогами стискає й попускає поводи йому,
І ударяє Ескреміза із Вальтерни.
Ламає щит йому на шиї та на кусні розбиває,
Каптур його кольчуги він йому роздер,
Вдаряє в груди поміж дві ключиці,
- 1295 Повним ратищем своїм мертвого його з сідла скидає.
Опісля йому сказав: «Ви на дорозі до загибелі»! АОІ

CI

- Атон вдаряє поганина Есторґанса,
Вдаряє так у край його щита,
Що цілого його прорізує, червону й білу четвертину;
- 1300 Розбив він частинки його кольчуги,

⁴⁴ На цій підкладці були прикріплені кружальці кольчуги.

Йому у тіло спис свій добрий, гострий всаджує,
Мертвого його скидає з бистрого коня.
Опісля йому сказав: «Захисника не будете ви більше мати!»

СII

- А Беранжер в Астрмаріза ударяє.
1305 Зламав він щит йому, розбив кольчугу,
Свій сильний спис у середину тіла вбив йому,
Між тисячею сарацинів мертвого його (з коня) скидає.
Десять перів із дванадцятьох уже убито;
Не більше двох лишилося живими;
1310 Це є Шернубль і граф Марґаріз.

СIII

- Марґаріз є лицарем дуже хоробрим,
Він красний і сильний, він скорий є і легкий.
Коня острогами стискає та вдаряє Олівієра.
Йому він розбиває щит під серединкою із злата щирого,
1315 У напрямі на бік його свій щит він скерував.
Хоронить Олівієра Бог, бо не діткнувся його тіла.
Ратище йому ламається, з коня той зовсім його не скидає.
Марґаріз відходить на той бік, бо там немає перешкоди;
В сурму він трубить, щоб своїх зібрати.⁴⁵

СIV

Ролянд вбиває Шернубля

- 1320 Ця битва незвичайна є й загальна.
Граф Ролянд безпеки зовсім не шукає,
Вдаряє він списом, як довго ратище видержує;
По п'ятнадцятьох ударах його зламав і втратив;
Він Дурендаля витягає, меч свій добрий, голий,
1325 Свого коня острогами стискає, та Шернубля ударяє.
Шолом йому він розбиває, де карбункули сіяють,
Йому розрізує чепець і тіло,⁴⁶

⁴⁵ Це одинокий двобій, що кінчається без проливу крові. Марґаріз зникає. Бедіє припускає, що Марґаріз їде до Марсіля, щоб йому звістити поразку цієї армії.

⁴⁶ Чепець з матеріялу хоронив голову від шолома. Під словом «тіло» автор мабуть розуміє шкіру на голові, скальп.

- Розріває і очі, і лице,
Блискучую кольчугу, що має кружальці малі,
1330 І ціле тіло аж до кроку.
Через сідло, що злотом вибите,
Задержався меч на коні;
Розріває йому хребетний стовп, ніяким чином суглоба він не
[знайшов,
Зовсім мертвого його з коня скидає на луку, в густу траву.
1335 Опісля йому сказав: « Негіднику, ви на нещастя ваше вибрались
[в дорогу!
Від Магомета помочі ви більш не будете мати.
Не виграє сьогодні бою такий поганець ».

CV

Загальний опис бою

- Їде через поле граф Ролянд,
Держить він Дурендаля, що добре ріже і рубає,
1340 Він втрати величезні сарацинам завдає.
Якби ви бачили, як кидав він одного мертвого на другого,
Як дуже лялалась ясна кров на тому місці!
Покриті кровю має він кольчугу й обидва рамена,
А добрий кінь його — і шию, і плече.
1345 І не лінується Олівієр, вдаряє,
Дванадцятьом тим перам докорів ніхто не смітиме робити,
Удари завдають французи і бють кріпко.
Погани гинуть, декотрі непритомніють.
Сказав архієпископ: « Хай добро спливає на лицарство наше »!
1350 « Монжуа »! гукає він, це Карла воєнний оклик. АОІ

CVI

Олівієр у бою

- І іде Олівієр через сутичку,
Ратище йому зломалось, він тільки кусень його має,
У поганина ударяє, у Мальона.
Йому він розбиває щит, що золотом і квітами прикрашений,
1355 Йому він очі викидає з голови,
І мозок падає уділ йому до ніг;
Мертвого його перевертає разом із сімома стами їхніх воїнів;⁴⁷

⁴⁷ Зн. скидає його з коня на місці, де лежало велике число мертвих сарацинів.

- Убив він опісля Турджіса й Естургоза,
Ратище йому ламається і розлітається на кусні аж до кулаків.⁴⁸
- 1360 Ось що сказав Ролянд: «Товаришу, що робите?
В такому бою я за палицю не дбаю.
Зализо й сталь тут вартість мусять мати.
Де меч ваш, що йому на імя Альтеклер?
Із золота його є ручки,⁴⁹ а головка із кришталю».
- 1365 «Не міг я витягнуть його, Олівієр йому відповідає,
Бо треба мені було ударяти!» АОІ

CVII

- Пан Олівієр витягнув свій добрий меч,
Якого домагався так Ролянд, його товариш,
І показав його йому, як лицарю пристало.
- 1370 Він ударяє поганина, Джустена з Валь Фере.
Йому він цілу голову по середині розрубав,
Розрізує йому і тіло й жовту броню,
І добре сідло, що золотом прикрашене й камінням дорогим,
Коневі він хребет розрізав.
- 1375 Зовсім мертвого його перед собою на луку скидає.
Ось що сказав Ролянд: «Я пізнаю вас, брате!
За такі удари нас любить цісар».
З усіх сторін гукають «Монжуа!» АОІ

CVIII

Подвиги інших лицарів

- Граф Жерен на коні Сорель сидить,
1380 А його товариш Жерієр — на Пасесерф.⁵⁰
Вони їм попускають поводи, ціпко обидвох острогами стискають,
І вдаряють в поганина Тімозеля,
Один у щит, а другий у кольчугу.
Оба свої списи вони зламали в його тілі,
- 1385 Мертвого його перевертають по середині пару.
Не чув я, ні не знаю зовсім,

⁴⁸ Це кусень ратища, що йому залишився. Це вже не спис, а гейби палиця.

⁴⁹ Це рамена рукояті меча, у формі хреста.

⁵⁰ Це імена коней.

Котрий з цих обидвох швидкіший був.
Есп..., цей сином був... Бурделя...⁵¹

.....

- 1390 Архископ Сігльорея їм убив,
Чарівника, що вже у пеклі був,
Чаклунством Юпітер туди його завів.⁵²
Ось що сказав Турпен: « Оцей призначений нам був на кару ».
Ролянд відповідає: « Негідник переможений.
- 1395 Олівієре, брате, такі удари до вподоби є мені »!

СІХ

Опис бою. Згадка про Ганельона

У тому часі бій завзятий став.
Франки і погани завдають удари незвичайні.
Одні вдаряють, бороняться другі.
Там стільки держаків поломаних і вкритих кровю,
1400 Стільки прапорців подертих, стільки корогов!
Стільки там французів добрих тратить молодість свою!
Більше не побачать матерів своїх, ні своїх жінок,
Ні тих із Франції, що ждуть на них в проходах. АОІ
Карло великий плаче й розпачає.

- 1405 На що це здалося? Не матимуть від нього допомоги,
Погану службу Ганельон зробив йому в той день,
Коли пішов до Сарагоси, щоб своїх продати;
Опісля за це утратив і життя своє, і члени свого тіла;
На судовій розправі в Екс його повісити рішили
- 1410 А разом з ним тих тридцять родичів його,
Які не сподівалися вмирати. АОІ

СХ

Важкий бій. Гроза у Франції

Бій є незвичайний і тяжкий.
Дуже добре ударяє Олівієр там, і Ролянд,
Архископ більше тисячі ударів завдає,

- 1415 Дванадцять перів не лінуються зовсім,

⁵¹ Цей рядок в рукописі нечиткий, а наступний, мабуть, бракує.

⁵² Грецький бог Юпітер виступає часто в старофранцузьких поемах, неправильно, як сарацинський бог.

- Та й французи ударяють всі разом.
 Погани гинуть тисячами і сотками.
 Хто не утікає, той не має захисту від смерти;
 Хоче, чи не хоче, кожний там своє життя лишає.
- 1420 Французи тратять там своїх найкращих оборонців.
 Вже більше не побачать ні батьків своїх, ні родичів,
 Ні Шарлеманя, що на них в гірських проходах жде.
 У Франції гроза предивна настає:
 Там буря з громами і вітром,
- 1425 І дощ, і град надміру;
 Вдаряють блискавки частенько,
 І є там справжній землетрус.
 Від Сен-Мішель-Дель-Періль до Санс,
 Від Безансону аж до пристані Вісанти,⁵³
- 1430 Нема житла, стіна якого не паде,
 В само полудне там велика темнота.
 Немає ясности, якщо там небо не розколюється.
 Ніхто не бачить того, щоб не перестрашивсь дуже.
 Численні кажуть: « Світу це кінець,
- 1435 Кінець сторіччя, у якому ми живемо ».
 Вони не знають, і не кажуть зовсім правди:
 Це біль великий через смерть Ролянда.

СХІ

Бій продовжується

- Французи вдарили відважно й міцно;
 Погани тисячами й масами погинули.
- 1440 Із тисяч сто ні дві не можуть врятуватись.
 Сказав архієпископ: « Наші люди дуже є хоробрі;
 Нема під небом чоловіка, що мав би кращих.
 Написано у Літописі Франків,⁵⁴
 Що сміливий є цісар наш ».⁵⁵
- 1445 Ідуть вони по полі бою і своїх шукають,

⁵³ Ці чотири місцевості охоплюють приблизно границі колишньої Невстрії, де панували останні Каролінги.

⁵⁴ Автор покликається кілька разів на той літопис, *Geste Francor*; історикам він невідомий.

⁵⁵ Значення цього рядка непевне. Дженкінз перекладає: « що воїни нашого цісаря є героями ».

Течуть з очей їм сльози з болю та розчулення
Над родичами їхніми, із серця плачуть і з любови.
Король Марсіль з'являється з великим своїм військом. АОІ

СХІІ

Марсіль і його армія. Ролянд говорить про зраду Ганельона

- Марсіль приходить почерез долину
1450 Із великим своїм військом, що його зібрав.
Полків дванадцять начислив король.
Блищать шоломи золотом прикрашені й камінням дорогим,
І ті щити, і жовті броні;
Сім тисяч сурем грають там до бою.
1455 Великий гук в околиці цілій.
Ось що сказав Ролянд: « Олівієре, товаришу і брате,
Зрадливий Ганельон заприсягнув нам смерть.
Не може зрада ця закритись;
За це велику дуже помсту цісар приготує.
1460 Будем мати бій сильний, завзятий,
Ніхто ніколи ще такого бачити не бачив.
Я Дурендалем вдарю, тим своїм мечем,
А ви, товаришу, вдарятимеме Альтеклером.
У стільки сторонах ми їх носили!
1465 Ми ними стільки боїв закінчили!
Про них поганої не можна заспівати пісні ». АОІ

СХІІІ

Марсіль наступає. Турпен і чорний сарацин

- Бачить Марсіль різню своїх людей,
Наказує заграти в роги й труби,
Їде опісля з великим своїм військом, що його він скликав.
1470 Попереду іде сарацин Абізме:
Більш зрадливого мужа від нього не було в його дружині.
Погані має він прикмети, має злочини тяжкі на собі;
Не вірить він у Бога, Сина святої Марії;
Він чорний як розтоплена смола;
1475 Він більше любить зраду та убивство,
Ніж золото усе з Галісії;⁵⁶

⁵⁶ Це провінція в північно-західній Іспанії.

- Ніхто не бачив колинебудь, щоб він розважався чи сміявся.
Хоробрість має та велику дуже очайдушність,
Тому й довіря має в короля зрадливого, Марсіля;
1480 Його дракона носить, під яким воїнство гуртується.
Архiepіскоп зовсім не любитиме його;
Коли його побачив, вдарити у нього він бажав.
Дуже тихо сам собі говорить:
«Цей сарацин мені єретиком великим видається;
1485 Багато краще є, щоб я пішов і вбив його.
Ніколи не любив я боягуза й боягузтва».⁵⁷ АОІ

СХІV

- Архiepіскоп починає бій.
Сидить він на коні, що від Гросайля здобув,
Це був король, якого він убив у Данії.
1490 Воєнний кінь це, бистрий і прудкий,
Копита має він угнуті та стрункіі ноги,
Стегно коротке та широкее дуже озаддя,
Довгіі боки, а хребет вельми високий,
Білий хвіст і жовту гриву,
1495 Маленькі вуха, голову цілком червонобуру;
Нема ніякої тварини, що бігла б так як він.
Архiepіскоп коня острогами стискає з величезною сміливістю!
Не дозволить він собі, щоб на Абізма не напасти.
Жахливо ⁵⁸ в його щит вдаряє,
1500 Там каміння є, аметисти і топази,
Естерміналі ⁵⁹ та карбункули, які горять;
У Валь-Метас ⁶⁰ один диявол їх подарував емірові,
А Галяфе, емір, йому їх передав.
Турпен вдаряє (в щит), зовсім не щадить його;
1505 Після удару, не думаю, що шеляга він ⁶¹ варта.

⁵⁷ Важко припускати, щоб Абізме був боягузом після такого опису його очайдушности. Треба припускати радше, що ці вислови це лиш образливі слова, яких вживали супроти ворога.

⁵⁸ Значення слова *amigacle* неясне. Дженкинз уважає, що воно характеризує надлюдський удар, що його завдає архiepіскоп сарацинові.

⁵⁹ Це невідомий рід дорогоцінних каменів.

⁶⁰ Це невідома поганська земля.

⁶¹ Щит.

Йому прорізує він тіло від одного боку до другого,
Так що мертвого його з коня скидає на порожнє місце.⁶²
Французи кажуть: « Ось великая сміливість!
Безпечне дуже жезло є в архиепископа ».

СХV

Турпен бачить неминучу загладу

- 1510 Французи бачать, що стільки там поган,
З усіх сторін поля є ними вкриті.
Часто кличуть Олівієра і Ролянда,
І дванадцять перів, щоб їм були захисниками.
Архиепископ думку їм свою сказав:
1515 « Панове лицарі, злих думок не майте!
На Бога вас прошу, щоб не втікали ви,
Щоб жаден муж хоробрий злої пісні про це не співав.⁶³
Багато краще є, щоб згнули ми, борючись.
Обіцяно нам є: скоро прийде нам кінець,
1520 Бо завтра вже не будем більш живі;
Одначе річ одну вам вповні ручу:
Рай святий призначений є вам;
Біля Невинних ⁶⁴ будете сидіти ».
На ці слова вступає в франків така радість,
1525 Що нема ніодного, що б не кликав « Монжуа ». АОІ

СХVІ

Клемборен вбиває Анжелера

- Один там був із Сарагоси сарацин,
Його є міста одна половина.
Це Клемборен, що досконалим лицарем зовсім не був.
Запевнення він взяв від графа Ганельона,
1530 Із приязні поцілував його в уста,
І дав йому шолом свій та карбункул.
Велику Землю, ось що каже, він знеславить,
А цісареві забере корону.

⁶² Мабуть автор думав про таке місце, де нема трупів.

⁶³ З рядків 1014, 1466 і 1517 виходить, що за брак відваги карали тоді « злою піснею », зн. твором, що осуджував неліцарську поведінку в боях.

⁶⁴ Це діти, що їх наказав убити Ірод, сподіваючись убити Христа.

- Сидить він на коні, якого називає Барбамуш,
1535 Швидкіший він від яструба та ластівки.
Стискає добре він його острогами, вуздечку попускає,
Вдаряє Анжелера із Гасконії.
Його не може захистити щит ні броня,
В тіло він йому всаджає свого списа вістря,
1540 Вбиває міцно його в нього, наскрізь прошив його залізом,⁶⁵
Повним ратищем своїм мертвого його на поле перевертає.
Опісля кричить: « Цих легко знищити!
Погани, ударяйте, щоб ряди розбити »!
Французи кажуть: « Боже, як то жалко лицаря »! АОІ

СХVІІ

Олівієр убиває багатьох

- 1545 Граф Ролянд Олівієра кличе:
« Пана товаришу, Анжелер вже згинув;
Ми більш хороброго не мали лицаря ».
Відповідає граф: « Бог хай дасть мені його помстити »!
Коня свого острогами із злата щирого стискає,
1550 Держить він Альтеклера, покрита кровю його сталь,
Він дуже міцно ударяє поганина.
Потряс списом і сарацин паде;
Злі духи душу його забирають.
Опісля убив він дюка Альфаєна,
1555 Розрізав голову Ескабабі,
Арабів сім з коня він скинув,
Ці більше вже нездатні воювати.
Ось що сказав Ролянд: « Товариш мій є лютий.
Він біля мене добре діло робить.
1560 За такі удари Карло нас більше любить ».
І голосно гукає: « Лицарі, вдаряйте »! АОІ

СХVІІІ

Гине дюк Сансон

З другої сторони є Вальдаброн, поганин.
Цей охристив⁶⁶ короля Марсіля.

⁶⁵ Це залізо списа, у противенстві до держака, ратища.

⁶⁶ Значення непевне. Може воно означає « пасував на лицаря », а може поет вживає християнського вислову на означення відповідної магометанської релігійної церемонії.

- Він паном є на морі чотирьох соток галер;
1565 Немає моряка, який під владою його не був би.
Він справді зрадою здобув Єрусалим,
І осквернив святиню Соломона,
І патріярха вбив перед хрищальнею.
Він взяв запевнення від графа Ганельона
1570 І дав йому свій меч і тисячу мангонів.⁶⁷
Сидить він на коні, якого називає Грамімонд,
Він швидший є від сокола.
Стискає його добре острими острогами,
Вдаряє дюка він багатого, Сансона,
1575 Ламає щит йому й кольчугу роздирає,
Йому у тіло він стрічки від прапорця вбиває,
Повним ратищем своїм мертвого його з сідла скидає:
« Погани, ударяйте, бо їх ми переможем цілком певно »!
Французи кажуть: « Боже, як то жалко лицаря того »! АОІ

СХІХ

Дальші двобої

- 1580 Граф Ролянд, коли він бачить мертвого Сансона,
Ви знати можете, що мав великий з того біль.
Свого коня острогами стискає, і на нього повною він силою іде.
Держить він Дурендаля, що вартує більш ніж щире золото;
Відважний лицар, скільки може, ударяє
1585 У шолом його, що злотом і камінням дорогим прикрашений,
Рубає голову йому, і броню, й тіло,
І добре сідло, що злотом прикрашене й камінням дорогим,
А хребет коневі, глибоко;
Обох він убиває, хто б йому не докоряв чи не хвалив його.
1590 Погани кажуть: « Для нас удар цей дуже є твердий »!
Ролянд відповідає: « Не можу я любити ваших;
Серед вас є гордість і неправота ». АОІ

СХХ

- Один там африканець з Африки прибув,
Це Малькїант, син короля Малькуда.
1595 Його вся зброя злотом прикрашена,

⁶⁷ Гл. рядок 621.

- Биєстить на сонці більше від всіх інших.
Сидить він на коні, якого називає Сальт Пердут.
Нема тварини, що могла б, як він, так бігти,
Він ударяє Ансеїса в щит:
1600 Розрубє він зовсім чверть червону й блакитну;
Зламав частини він його кольчуги,
У тіло він йому всаджає і залізо й дерево (списа);
Згинув граф, життя немає більше в ньому.
Французи кажуть: « Лицарю, яке було твоє нещастя »!

СХХІ

- 1605 Турпен архієпископ іде через поле бою.
Ніколи не співав такий духовник Служби Божої,
Який вчинив би стільки подвигів особою своєю.
Він поганинові сказав: « Хай Бог пішле тобі усі нещастя!
Ти вбив такого, що його жаліє моє серце ».
1610 Він штовхнув доброго свого коня вперед,
І вдарив так його у щит з Толеда,
Що мертвого його з коня скидає на траву зелену.

СХХІІ

- З другої сторони поганин є Гранд'онієс,
Син Капуеля, короля Кападокії.
1615 Сидить він на коні, що його зве Марморієс,
Він швидший є від пташки, що літає.
Поводи йому він попускає, острогами стискає,
В Жерена ударяє цілою своєю силою.
Ламас він йому червоний щит, із шиї він його скидає.
1620 Йому він опісля роздер броню,
Всаджає в тіло цілий прапор синій,
Мертвого його з коня скидає на високу скелю.
Він ще й Жерера, його товариша, вбиває,
І Беранжера, й Гі Де Сен-Антонієс;
1625 Опісля вдаряє у багатого дюка Осторжа,
Що Валері й Анвер над Роданом посідав.
Мертвого його з коня скидає, з того погани велику радість мають.
Французи кажуть: « Дуже наші слабнуть »!

СХХІІІ

- Граф Ролянд держав свій меч покритий кровю.
1630 Почув він добре, що французи у розпуку попадають;

Такий великий біль він має, що думає, що розколиться надвоє;
Він поганинові сказав: « Хай Бог зішле тобі усі нещастя!
Ти вбив такого, що його тобі я думаю продати вельми дорого »!
Свого коня острогами стискає...⁶⁸

1635 Хто заплатить кому? Вони почали битись.

СХХІV

Ґрандонієс був сміливий і хоробрий,
І сильний і відважний воїн.
На своїй дорозі стрінув він Ролянда.
Він досі ще його не бачив, та пізнав його відразу
1640 По гордовитому обличчі, і по тілі гарному,
І по погляді його й поставі.
Не може здержатись, щоб не злякатись.
Він хоче утікати, та даремно.
Так кріпко граф його вдаряє,
1645 Що цілий розбиває він йому шолом по наконечник,
Розрубав він ніс йому, і рот, і зуби,
І ціле тіло, і кольчугу із Альжиру,
Обидві вистаючі срібні частини сідла золотого,
Та хребет коневі, глибоко;
1650 Обидвох убив без жадного рятунку,
І ті в Еспанії всі видають болючі оклики.
Французи кажуть: « Добре наш захисник ударяє »!

СХХV

Сарацини кличуть на допомогу Марсіля

Бій є незвичайний і нагальний.
Французи завдають удари сильно й гнівно,
1655 Рубають п'ястуки, боки і спину,
І одяг той аж до живого тіла,
На траву зелену чиста кров тече струмочком:
« Велика Земле, Магомет хай проклене тебе! ⁶⁹ »
1660 Поміж всіма народами безстрашний є твій нарід ».

⁶⁸ Цей рядок в рукописі нечиткий.

⁶⁹ Це говорять сарацини. — Деякі видавці « Пісні » впровадили перед цим рядком рядок взятий з венецького рукопису (V⁴), який звучить: Погани кажуть: « Ми цього зовсім не будемо терпіти! » Бедіє вважає цей рядок зайвим, тому тут бракує одного рядка.

Нема такого там, що б не гукав: « Марсіле !
Приїдь, королю! Ми потребуємо допомоги »!

СХХVI

Сарацини втікають

Бій є незвичайний і великий.

Блискучими списами ударяють там французи.

- 1665 Ви б там побачили такий великий біль людей,
І не одного мужа вбитого, й раненого, і кровю вкритого!
Один лежить на другому, і горілиць, і ниць.
Не можуть сарацини стільки видержать:
Хочуть чи не хочуть покидають поле бою.
- 1670 Погналися за ними франки жваво. АОІ

СХХVII

На допомогу Турпенові. Лишається 60 французів

Граф Ролянд Олівієра кличе:

« Пане товаришу, якщо ви це признати хочете,

Архиспископ — дуже добрий лицар,

Ні на землі немає кращого від нього, ні під небом;

- 1675 Удари добрі вмів завдавати і списом, і копією ».
Відповідає граф: « Та йдім йому на поміч »!
На ці слова французи розпочали знову (бій).
Удари є важкі, а сутичка завзята;
Біль величезний мають християни.

- 1680 Хто опісля побачив би Ролянда й Олівієра,
Як то вони мечем своїм вдаряють і рубаять!
Архиспископ там своїм списом вдаряє.
Тих, що їх вони убили, можна добре обчислити,
Написано це в хартіях і у листах,

- 1685 Літопис каже це, їх більше ніж чотири тисячі.
У чотирьох боях пішло їм добре;
Опісля у пятому — їм важко й боляче.
Ці лицарі французькі всі убиті,
За винятком шістдесятьох, що їх Господь зберіг.

- 1690 Та заки згинуть, дуже дорого продадуть вони себе. АОІ

СХХVIII

Ролянд жаліє, що не закликав Карла

Велику втрату свого війська бачить граф Ролянд,

Свого товариша він кличе, Олівієра:

- «Красний пане, дорогий товаришу, на Бога, що вам видається?
Стільки добрих воїнів, ви бачите, на землі лежить!»
- 1695 Жаліти можемо солодку Францію, прекрасну.
Яка то обезлюднена із лицарів таких тепер вона лишається!
Королю! Приятелю! Чому вас тут нема?
Брате Олівієре, що нам тут робити?
Яким способом вість йому пішлемо?»
- 1700 Олівієр сказав: «Не знаю, як його шукати.
Волю вмерти я, ніж щоб про це розказували нам на встид». АОІ

СХХІХ

Суперечка між Роляндом і Олівієром

- Ось що сказав Ролянд: «Заграю я у ріг з слонової кости,
Його Карло почує, що проходить почерез проходи,
Я ручу вам, що скоро франки вернуться».
- 1705 Олівієр сказав: «Великий сором був би
Й ганьба для ваших родичів усіх;
Цей встид тривав би через ціле їх життя!
Коли я це сказав вам,⁷⁰ ви нічого не зробили;
Але ви цього за мою радію (тепер) не зробите.
- 1710 Якщо ви в ріг заграєте, не буде це зовсім відвага.
Та вже обидва ваші рамена кровю вкриті!»
Відповідає граф: «Удари прехороші я завдав!» АОІ

СХХХ

- Ось що сказав Ролянд: «Важкий наш бій!
Я в ріг заграю і король Карло його почує».
- 1715 Олівієр сказав: «Це не була б лицарська чеснота!
Коли я це сказав вам, ви, товаришу, не зволили (цього зробити).
Якби король тут був, ми втрат не мали б.
Ті, що є ось-там, за це вини не можуть мати».
- Сказав Олівієр: «На бороду оцю мою,
- 1720 Якщо побачить зможу гарную мою сестрицю Альду,
Не будете ніколи спочивати у її раменах!» АОІ

СХХХІ

- Ось що сказав Ролянд: «Чому на мене ви гнівні?»
А він відповідає: «Це ви, товаришу, вчинили,

⁷⁰ Зн. коли Олівієр просив Ролянда заграти в ріг.

- Бо розумна сміливість не є безумством;
1725 Вартує більше поміркованість ніж очайдушність.
Погинули французи через вашу нерозважність.
Ніколи вже не будемо служити Карлові.
Якби мені повірили були ви, прийшов би був мій володар,
Цей бій були б відбули ми чи виграли,⁷¹
1730 В полон узятий або мертвий був би там король Марсіль.
Відвагу вашу на нещастя наше ми побачили, Ролянде!
Карло великий допомоги вже не матиме від нас.
Не буде більш такого мужа⁷² аж до Страшного Суду.
Ви згинете, і буде Франція знеславлена.
1735 Кінчається сьогодні наше вірне побратимство:
Ще перед вечором болюча дуже буде наша розлука ». АОІ

СХХХІІ

Інтервенція Турпена

- Архиспископ чує, як сперечаються вони,
Коня стискає він острогами із злата щирого,
Прибув він аж до них, і так почав їм докоряти:
1740 « Пане Ролянде, і ви, пане Олівієре,
На Бога вас прошу, не сперечайтесь!
У ріг заграти не було б нам більш потрібне,
Та все таки багато краще це зробити.
Король хай прийде, і тоді він нас помстити зможе.
1745 Не сміють ті з Еспанії відійти вдоволені.
Французи наші позлізають тут із коней,
Нас мертвих знайдуть і порубаних,
На ноші покладуть нас на вючних конях,
І будуть плакати над нами з болю й жалости,
1750 Нас поховують на церковному подвір'ї;
Нас не з'їдять вовки, ні свині, ані пси ».
Ролянд відповідає: « Пане, дуже добре кажете ». АОІ

СХХХІІІ

Ролянд дує в ріг

Ролянд приклав слоновий ріг до уст своїх,
Впихає його добре, дує міцно в нього.

⁷¹ Значення цього рядка неясне.

⁷² Це відноситься до Карла.

- 1755 Гори є високі, а звук дуже довгий,
На добрих тридцять миль почули, як він відбивався.
Карло його почув і ціле воїнство його.
Ось що король сказав: « Наші бій ведуть »!
А Ганельон йому на це ось відповів:
1760 « Якби хто інший це сказав, воно напевно виглядало б на
[брехню велику »! АОІ

СXXXIV

Ролянд дус вдруге

- Граф Ролянд, із трудом і зусиллям,
З великим болем грає в свій слоновий ріг.
Кров чиста крізь уста йому витрискує.
Тріскає йому висок.
1765 Звучання рогу, що його держить, дуже є велике:
Чує його Карло, який проходить крізь гірські проходи.
Його почув дюк Нем, і чують його франки.
Ось що король сказав: « Я чую ріг Ролянда!
Ніколи б він не грав, якщоб не вів він бою ».
1770 Відповідає Ганельон: « Бою жадного нема!
Ви вже старі й сивоволосі, і білобороді;
Через такі слова ви до дитини є подібні.
Прекрасно знаєте велику Ролянда гордість;
Це чудо, що Господь її терпить так довго.
1775 Здобув він навіть Ноплес⁷³ без вашого наказу;
Із середини вийшли сарацини,
І билися з Роляндом, добрим воїном,
Тоді він водами обмив від крові луки.
Тому він це зробив, щоб не було нічого видно.
1780 За одним тільки зайцем він грає цілий день у ріг.
Тепер він перед перами своїми йде, жартуючи.
Нема людей під сонцем, що б відважились його шукать на полі бою.
Отож ви їдьте! Чому задержуєтеся?
Земля Великая далеко дуже перед нами ». АОІ

⁷³ Це мабуть місто Пампльона в північній Іспанії.

СХХХV

Ролянд дус втретє

- 1785 Має граф Ролянд уста покриті кровю.
Тріснули йому виски із мозку.
В слоновий ріг він грає з болем, з трудом.
Карло його почув, і чують це його французи.
Ось що сказав король: « Ріг цей має довгий віддих »!
- 1790 Дюк Нем відповідає: « Хоробрий муж це робить з трудом.
Там бій іде, наскільки це мені відомо.
Його той зрадив, хто просить вас від обов'язку ухилитись.
Вдягніть ви зброю, дайте ваш воєнний оклик,
І йдіть на поміч дружині вашій славної!
- 1795 Ви добре чуєте, що у розпуці є Ролянд »!

СХХХVI

Карло дає наказ вертатися

- У роги цісар дав наказ заграти.
Злізають французи з коней, на тіло зброю надівають:
Кольчуги, і шоломи, та золотом прикрашені мечі.
Щити в них славні, а списи великі й сильні,
1800 Прапорчики червоні, й білі, й сині.⁷⁴
Сідають на воєнні коні лицарі всі війська цього.
Острогами стискають міцно коней як довго тривають проходи.
Нема такого, хто б не говорив до іншого:
« Якби Ролянда ми побачили, ще заки згине,
1805 Великих ми разом із ним ударів завдавали б ».
На що це здалося? Бо гаялись вони за довго.

СХХХVII

Арешт Ганельона

- Вечір ясний став як день.
Блистить від сонця зброя,
Кольчуги й шоломи кидають великеє полумя,
1810 І ті щити, що в квіти красно помальовані,
І ті списи, і ті прапорчики, що позолочені.
Цісар гнівно верхи іде,

⁷⁴ На кінці довгого списа було залізне вістря, до якого прикріплювали прапорчик, цебто кусень чотирикутньої матерії, що мала звичайно три язички.

- А французи у великім смутку, і сердиті;
Нема такого там, що б не плакав ревно,
1815 Вони в великому страху є за Ролянда.
Король наказує ув'язнити графа Ганельона,
І передав його свого дому кухарям.
Кличе їхнього наставника Безгона:
« Пильнуй його мені ти добре, так як треба пильнувати віроломного!
1820 Він мою дружину зрадив ».
Той його приймає й ставить там сто хлопців
З кухні, і найкращих, і найгірших.
Йому ті виривають з бороди волосся й вуса,
І кожний кулаком своїм його чотири рази ударяє,
1825 Набили його добре палицями і дрючками,
І кладуть йому на шию залізний нашійник,
І приковують його так як ведмедя;
На вічну ганьбу поклали його на вючного коня.
Так довго пильнуватимуть його, аж віддадуть Карлові.

СХХХVІІІ

Карлові сурми сурмлять

- 1830 Гори є високі, темні і великі, АОІ
Долини є глибокі, води бистрі.
Ті сурми грають ззаду та спереду,
І всі слоновому відповідають рогу.
Цісар гнівно верхи їде,
1835 А французи у великім смутку, і сердиті;
Нема такого, щоб не плакав і не розпачав,
І Бога просять, щоб Ролянда рятував,
Аж поки всі разом на поле бою не прибудуть
І разом з ним удари справжні завдаватимуть.
1840 На що це здалося? Бо їм це не приносить зовсім користі.
Баряться за довго, там на час не можуть бути. АОІ

СХХХІХ

Цісар їде на поміч

- Король Карло з великим гнівом верхи їде;
На його броні біла борода лежить.
Міцно коней лицарі усі французькії пришпорюють;
1845 Нема такого, що не виявляв би гніву,

Що він не є з вождем Роляндом,
Що бореться із сарацинами з Еспанії,
Такий він є знеможений, я не думаю, що в ньому лишиться душа.
О Боже! Що це за мужі, тих шістдесят, що там в його є товаристві!
1850 Король, ні вожд, не мав ніколи кращих. АОІ

CXL

Ролянд плаче над погибшими

Ролянд глядить на гори і горби;
Тих з Франції він бачить, скільки мертвих їх лежить,
І він над ними плаче, як шляхетний лицар:
« Панове лицарі, хай Бог над вами має милосердя!
1855 Хай рай Він дасть всім вашим душам!
Хай їх положить між святії квіти!
Ніколи я не бачив кращих воїнів від вас.
Так довго, в кожний час, служили ви мені,
І для Карла здобули ви такі краї великі!
1860 На своє нещастя виховав вас цісар!
Французька Земле, дуже ви солодкий край,
Нині обезлюднена таким важким нещастям.⁷⁵
Витязі французькі, я бачу вас, як гинете за мене.
Не можу вас я захистити, ані зберегти;
1865 Хай Бог вам допоможе, що неправди не каже ніколи!⁷⁶
Брате Олівієре, не смію вас я завести.
Я згину з болю, якщо мене не вбє щось інше.
Пане товаришу, ходім, удари завдаваймо знову »!

CXLI

Ролянд убиває 25 сарацинів

На поле бою повернувся граф Ролянд.
1870 Держить він Дурендаля, удари завдає як витязь.
Фальдруна з Пуї на половину розрубав,
І двадцятьчотирьох мужів з-поміж найбільше цінених.
Не буде вже людини, що помститися хотіла б більше.
Як олень утікає перед псами,
1875 Так погани утікають від Ролянда.

⁷⁵ Значення другої половини цього рядка неясне.

⁷⁶ Це відгомін думки з євангелії від Йоана (XVII, 17), де Христос так молиться за своїх учнів: « Освяти їх у Твоїй істині: слово Твоє — істина ».

- Сказав архієпископ: « Ви це дуже добре робите!
 Таку вартість мусить мати лицар,
 Що зброю носить і на доброму сидить коні.
 Він мусить бути сильним і страшним у битві,
 1880 Інакше не вартує він ні шелягів чотири,
 Він радше монахом повинен стати в одному із цих монастирів,
 І кожного він дня за нашії гріхи молитись буде ».
 Ролянд відповідає: « Удари завдавайте, не щадіть їх »!
 На ці слова бій знову починають франки.
 1885 Там втрати величезні мали християни.

СХLII

- Ролянд відрубє Марсілеві праву руку і вбивє сина**
 Той, хто знає, що не буде полонених,⁷⁷
 У такому бої ставить величезний опір.
 Тому то франки є такі страшні, як леви.
 Ось вам іде Марсіль, як муж відважний,
 1890 Сидить він на коні, якого зве Гайньон,
 Стискає добре він його острогами, та ударяє у Бевона.
 Цей був паном Бону і Діжону.⁷⁸
 Ламає щит йому, кольчугу роздирає,
 І мертвого його без рани іншої з коня скидає,
 1895 Опісля убив він Івуара та Івона,
 І Жерарда з Русійону разом з ними.
 Не є далеко граф Ролянд від нього;
 Сказав він поганинові: « Хай лихо Господь Бог тобі пошле!
 Несправедливо дуже ти вбив товаришів моїх!
 1900 Удар за це дістанеш, заки ще розстанемось,
 І нині ти ще знатимеш імя мого меча ».
 Вдаряє в нього як відважний муж.
 Йому граф відрубав правий п'ястук,
 Опісля стинає голову Журфалеові Білявому;
 1905 Цей сином був Марсіля короля.
 Кричать погани: « Помози нам, Магомете!
 Боги ви наші, на Карлові ви за нас помстїться!
 Він привів у землю цю таких мужів зрадливих,

⁷⁷ У середньовіччі переможць убивав усіх переможених, за винятком багатих лицарів, які могли заплатити добрий викуп.

⁷⁸ Це міста в Бургундії.

- Що поля бою не покинуть, хочби й смерть грозила ».
1910 Сказав один до другого: « Отож втікаймо »!
На ці слова сто тисяч їх відходить,
Хто б їх не кликав, більше не повернуться. АОІ

CXLIII

- Дядько Марсіля приходить з допомогою. Ролянд закріває до бою**
На що це здалося? Якщо Марсіль утік,
Там залишився його дядько Марганіс,⁷⁹
1915 Що Картагену посідав, Альфрере й Гармалію,⁸⁰
І Етіопію, прокляту землю.
Під владою своєю має чорний нарід;
Великі мають вони носи і широкі вуха,
А разом їх є більш ніж тисяч п'ятдесят.
1920 Зухвало їдуть верхи ці, та гнівно,
Опісля вигукують поган воєнний клич.
Ось що сказав Ролянд: « Завнаємо ми мучеництва тут,
І знаю добре я тепер, що нам не довго жити;
Та ганьба кожному, що перше дорого себе не продасть!
1925 Панове, ударяйте блискучими мечами,
Боріться ви за ваших мертвих, і за життя ваше,
Щоб Франція солодка ганьби через нас не мала!
Коли на поле це прийде Карло, мій володар,
І сарацинів він таку різню побачить,
1930 За одного з наших знайде мертвих він п'ятнадцять,
Не перестане він благословити нас ». АОІ

CXLIV

Французи атакують чорних

- Коли Ролянд невіруючих зграю бачить,
Які чорніші від чорнила,
І не мають білого нічого крім зубів,
1935 Ось що граф сказав: « Тепер я справді знаю,
Що нині згинемо, наскільки можу бачити.
Французи, ударяйте, я ж бо знову бій розпочинаю »!

⁷⁹ Це Альгаліф, про якого була мова в рядках 453, 493, 505 і 681.

⁸⁰ Ця друга половина рядка неясна. Тут мабуть мова про якісь місцевості.

Сказав Олівієр: « Хай проклятий буде той, що є найповільніший »!
На ці слова кидаються французи в бій.

CXLV

Марганіс завдає смертельний удар Олівієрові

- 1940 Коли побачили погани, що французів мало,
В них гордість родиться і підбадьорення.
Один сказав одному: « Неправий цісар є ».
Марганіс сів на коня гнідого,
Острогами із золота стискає його добре,
1945 Вдаряє Олівієра з-заду, в середину спини.
Блискучую кольчугу розторощив він йому на тілі,
Груди він прошив йому своїм списом,
І каже опісля: « Сильний одержали удар ви!
Карло Великий вас у проходах на вашеє нещастя залишив!
1950 Несправедливість він нам учинив, неправильно, щоб він
[хвалився цим,
Бо я на вас одному добре помстив наших ».

CXLVI

Олівієр убиває Альгаліфа

- Чує Олівієр, що він удар дістав смертельний.
Держить він Альтеклер, якого сталь блищала,
Вдаряє Марганіса в позолочений шолом, і гострий,
1955 На землю він скидає квіти і кришталі;⁸¹
Голову йому розрубє аж по передні зуби,
Потряс його списом і скинув мертвого з коня,
І опісля сказав: « Нещастя хай спаде на тебе, поганине!
Я не кажу, що втрати не зазнав Карло.
1960 Ні жінці жадній, ані дамі, що її ти бачив,
Не будеш ти чванитися у королівстві, звідки ти прийшов,
Що вартість шеляга одного ти мені забрав,
Ані що шкоду, чи мені, чи іншому завдав ».
Опісля гукає до Ролянда, щоб йому поміг. АОІ

⁸¹ Це металеві й скляні прикраси.

CXLVII

- 1965 Чує Олівієр, що він на смерть ранений.
Ніколи більше не насититься бажанням помсти.
У найгустіші лави ударяє він як муж відважний,
Рубає держакти ті, і щити горбаті,⁸²
І ноги, й пястуки, сідла, й боки.⁸³
- 1970 Хто бачив, як він сарацинів шматував,
Одного мертвого на другого кидав,
Той міг би пригадати воїна сміливого собі.
Цілком не хоче він забути оклику воєнного Карла:
« Монжуа »! гукає голосно і ясно,
- 1975 Ролянда кличе, свого приятеля й пера:
« Пане товаришу, отож до мене приєднайтесь!
З великим болем ми розлучимося нині ». АОІ

CXLVIII

Ролянд мліє

- Дивиться Ролянд Олівієрові в лице:
Безкровне та посиніле було воно, без краски та бліде.
- 1980 Чиста зовсім кров тече йому по тілі.
На землю каплі падають її.
« О Боже, граф сказав, тепер не знаю, що робити?
Пане товаришу, відвага ваша для вас була нещастям!
Не буде більше мужа, що тобі б дорівнював.
- 1985 О Франціє солодка, яка позбавлена залишишся ти нині
Добрих витязів, зруйнована й понижена!
Велику втрату з цього цісар буде мати ».
При цих словах непритомніє на коні своєму. АОІ

CXLIX

- Ось вам Ролянд зомлілий на коні своєму
- 1990 Та Олівієр, що ранений на смерть.
Він стільки крові втратив, що очі йому тьмяні стали.
Не може ясно бачити здалека, ані зблизька,
Щоб міг він розпізнати якуюнебудь смертню людину.
Свого товариша, коли його він стрінув,

⁸² Це щити, в центрі яких є випуклення, горб (гл. рядок 526).

⁸³ Це боки коней.

1995 Згори вдолину ударяє по шоломі злотором і камінням дорогим
[оздобленім,

Розколює його цілого аж до наконечника;
Але він зовсім голови йому не зачепив.
Після цього удару Ролянд на нього глянув,
І питає ніжно та ласкаво:

2000 «Пане товаришу, чи ви це робите навмисне?
Це ж я, Ролянд, що вас так дуже при звичаєний любити!
Ніяк мені ви виклику не кинули!»
Олівієр сказав: «Тепер я чую голос ваш.
Не бачу вас, хай Господь Бог побачить вас!

2005 Я вдарив вас, отож ви це мені простіть!»
Ролянд відповідає: «Не маю я ніякої із того шкоди.
Прощаю я це вам ось тут і перед Богом».
На ці слова вони вклонилися один одному.
Ось так, з любов'ю такою, вони там розлучились.

CL

Олівієр вмирає

2010 Чує Олівієр, що мучить смерть його.
Очі крутяться йому у голові,
Він тратить слух і зір увесь;
З коня злізає, лягає на землю,
І вельми голосно «моя вина» він каже,
2015 Піднієши свої обидві руки в напрямі до неба,
І молить Бога, щоб йому дав рай,
І щоб Карла благословив, і Францію солодку,
А над усіх людей його товариша Ролянда.
Серце йому перестає битись, падає його шолом,
2020 І ціле його тіло прилягає до землі.
Граф умер, він не бариться довше із життям.
Ролянд хоробрий плаче, смерть його оплакує;
Ніколи на землі ви не почувте людини, що мала б більший біль.

CLI

Ролянд мліє вдруге

Бачить тепер то Ролянд, що приятель умер його,
2025 Лежить він ниць, до землі лицем своїм.
І дуже ніжно смерть його почав оплакувать:
«Пане товаришу, на ваше нещастя ви були сміливі!

- Разом ми перебули роки й дні,
Мені зла жадного ти не зробив, ні я тебе не скривдив.
2030 Коли ти вмер, для мене жити — біль ».
На ці слова маркіз⁸⁴ непритомніє
На коні своєму, що його він називає Веантіф.
Держиться певно в острогах із золота прекрасного.
Куди б не їхав він, не може зовсім впасти.

CLII

Готієр кличе Ролянда

- 2035 Заки ще Ролянд опритомнів,
І від омління відійшов, і прийшов до себе,
Величезні втрати показалися йому:
Погинули французи, всіх їх він утратив,
За винятком архієпископа і Готієра з Гум.
2040 Він з гір вернувся вниз;
Проти тих в Іспанії сильно там боровся;
Погинули його мужі, погани їх перемогли;
Чи хоче він чи ні, у ці долини утікає,
І кличе він Ролянда, щоб йому поміг:
2045 « Шляхетний графе, воїне відважний, де ти є?
Ніколи я не мав страху там, де ти був.
Це Готієр, що Маельгута⁸⁵ переміг,
Братанич я Дроона, біловолосого старця!
Через свою сміливість я був звичайно твоїм довіреним мужем.
2050 Зламане є ратище моє, мій щит прошитий,
Моя кольчуга є розбита і подерта,
По моєму тілі...⁸⁶
Я згину незабаром, але себе я дорого продав ».
Оті слова Ролянд почув;
2055 Острогами коня стискає, і пришпорює його, і до нього іде. АОІ

⁸⁴ Це пан, володар граничної полоси. Ролянд був паном прикордонної бретонської території.

⁸⁵ Це невідомий ближче поганин.

⁸⁶ Друга частина цього рядка неясна.

CLIII

Всі три наступають на поган

Ролянд біль має, лютий він;
Починає ударяти у густі лави.
І тих з Еспанії на смерть побив він двадцять,
А Готієр шістьох, п'ятьох архієпископ.

- 2060 Погани кажуть: « Це зрадливі люди!
Панове, уважайте, щоб живі вони не вийшли.
Хай кожний зрадником останнім буде, хто не кине́ться на них,
І переможеним себе признає той, хто їм урятуватися дозволить »!
Тоді розпочинають вити і кричати;
- 2065 З усіх сторін приходять і кидаються у бій. АОІ

CLIV

Смерть Готієра. Архієпископ ранений

Шляхетним воїном був граф Ролянд.
Готієр із Гум є дуже добрим лицарем,
Архієпископ є відважний, заправлений у небезпеках.
Один не хоче зовсім залишити другого.

- 2070 У збиті поган лави ударяють.
Стає на ноги сарацинів тисяча,
А на конях їх є сорок тисяч.
Наскільки це мені відомо, наблизитися до них не сміють.
Вони на них кидають ратища й списи,
- 2075 І металльні списи й стріли, дротики, і копії, і держаки.⁸⁷
За першими ударами вони убили Готієра,
Турпенові із Ренсу цілий щит прошили,
Шолом йому розбили і зранили в голову,
Та розбили і роздерли кольчугу йому,
- 2080 Тіло поранили чотирма списками;
Під ним воєнного його коня вбивають.
Страшна тепер скорбота, коли паде архієпископ. АОІ

CLV

- Коли Турпен із Ренсу бачить, що скинули його з коня,
Що тіло чотирма списками зранено йому,
- 2085 Відважний воїн цей підноситься швиденько,

⁸⁷ Wigres, darz, museras, agiez, gieser — це мало знані роди металльної зброї.

Глядить Ролянда, опісля підбіг до нього,
І слово це сказав: « Не переможений я зовсім!
Відважний воїн, поки він живий, за переможеного себе не
[визнав ».

- Альмас він витягає, меч свій із коричневої сталі,
2090 У збиті лави тисячу ударів він дає, і більше.
Опісля сказав Карло, що нікого він не пощадив:
Довкола нього він чотириста поган знаходить,
Ранених одних, наскрізь пробитих других;
І були такі, що голови утратили.
- 2095 Це каже Літопис, і той, що був на полі бою,
Відважний Жіль, — для нього чуда робить Бог —,
Списав це все для Лянського монастиря.⁸⁸
Той, хто не знає того, зовсім він не зрозумів нічого.

CLVI

Ролянд трубить; Карло відповідає

- Граф Ролянд сміливо бореться,
2100 Та від поту його тіло мокре й дуже гаряче.
В голові він чув біль, біду велику,
Потріскали йому виски тому, що в риг заграв.
Але він хоче знати, чи Карло прибуде.
Витягає риг слоновий, і заграв слабенько в нього.
- 2105 Задержується цісар, слухає:
« Панове, він сказав, нам вельми зле іде.
Ролянда, мого небожа, сьогоднішнього дня, забракне нам.
По звуці рогу чую я, що довго жити він не буде.
Хто хоче бути там, хай швидко верхи іде!
- 2110 Заграйте в ваші сурми, в усі, що тільки є у цьому війську »!
Лунають гори, і відповідають доли.
Погани чують це, за жарт того вони не взяли;
І каже один одному: « Ми скоро матимем Карла »!

CLVII

Чотириста проти одного

- 2115 Погани кажуть: « Цісар повертається. АОІ
Ви чуєте, як грають сурми тих із Франції!

⁸⁸ Згідно з легендою, св. Жіль мав брати участь у битві під Ронсево та описати це опісля в одному документі, зложеному в монастирі в місті Лян (Laon). Однак фактом є, що він не жив за Карла Великого, а в VI ст.

- Якщо прийде Карло, між нами втрати будуть.
Як житиме Ролянд, наша війна відновиться,
Ми нашу землю втратили, Еспанію ».
- 2120 Яких чотири сотки їх збирається в шоломах,
І то найкращих з тих, що думають на полі бою бути:
Роляндові вони бій видають сильний, завзятий.
Тепер наш граф роботи досить має біля себе. АОІ

CLVIII

Ролянд і Турпен готуються до останнього бою

- Коли Ролянд граф бачить, що вони приходять,
2125 Такий він сильний робиться, страшний, палкий!
Він не залишить їх, як довго буде жити.
Сидить він на коні, що зветься Веянтіф,
Його стискає добре острогами з тонкого золота,
В густій лави йде й кидається на них усіх,
2130 А разом з ним — Турпен архієпископ.
Сказав один до одного: ⁸⁹ « Туди відходьте, приятелю!
Почули ми роги тих з Франції.
Вертається Карло, король могучий ».

CLIX

- Граф Ролянд не любив ніколи боягуза,
2135 Ні гордовитого, лихого чоловіка з роду препоганого,
Ні лицаря, який не був би воїном сміливим.
Архієпископа Турпена кличе:
« Пане, на ногах ви, а я на коні.
Через любов до вас я тут постій візьму;
2140 Разом мати будемо добро і лихо,
Я не залишу вас через ніяку смертну людину.
Сьогодні ще поган заатакуємо.
Найкращі, це удари Дурендаля ».
Сказав архієпископ: « Віроломний той, який не буде добре ударяти!
2145 Вертається Карло, що добре нас помстить ».

⁸⁹ Це говорять сарацини.

CLX

Сарацини кидають зброю на Ролянда і втікають

- Погани кажуть: « Ми на нашеє нещастя народились!
Який страшний сьогодні день для нас настав!
Володарів ми наших втратили і перів;
Карло вертається сміливий із своїм великим воїнством;
2150 Ми ясно чуєм сурми тих із Франції;
Велика йде луна від оклику воєнного « Монжуа ».
Таку велику має граф Ролянд відвагу,
Що жадною він смертною людиною не буде переможений.
На нього киньмо зброю, опісля його так залишім ».
- 2155 І так вони зробили, стріл багато і списів металевих кинули,
Списів коротких, ратищ, дротиків із перами;
Роляндові зламали щит, і продіравили,
Розбили і йому кольчугу, і роздерли;
Але до тіла зовсім не дійшли.
- 2160 Одначе Веянтіфа в тридцятьох місцях зранили
Під графом, і смерть йому завдали.
Погани утікають, опісля його так залишають.
Там граф Ролянд остався на ногах. АОІ

CLXI

Ролянд помагас Турпенові

- Погани утікають люті та гнівні;
2165 До Еспанії з напруженням великим поспішають.
Граф Ролянд не має як за ними гнатись.
Він втратив Веянтіфа, свого воєнного коня;
По волі чи неволі там він залишився на ногах.⁹⁰
Турпенові архієпископу пішов на поміч.
- 2170 Йому він відв'язав від голови шолом золочений,
Стягнув блискучу й легку кольчугу з нього,
Туніку йому зовсім роздер,
В його великі рани кусники її вложив;
Опісля він пригорнув його до своїх грудей.
- 2175 І на траву зелену лагідно тоді поклав.
Нижненько дуже проказав Ролянд прохання:
« Шляхетний пане, отож ви дозвіл мені дайте відійти.

⁹⁰ Значить без коня.

- Наші товариші, що нам такії дорогі були,
Тепер є мертві, ми не можем залишити їх.
2180 Піти я хочу пошукати їх і розпізнати,
І перед вами їх зібрати та зложити ».
Сказав архієпископ: « Ідіть і повертайтеся!
Це поле бою, дякувати Богу, ваше є, ваше і моє ».

CLXII

Ролянд приносить тіла товаришів перед Турпена

- Ролянд відходить, через поле бою йде він сам один,
2185 Шукає він по долах, і по горах він шукає...⁹¹
Ось там знайшов Жерена, і товариша його Жерівра,
Та й Беранжієра, і Атона він знайшов;
Знайшов там Ансеїса і Сансона,
Знайшов Жерарда він старого з Русійону.
2190 Одних за одними він брав, відважний муж,
До архієпископа вернувся з усіма,
Рядом поклав він їх йому перед коліна.
Архієпископ здержатись не може від плачу,
Підносить руку і дає своє благословення,
2195 Опісля сказав: « Яке нещастя ваше, панове!
Хай душі ваші всі прийме Преславний Бог!
В раю хай їх положить між святії квіти!
Смерть моя мене турбує дуже!
Я більше не побачу цісаря могутнього ».

CLXIII

- 2200 Ролянд відходить, знову йде по полі бою,
Свого товариша знайшов, Олівієра,
До своїх грудей пригорнув його він кріпко;
І так як може до архієпископа приходить,
На щит поклав його побіля інших,
2205 Дав йому розршення архієпископ, і перехрестив.
Тоді більшають і біль його і жаль.
Ролянд ось каже: « Олівієре, товаришу красний,

⁹¹ У наступних рядках подано тільки сім перів. Тому деякі вчені припускають, що тут в рукописі бракує одного або двох рядків, у яких автор вичислює імена трьох інших перів — Івуара, Івона і Анжелієра. Всі вони вичислені в рядках 2403-2409.

- Були ви сином дюка Ренієра,
Який держав полосу Долини Рунерс.
2210 Щоб ратище зламати й щоб розбити щит,
Щоб гордовитих підкорити й обезсилити,
Та щоб піддержати мужів хоробрих, раду дати їм,
І щоб перемогти поганця й обезсилити,
Нігде на світі кращого немає лицаря ».

CLXIV

Ролянд знову мліє

- 2215 Граф Ролянд, коли він бачить мертвих своїх перів,
І Олівієра, що його він так любив,
Зворушився, і починає плакати.
Лице його змінило дуже колір;
Такий великий мав він біль, що більш не міг стояти:
2220 Чи хоче він, чи ні, на землю падає знепритомнілий.
Сказав архієпископ: « Витязю, яке нещастя ваше »!

CLXV

Турпен іде по воду для Ролянда

- Архієпископ, коли побачив, що Ролянд знепритомнів,
Такий тоді великий біль відчув, якого ще не мав ніколи.
Свою він руку простягнув і взяв слоновий ріг.
2225 У Ронсево є потічок;
Там хоче йти, і дасть води Роляндові.
Малими кроками відходить він, хитаючись.
Такий слабий, що йти вперед не може;
Не має сили, крові він утратив забагато.
2230 Ще поки перейшов він акр землі,
Серце не видержує його і він упав вперед.
Болюча вельми смерть зближається до нього.

CLXVI

Смерть Турпена

- Граф Ролянд відходить від омління,
Встає на ноги, та великий дуже має біль.
2235 Дивиться вдолину й дивиться вгору:
Там то за товаришами, на траві зеленій,
Бачить, як шляхетний витязь там лежить,

- Це є архієпископ, що його поставив Бог у Імені Свогому.
 Свої гріхи він визнає і вгору дивиться,
 2240 До неба він підносить зложені обидві руки,
 І молить Бога, щоб йому дав рай.
 Помер Турпен, Карловий воїн.
 В боях великих і в прекрасних проповідях
 Борцем він був проти поган ціле своє життя.
 2245 Хай Бог подасть йому своє святе благословення! АОІ

CLXVII

Ролянд оплакує Турпена

- Граф Ролянд бачить на землі архієпископа.
 Він бачить — поза тілом нутроці його лежать.
 Мозок під його чолом кипить,
 На грудях, між двома ключицями,
 2250 Навхрест зложив він білі, гарні свої руки.
 Гірко оплакує його Ролянд по закону своєї землі:
 « Шляхетний мужу, лицарю із роду доброго,
 Нині повіряю я тебе (Господу) Преславному на небесах.
 Ніхто ніколи охотніше Йому служити не буде.
 2255 Від апостолів ще не було такої то людини Божої,
 Щоб так держалася закону й так людей до себе притягала.
 Душа хай ваша більш не знає нужди!
 Її брама до раю нехай відкрита буде »!

CLXVIII

Ролянд на горбку

- Чує то Ролянд, що смерть зближається до нього,
 2260 Назовні через вуха йому виходить мозок.
 За перів молиться своїх, щоб Бог покликав їх,
 А опісля за себе, до Гавриїла ангела.
 Він взяв слонобий ріг, щоб закиду не мати,
 А Дурендаля, меч свій, в другу руку.
 2265 Він далше, ніж стріла понестись може з самострілу,
 У напрямі Еспанії іде, на поле під паром;
 Виходить на горбок; під гарними двома деревами
 Там є чотири бльоки,⁹² зроблені із мармуру;

⁹² Це не природні скелі, а мармурові бльоки витесані людиною. Вони звичайно помагали злізати з коня, чи всідати на нього. На них теж можна було сидіти.

І на траву зелену горілиць він впав;
2270 Він там зімлів, бо смерть зближається до нього.

CLXIX

Ранений сарацин хапає меч Ролянда

Гори є високі й дуже є високі дерева.
Чотири там блискучі бльоки є із мармуру.
На траві зеленій мліє граф Ролянд.
Якийсь то сарацин глядить на нього цілий час,
2275 І мертвого вдає й лежить між іншими.
Своє він тіло кровю сплямив, і своє лице.
Встає на ноги й борзо він біжить.
Гарний був він, і сильний, і великої сміливости.
У гордості своїй смертельне божевілля починає,
2280 Ролянда він вхопив за його тіло і за зброю,
І одне сказав він слово: « Переможений є Карла небіж!
Цей меч я заберу в Арабію ».
Коли він так тягнув за меч, опритомнів граф дещо.

CLXX

Ролянд убиває ворога рогом

Ролянд це чує, що той йому меч забирає.
2285 Відкрив він очі і йому одне сказав лиш слово:
« Наскільки це мені відомо, ти зовсім не з наших »!
Держить він ріг слоновий, що його ніколи втратити не хоче,
І ним його вдаряє у шолом, що був прикрашений камінням
[дорогим і золотом.
Йому він розбиває сталь, і голову, і кості,
2290 Обидва ока вибив він йому із голови,
І мертвого його собі до ніг перевернув.
Опісля йому сказав: « Нікчемний поганине, як то ти такий
[нахабний був,
Що ти мене вхопив, по праві, чи неправі?
Нема нікого, що, почувши це, тебе за божевільного не візьме.
2295 Від того ріг мій розколвся у частині найтовстішій,
З нього випали криштал і золото ».

CLXXI

Ролянд старається розбити свій меч

- Ролянд це чує, зір він втратив,
Встає на ноги і, наскільки може, сили він свої збирає;
Колір на своїм лиці утратив.
- 2300 Перед ним є сірий камінь.
Він йому ударів десять завдає із болю й злоти.
Скрегоче сталь, не ломиться ні не надщерблюється.
« Ох!, граф сказав, Маріє Пресвята, допоможи!
О Дурендалю добрий, яке нещастя ваше!
- 2305 Тому що трачу я життя, не можу більше вами піклуватись.
Я стільки боїв в полі виграв з вами,
І стільки я здобув земель широких,
Які держить Карло, що має білу бороду!
Хай вас ніхто не має, хто втікав би перед іншою людиною.
- 2310 Дуже добрий і хоробрий воїн довго посідав вас.
Такого ⁹³ вже ніколи в Франції святій не буде ».

CLXXII

Ролянд промовляє до меча

- Ролянд у бльок із оніксу ударив.
Скрегоче сталь, не ломиться ні не надщерблюється.
Коли побачив, що його розбити він зовсім не може,
- 2315 Його жаліти починає у собі самому:
« О Дурендалю, який ти гарний, ясний і блискучий!
Ти проти сонця так блищиш, палаєш!
Карло був у долині Моріян,
Коли Бог ангелом своїм оповістив із неба,
- 2320 Щоб дав тебе одному із графів передових:
Тоді припняв його мені король шляхетний і великий.
Йому я ним здобув Анжу й Бретанію,
І ним здобув йому я Пуату, і Мен;
Я ним йому здобув Нормандію шляхетну,
- 2325 І ним здобув йому Прованс та Аквітанію,
Й Льомбардію і цілую Романю.⁹⁴

⁹³ Це відноситься до меча.

⁹⁴ Це італійська провінція над Адриатиком. Льомбардія є в північній Італії.
Перед тим вичислені французькі провінції.

- Йому я ним здобув Баварію та цілу Фляндірю,
Й Бургундію, і цілую Полянню,⁹⁵
Константинопіль, від якого він заяву вірности одержав,
2330 А у Саксонії він робить те, що зажадає.
Я ним йому здобув і Шкотію й...⁹⁶
Та Англію, яку він посідав, як володіння своє власне;
Здобув йому я ним країн, земель багато,
Які Карло, що має білу бороду, держить у посіданні.
2335 За цим мечем у мене біль і жаль.
Волю вмерти, ніж щоб він лишився між поганамі.
О Боже! Отче! не дозволяй засоромити Франції!»!

CLXXIII

- Ролянд ударив в сірий камінь.
Щербить його він більше, ніж я можу вам сказати.
2340 Меч скрегоче, та не розбивається, ні не ламається,
Відскочив вгору проти неба.
Коли граф бачить, що не розібе його зовсім,
Він дуже ніжно жалує його в душі своїй:
« О Дурендалю, який ти гарний, пресвятий!
2345 У золотій головці досить є мощей,
Петра святого зуб та кров Василя святого,
Волосся пана мого, Дениса святого;
Там одяг є Марії пресвятої.
Не є то справедливо, щоб тебе погани посідали;
2350 Ви маєте служити християнам.
Ніхто нехай не має вас, що був би боягузом!
Широкі простори я здобуду вами,
Які держить Карло, що срібну має бороду,
І цісар через це могучий і багатий ».

CLXXIV

- Ролянд під сосною, б'ється в групи, умирає**
2355 Ролянд то чує, що цілого його хапає смерть,
Від голови вона йому до серця сходить.

⁹⁵ Деякі вчені припускають, що Puillanie, це земля київських полян, інші, що це Пулія в Італії, ще інші, що це Польща.

⁹⁶ Назва Vales Islonde у цім місці була додана в рукописі іншим переписувачем. Вчені пропонують назву « Ісляндія » або « Ірляндія ».

- Під сосну він побіг,
Ниць поклався на зелену траву,
Під себе меч кладе і ріг слоновий,
2360 І голову свою звернув у напрямі поганського народу.
Для того це зробив, бо він на правду хоче,
Щоб Карло сказав і вся його дружина,
Що шляхетний граф як переможець згинув.
У груди часто бється,
2365 І за свої гріхи він рукавицю Богові у дарі дав. АОІ

CLXXV

- Чує то Ролянд, що в нього більше вже нема життя.
Він, звернений у напрямі Еспанії, на горбі стрімкому,
Рукою однією в груди бився:
« О Боже, під Твою могутність підіймається 'вина моя'.⁹⁷
2370 За гріхи мої, великі і малі,
Що їх зробив я від години, коли народився,
Аж до цього дня, коли я ранений на смерть »!
Свою правую рукавицю простягнув до Бога.
Небесні ангели до нього сходять. АОІ

CLXXVI

- 2375 Граф Ролянд під сосною поклався;
На Еспанію звернув своє лице.
Почав пригадувати собі численні речі,
Скільки то земель здобув, відважний,
Солодку Францію, людей із свого роду,
2380 Карла Великого, володаря свого, що виховав його;
Не може здержатись, щоб не заплакати, не зітхати.
Але й себе самого в забутті лишити не хоче,
У груди бється й просить ласки в Бога:
« Правдивий Отче, що ніколи не сказав неправди,
2385 Воскрес Ти з мертвих Лазаря святого,
І Даниїла врятував від левів,
Рятуй від небезпек усіх мою Ти душу
Через гріхи, що їх я у житті зробив своєму »!

⁹⁷ Це латинський вислів « теа сіпра », що його говорили вірні перед св. Причастям на знак покаєння.

Свою правую рукавицю Богові він дав у дарі.⁹⁸
2390 Гавриїл святий узяв її рукою.
На рамені своєму схилену держав він голову свою;
З руками заложеними до свого кінця прийшов.
Післав Бог Херувима, ангела свого,
І святого Михаїла Небезпеки;
2305 Прийшов там разом з ними Гавриїл святий.
Вони несуть до раю душу графа.

⁹⁸ Гл. заввага 35 до рядка 247.

III. ПОМСТА КАРЛА

CLXXVII

Карло прибуває до Ронсево; розпочас

Ролянд помер, Бог має його душу в небі.

Цісар прибуває в Ронсево.

Нема там ні дороги, ні стежини,

2400 Ні землі вільної, ані ела,¹ ні стопи її,

Де не було б француза або поганина.

Карло гукає: « Де ж ви, красний небоже?

Де є архієпископ? І граф Олівієр?

Де є Жерен! І друг його Жерієр?

2405 Де є Атон? І граф Беранжієр?

Івон та Івуар, що їх я так любив?

Що сталося з Гасконцем Анжелером?

З Сансоном дюком? І відважним Ансеїсом?

Де є старий Жерард із Русійону?

2410 Де є дванадцять перів, яких я залишив?»?

На що це здалося, коли ніхто не відповідає?

Король сказав: « О Боже, це велика журба для мене,

Що не було мене, щоб розпочати бій»!

Себе за бороду він тягне, як муж, що лютий є;

2415 Очима плачуть лицарі хоробрі;

На землю падають омлілі, дванадцять тисяч їх;

Дюк Нем велику жалість через те має.

CLXXVIII

Нем пригадує Карлові обов'язок пімститися

Нема там лицаря, немає мужа,

Що дуже важко з жалости б не плакав;

¹ Це міра довжини.

- 2420 Оплакують вони своїх синів, братів своїх і небожів,
І друзів, і ленників² своїх;
Більша їх частина падає на землю і непритомніє.
Ось що зробив Дюк Нем, як муж відважний,
Він перший цісарю сказав:
- 2425 « Гляньте ви вперед, на милі дві від нас,
Ви можете побачити гостинці в куряві,
Бо там багато є поганського народу.
Отож ви верхи їдьте! Помстить цей біль »!
Сказав Карло: « О Боже! вони вже так далеко!
- 2430 Мені Ви дайте справедливість, честь;
Вони ж квіт Франції солодкої мені забрали ».
Король наказує Жебуєнові й Отонові,
Тедбальтові із Ренсу, й графові Мільонові:
« Пиляйте поле бою та долини й гори.
- 2435 Лишіть, щоб мертві всі лежали так, як є вони,
Щоб не діткнувся їх ні звір, ні лев,
Ні не діткнувся зброносець, ні слуга;
Я вам забороняю, щоб хтонебудь їх діткнувся,
Аж поки Бог не схоче, щоб ми на поле це вернулись ».
- 2440 А ці відповідають ніжно, із любовю:
« О чесний цісарю, і володарю дорогий, ми так і зробимо »!
Лишають із собою лицарів своїх там тисячу. АОІ

CLXXIX

Погоня. Карло просить Бога продовжити день

- У сурми цісар каже грати,
Опісля він верхи їде, муж відважний, із своїм великим військом.
- 2445 Вони примусили тих із Еспанії втікати,³
За ними йдуть в погоню, всі діють однозгідно.
Коли король наш бачить, що вечір западає,
Він на траву зелену, на луці, з коня зсідає,
На землю він кладеться і просить Господа,
- 2450 Щоб сонцю доручив Він здержатись для нього,
Щоб ніч затрималась, і день тривав.

² Ленник, це володар лену, васаль, що одержав його у володіння і виконує деякі обов'язки супроти свого володаря.

³ Цей рядок неясний.

Ось ангел, що звичайно з ним говорить,
Хутко доручив йому:
« Ідь, Карле, бо не бракне тобі світла.⁴
2455 Квіт Франції ти втратив, Бог це знає.
Помститись можеш на злочинному народові ».
На ці слова сів цісар на коня. АОІ

CLXXX

Велике дуже чудо Бог вчинив для Шарлеманя,
Бо задержалося сонце.
2460 Погани утікають, добре франки женуться за ними.
У Долині Темній, там їх доганяють.
На Сарагосу їх женуть і бють,
Ударами кріпкими їх вбивають,
Загороджують дороги їм і найбільшії гостинці.
2465 Перед ними — вода Евра.⁵
Вона глибока дуже, незвичайна і прудка;
Ні барки там нема, ні корабля, ні жадного судна.
Погани кличуть свого бога, Терваганта, в допомогу,
Опісля у воду скачуть, та не мають там захисника.
2470 Ті, що носять зброю, є найтяжчі,
Деякі пішли на дно;
А інші за течією пливають;
Найкраще захоронені води напились стільки,
Що всі втопилися у незвичайнім болі.
2475 Кричать французи: « Яке нещастя ваше, Ролянде »!⁶ АОІ

CLXXXI

Карло дякує Богові, доручає отаборитись

Коли Карло бачить, що всі погани згинули,
Убиті деякі, а більшість їх втопилась,
Велику дуже здобич мають лицарі,
Король шляхетний зліз з коня на ноги,

⁴ Це наслідування чуда, що його Бог вчинив Ісусові Навинові у боротьбі Ізраїля проти аморіїв: « І зупинилося сонце, і став місяць, аж доки народ не помстився над ворогами » (Ісус Навин 10,13).

⁵ Евро (Ебро) це ріка, що перепливає через Сарагосу і впадає в Середземне море.

⁶ Мабуть тому, що Ролянд не побачить перемоги.

- 2480 На землю він кладеться й Богу дякує.
Коли встає, зайшло вже сонце.
Цісар сказав: « Час отаборитись;
Запізно в Ронсево вертатися.
Стомлені є наші коні, змучені на смерть.
- 2485 Здійміть із них сідла, здійміть їм із голов вуздечки,
І на луках цих їх лишіть, щоб відпочили ».
Відповідають франки: « Добре кажете ви, володарю ». АОІ

CLXXXII

Спочинок

- Цісар розложив свій табір.
Французи з коней злізають на безлюдну землю,
- 2490 Сідла здійняли з коней своїх,
З голов стягають позолочені вуздечки;
Їм луки залишають, там є досить свіжої трави,
Їм іншого не можуть більше дати піклування.
Хто вельми втомлений, спить на землі.
- 2495 Тієї ночі зовсім сторожі не мають.

CLXXXIII

Цісар відпочиває

- Цісар положився на луці.
Свій спис великий він кладе, хоробрий муж, біля голови своєї.
Тієї ночі зброї він скидати не хоче,
І вбрався він в блискучу, жовтую свою кольчугу,
- 2500 Зашнурував шолом, що злотом і камінням дорогим оздоблений,
Припняв він Жуавз,⁷ рівного йому меча ніколи не було,
Який щодня змінє світло разів тридцять.
Багато знаємо про спис,
Що ним Господь наш був ранений на хресті:
- 2505 Карло наш має його вістря, дякувати Богу;
Вставити він наказав його у позолочену головку.⁸

⁷ Це ім'я меча. Воєнний оклик Карла « Монжуа » (Moujoie), як дехто твердить, походить саме від назви його меча, Joyeuse, (ан. Радісний); він мав у собі вістря списа, яким Льонгінус пробив Христові бік, і який тим самим приніс людям радість, joie, спасення.

⁸ В головку меча.

- За тую честь, за тую ласку
Мечеві дали імя Жуаз.
Французькі лицарі цього забути не повинні.
2510 Вовний оклик « Монжуа » вони від того маюць.
Тому ніякий нарід ім не може протистояти.

CLXXXIV

Карло молиться за померлих і засипляє

- Є ясна ніч, а місяць блискотить.
Карло лежить, але сумує над Роляндом,
І через Олівієра йому є дуже важко,
2515 Через дванадцять перів і людей французьких,
Яких він мертвих і скривавлених лишив у Ронсево.
Не може здержатися від плачу й відчаю,
І молить Бога, щоб був опікуном їхніх душ.
Утомлений король, його бо мука вельми є велика;
2520 Заснув, не міг ні кроку більше уперед зробити.
По луках усіх тепер сплять франки.
Нема коня, що міг би на ногах стояти.
Котрий трави захоче, той її скубає, лежачи.
Багато той навчився, що добре зазнав болю.

CLXXXV

Видіння Карла

- 2525 Спить Карло, подібний до людини, що терпить.
Святого Гавриїла Бог йому післав,
Наказує йому Він пильнувати цісаря.
Йому при голові є ангел цілу ніч.
Звістив йому в видінні
2530 Бій, що буде проти нього (йти):
Значення його йому дуже болюче показав.
Карло на небо, вгору глянув,
Бачить громи, і вітри, й морози,⁹
Та зливи, незвичайні бурі,
2535 Вогні й полумя там є приготовані:

⁹ Цей рядок і наступні нагадують твір латинського письменника Люкана « Фарсалу », в якому воики Помпея, що йдуть до бою в Тессалії, бачать дивні перешкоди. Чи автор « Пісні » знав цього латинського поета?

- Швидко на людей його пануть.
Палають ратища ці з ясена і яблуні,
І ці щити аж по горби із злата щирого,
Ламаються цих гострих списів держаків,
2540 Товчуться і кольчуги, й ці шоломи сталеві;
У великім болі лицарів своїх він бачить.
Ведмеді й леопарди опісля їх хочуть з'їсти,
Вужі й гадюки, і дракони й злії духи;
Грифонів ¹⁰ там є більш ніж тридцять тисяч.
2545 Немає там такого, щоб не кидався на французів.
І кричать французи: « Шарлеманю, допоможіть »!
Король від цього має біль і жалість;
Він хоче йти, але він має перешкоду:
Із лісу йде на нього лев великий,
2550 Він незвичайно дикий був, і гордий, і страшний,
Нападає на його то власне тіло, атакує,
За рамена обидва хапаються, щоб боротися;
Та того він не знає, хто кого з коня скидає, хто ж паде.
Цісар зовсім не збудився.

CLXXXVI

Друге видіння

- 2555 Після цього нове з'являється йому видіння.
Що він у Франції, у Екс, на камяному бльоці,
І двома ланцюгами він держав ведмедя.
Бачив, як приходить від Арден ¹¹ ведмедів тридцять.
Говорить кожний, ніби чоловік.
2560 Вони йому казали: « Пане, нам його віддайте!
Воно несправедливо, щоб він далі з вами був;
Нам треба родичеві нашому із допомогою прийти ».
Один гончак ¹² з його палати прибігає,
Із поміж інших на найбільшого кидається
2565 На траві зеленій, поза його товаришами.
Незвичайну сутичку побачив там король;
Та того він не знає, хто перемагає, а хто ні.

¹⁰ Це мітологічні сотворіння з головою орла і тулубом лева.

¹¹ Це гористий терен у північно-східній Франції і Бельгії.

¹² Мисливський собака.

Ось що Господній ангел лицареві показав.
Спить Карло аж до наступного ясного дня.

CLXXXVII

Марсіль у Сарагосі

- 2570 Король Марсіль до Сарагоси утікає.
Під оливкою з коня він зліз, у тіні.
Віддає свій меч, і свій шолом, і свою броню;
Кладеться вельми жалюгідно на траву зелену;
Він цілу праву руку втратив.
- 2575 Від крові, що виходить з нього, він непритомнів і страждає.
Його дружина, Брамімонда, перед ним
Плаче, і заводить і дуже гірко нарікає,
А разом з нею більш ніж двадцять тисяч мужа,
І кленуть Карла і Францію солодку.
- 2580 Вони біжать до Аполлона, в кришту,
Сваряться із ним, погано його ображають:
« О злий ти боже, чому такий нам сором робиш?
Чому ти знищити дозволив нашого оцього короля?
Тому, що добре тобі служить, ти даєш поганую заплату »!
- 2585 Опісля вони йому забирають скипетр і корону,
Завішують його руками на колюмні,
Перевертають на землю собі під ноги,
Великими б'ють палицями і молотять;
А Тервагантові карбункул забирають,
- 2590 І Магомета в рів кидають,
А свині й пси його кусають, топчуть.

CLXXXVIII

Плач Брамімонди

- Марсіль прийшов до себе із омління,
Каже він себе занести до склепистої кімнати;
Багато різнокольорових образів там намальованих і написів;
- 2595 А Брамімонда королева, над ним плаче,
Собі волосся вириває і нещасною себе зове,
На інше слово переходить, дуже голосно кричить:
« Ох! Сарагосо, яка то ти позбавлена сьогодні
Короля шляхетного, що мав тебе в своєму посіданні!
- 2600 Тяжкий вчинили злочин наші боги,

- Що завели його у бої цього ранку.
Емір покаже боягузтво,
Якщо не буде битись із сміливими тими людьми,
Які такі є горді що не дбають про своє життя.
2605 Їх цісар з бородою сивою
Відвагу має й дуже сильну очайдушність;
Якщо він битву буде мати зовсім не втече від неї.
Великий вельми смуток, що нема нікого, хто б його убив!»!

CLXXXIX

Емір Балігант готується до виїзду

- Цісар, через велику свою могутність,¹³
2610 Сім повних років перебув в Іспанії;
Бере він замки там і деякі міста.
Король Марсіль усі зусилля робить:
У році першому він опечатувати наказав листи,
Звернувся він до Баліганта в Вавилонії,¹⁴
2615 Емір це є, віком старий,
Він жив багато довше ніж Вергілій чи Гомер:
'Щоб він, відважний муж, прибув із поміччю до Сарагоси,¹⁵
А якщо того не зробить, він ¹⁶ його богів покине,
Й ідолів усіх його, що їх він має у звичаї почитати,
2620 І прийме християнську святу віру,
З Карлом Великим схоче погодитись!
Та той ¹⁷ далеко є, і дуже зволікає;
Свої народи з сорока скликає королівств,
Свої великі кораблі він приготує наказав,
2625 Воєнні легкі кораблі, та барки, і галери, і судна.
Під Олександрією є над морем порт,
Там флоту цілую свою приготувати наказав.

¹³ Тепер починається в поемі т.зв. «епізод Баліганта». Деякі вчені думають, що він доданий пізніше до «Пісні про Ролянда». Інші — що творить органічну цілість з поемою. Початок цієї строфи нагадує початок «Пісні». Емір Балігант — по-стать неісторична.

¹⁴ Це Каїро.

¹⁵ Рядки 2617-2621 залежать від слова «звернувся він» у рядку 2614. Це ніби непряма мова.

¹⁶ Зн. Марсіль.

¹⁷ Це відноситься до еміра.

Це в травні, першому дні літа,
Всі свої війська на море кинув.

СХС

Балігант вирушає в дорогу

- 2630 Великі є війська того ворожого народу;
Сильно йдуть вони під парусами, і пливуть, ведуть судна.
На вершку цих маштів і високих цих носах ¹⁸
Там багато є карбункулів ¹⁹ і ліхтарів;
Там на горі кидають стільки світла,
2635 Що море уночі від нього є гарніше,
Коли ж в еспанську землю прибувають,
Ціла країна є освічена й блищить,
Аж до Марсіля вісті про це прибувають. АОІ

СХСІ

Їдуть рікою Евром

- Поганська згряя зовсім спинитися не хоче,
2640 З моря виїздить, на солодкі води прибуває,
Марбріз, як теж Марброз лишає,²⁰
Почерез Евро вгору повертає кораблі усі свої.
Багато там карбункулів і ліхтарів:
Велику яєність цілу ніч дають поганам.
2645 До Сарагоси прибувають того дня. АОІ

СХСІІ

Нарада

- Ясний є день, і сонце сяє.
Вийшов із судна емір.
Поруч по його правиці йде Еспанеліз,
Сімнадцять королів іде за ним;
2650 Графів і джоків там, не знаю й добре скільки їх.
Під лавром, що по середині поля,
Кидають на траву зелену білий килим з шовку;

¹⁸ Ніс судна.

¹⁹ Дорогоцінний камінь.

²⁰ Невідомі міста чи острови.

- Там трон поставили з слонової кости;
На нього Балігант сідає, поганин;
2655 Всі інші залишилися стоячи.
Їх володар перший заговорив:
« Послухайте тепер, шляхетні лицарі, хоробрі!
Король Карло, цісар франків,
Не сміє їсти, якщо йому я не накажу.
2660 По цілій він Еспанії мені війну велику дуже вів.
До Франції солодкої я хочу йти його шукати.
Не матиму спокою через цілес своє життя,
Аж поки він не згине, або, живий, себе признає переможеним ».
Свою рукавицею правою у своє коліно ударяє.

СХСІІІ

Емір вибирає післанців до Марсіля

- 2665 Коли він це сказав, то дуже твердо заявив,
Що за золото усе під сонцем ніщо йому не перешкодить
Піти до Екс, де Карло звичайно відбуває суд.
Його мужі хвалять його, йому так і порадили.
Опісля закликав він двох лицарів своїх,
2670 Один це Кляріфан,²¹ а другий Клярієн:²¹
« Сини ви Мальтравна ²¹ короля,
Який звичайно радо повідомлення носив.
Я доручаю вам піти до Сарагоси.
Марсілеві від мене заявіть,
2675 Що я прибув із допомогою йому проти французів.
Якщо знайду нагоду, великий дуже бій там буде;
І дайте ви йому цю рукавицю, золотом прикрашену, і складену,²²
Скажіть, щоб вбрав її на праву руку;
Занесіть йому цю паличку із злата щирого,
2680 І хай прибуде він до мене визнати себе ленником моім.
До Франції піду, щоб воювати із Карлом.
Якщо не впаде він мені до ніг, ласки просячи,
І не покине віри християнської,
Я з голови йому корону заберу ».
2685 Погани відповідають: « Пане, дуже добре кажете ».

²¹ Неісторичні прізвиська.

²² Таку рукавицю давали як доказ запоруки чи вірності.

СХСІV

Післанці в Сарагосі

- Балігант сказав: « Отож на коні, лицарі!
Один хай рукавицю, другий палицю ²³ несе »!
А ці відповідають: « Володарю дорогий, ми так і зробимо ».
Так довго верхи їхали вони, аж в Сарагосу прибувають.
2690 Крізь десять брам переїжджають, через чотири мости переходять,
І через вулиці усі, де живуть міщани.
Як до горішньої частини міста наближаються,
Біля палати вчули галас величезний.
Там досить є поганської тіві зграї,
2695 Плачуть, і голосять, і показують великий біль,
Оплакують своїх богів, і Терваганта, й Магомета,
Й Аполлона, яких не мають більше.
Кожний другому казав: « Нещасні ми, що з нами станеться?
На нас прийшла поганая загибель;
2700 Ми короля Марсіля втратили;
Учора граф Ролянд праву руку йому відтяв;
І Журфале білявого не маємо ми більше;
Ціла Еспанія сьогодні буде на їх ласці ».
Злізають післанці обидва з коней біля камяного бльоку.

СХСV

Післанці перед королевою

- 2705 Свої коні під оливковим лишають деревом.
Два сарацини їх за віжки узяли,
А післанці держались за плащі,
Опісля пішли угору, у палату превисоку.
Коли ввійшли в склепистую кімнату,
2710 Із приязні вони йому привіт нещасний передали:
« Той Магомет, що нас у посіданні має,
І Тервагант, і Аполлон, наш володар,
Хай короля спасуть і захищають королеву »!
Сказала Брамімонда: « Тепер я нісенітницю велику чую!
2715 Боги ці наші признають себе за переможених.
У Ронсево вони поганії зробили чуда:

²³ Палиця і рукавиця це ознаки місії.

Дозволили убити наших лицарів;
Оцього мого пана вони покинули в бою;
Праву руку він утратив, не має її більше,
2720 Так граф Ролянд, могутній, її йому відтяв.
Цілу Іспанію Карло у посіданні буде мати.
Що станеться зо мною, нещасною, невольною?
О горенько! чому не маю я нікого, хто б мене убив!» АОІ

СХСХІ

Розмова з королевою

Клярієн сказав: «Пані, ви не говоріть такого!
2725 Ми післанці від поганина Баліганта.
Марсілеві, оце він каже, захисником він буде,
І посилає палицю свою йому і рукавицю.
На Еврі маємо чотири тисячі суден,
Воєнних легких кораблів, і барок, і швидких галер;
2730 А скільки там великих кораблів не вмію вам сказати,
Емір могутчий є і сильний!
До Франції він піде Карла Великого шукати;
Задумує його убити, або примусити признатись переможеним».
Сказала Браммонда: «Надаремно так далеко піде він!
2735 Ви франків зможете знайти тут ближче:
На цій землі він перебув вже років сім.
Цей цісар — муж відважний, войовничий,
Воліє радше вмерти, ніж утекти із поля бою;
Нема під небом короля, якого він не взяв би за дитину.
2740 Карло ніякого живого чоловіка не боїться».

СХСХІІ

Марсіль віддає Іспанію емірові

«Залишіть ви це», сказав король Марсіль.
Післанцям він сказав: «Панове, говоріть зо мною!
Ви добре бачите, що непокоїть мене смерть,
І я не маю сина, ні дочки, ні спадкоємця.
2745 Одного мав я, вчора ввечері його убили.
Моєму панові скажіть, щоб він побачити мене прийшов.
Повне право має на Іспанію емір.
Йому її на власність залишаю, якщо він хоче її мати,
Опісля нехай її боронить проти французів!»

- 2750 Відносно ж Шарлеманя дам йому я добру раду:
Його він переможе від сьогоднішнього дня за місяць.
Ключі від Сарагоси занесете ви йому,
Опісля скажіть йому, що він не піде геть, якщо мені він вірить».
А ці відповідають: «Пане, правду кажете». АОІ

СХСVIII

Марсіль передає ключі, післанці відходять

- 2755 Ось що Марсіль сказав: «Цісар Карло
Убив моїх людей, мою спустошив землю,
А міста мої понищив і осквернив.
Останню ніч провів він над рікою Евром.
Я почислив, це звідси лиш сім миль.
- 2760 Емірові скажіть, щоб армію свою туди завів.
Йому я вами переказую, щоб там відбути бій».
Ключі від Сарагоси передав йому.
Обидва післанці вклонилися йому,
Прощаються, і зараз відійшли.

СХСІХ

Звіт післанців

- 2765 На коней всіли обидва післанці.
Хутко з міста виїжджають,
З великим неспокоєм ідуть до еміра,
Ключі передають йому від Сарагоси.
Балігант сказав: «Що ж ви знайшли?»
- 2770 Де є Марсіль, якого я покликав був?»
Клярієн сказав: «Він ранений на смерть.
Почерез гірські проходи пройшов учора цісар,
Та у солодку Францію іти хотів.
Сторожу задню утворив собі на славу й честь.
- 2775 Його там небіж, граф Ролянд, був залишився,
І Олівієр, і всі дванадцять перів,
А з тих із Франції, озброєних мужів було там двадцять тисяч.
Король Марсіль боровся там, відважний лицар.
Ролянд і він на полі бою залишились:
- 2780 Він Дурендалем дав йому такий удар,
Що правий відрубав йому кулак від тіла.
Його син згинув, що його він так любив,

І мужі, що їх туди привів.
Відійшов він,²⁴ утікаючи, бо більше видержати там не міг.
2785 За ним погнався сильно цісар.
Король вам переказує, щоб ви йому допомогли.
Еспанське королівство залишає вам на власність ».
А Балігант роздумувати починає;
Такий великий біль він має, що малоццо з ума не зійде. АОІ

СС

2790 « Еміре, володарю, Клярієн сказав,
У Ронсево був бій учора.
Ролянд є мертвий, і граф Олівієр,
І дванадцять перів, яких Карло любив так дуже;
Французів їхніх згинуло там двадцять тисяч.
2795 Король Марсієль утратив руку там,
За ним погнався сильно цісар.
На цій землі не залишився лицар,
Який не був би вбитий, або не втопився в Еврі.
На березі французи табором стоять.
2800 Вони так близько нас у цій країні,
Якщо ви хочете, тяжкий їм буде поворот ».
А Балігант, страшний він має погляд,
Радісний в своєму серці і вдоволений.
Із трону він встає на ноги,
2805 Опісля кричить: « Мужі, не тратьте часу!
Виходьте з кораблів, на коней ви всідайте й їдьте!
Якщо тепер старий Карло Великий не втече,
Король Марсієль сьогодні буде помщений:
За його праву руку, я вручу голову²⁵ йому ».

ССІ

Балігант у Сарагосі

2810 Погани із Арабії вийшли з кораблів,
Опісля на коней посідали і на мулів,
Та й поїхали, що ж більш вони могли б робити?
Емір, що всіх їх наперед післав,

²⁴ Це Марсієль.

²⁵ Голову Карла.

- Кличе Жемальфіна, свого довіреного мужа:
2815 «Тобі я довіряю все воїнство мов...».²⁶
Опісля він всів на свого воєнного коня гнідого;
Дюків чотирьох разом з собою він бере.
Так швидко їхав верхи, поки не прибув до Сарагоси.
На мармуровий бльок з коня він зліз,
2820 А чотирьох графів йому держали стремено.
Почерез ступні йде він вгору у палаті.
А Брамимонда йде бігом йому на зустріч,
І йому сказала: «У великому я смутку, яка я нещаслива!
З неславою такою, володарю, втратила я свого пана!»
2825 Припада йому до ніг, підняв її емір;
Вони прибули вгору до кімнати із великим болем. АОІ

ССІІ

Розмова еміра з Марсілем

- Коли король Марсіль бачить Баліганта,
Тоді покликав двох еспанських сарацинів:
«Візьміть мене на руки й посадіть».
2830 В лівий кулак узяв одну із рукавиць своїх.
Ось що сказав Марсіль: «Королю-пане і еміре,
Усі ці землі...»²⁷
І Сарагосу й лен,²⁸ що там належить.
Я погубив себе і всіх своїх людей».
2835 А той відповідає: «Тим більше я в великім смутку!
Не можу мати довгої розмови з вами.
Я знаю добре, що Карло не жде на мене,
А все таки одержую від вас я рукавицю».
Із скорботи, що її він має, відійшов з плачем. АОІ
2840 Він ступенями наділ сходить із палати,
На коня сідає і, стискаючи його острогами, прибуває до своїх людей.
Так швидко їхав він, що випереджує усіх,

²⁶ Останнє слово в цьому рядку дописане в рукописі іншою рукою, отже неавтентичне.

²⁷ Друга частина цього рядка нечитка. Треба мабуть доповнити: «я вам передаю».

²⁸ Лен це земельне володіння, яке володар давав васалеві, а цей мусів за це виконувати певні військові обов'язки.

Хвилинами вигукує:

« Ходіть, погани, бо вони вже утікають стрімголов »! АОІ

ССІІІ

Карло вертається до Ронсево

- 2845 Рано-вранці, як тільки настає світанок,
Збудився Карло цісар.
Гавриїл святий, який його з наказу Божого захищає,
Підносить руку, робить знак над ним.
Король встає, і зброю він свою віддає,²⁹
- 2850 Роззброюються й інші у цілому війську.
Опісля на коней всіли, і завзято їдуть
По довгих цих дорогах і шляхах дуже широких,
І їдуть, щоб побачить незвичайні втрати
В Ронсево, де бій був. АОІ

ССІV

Карло шукає Ролянда

- 2855 До Ронсево прибув Карло.
Над мертвими, що їх знаходить, починає плакати.
Сказав французам: « Панове, повільніше їдьте,
Бо треба йти мені самому наперед
За небожем моїм, якого я б хотів знайти.
- 2860 Я був у Екс, на святі урочистому,³⁰
Хвалилися мої хоробрі лицарі
Великими боями, сутичками сильними й завзятими.
Почув я як Ролянд про одну справу говорив:
Ніколи ³¹ він не згинув би в чужому королівстві,
- 2865 Заки ще не випередив би своїх людей і перів;
Він голову свою звернув би був у напрямі країни їхньої,³²
Як переможець, витязь, він життя скінчив би ».
Трохи даліше, ніж можна кинуть паличку,
Поперед інших, вийшов він на горб.

²⁹ Цісар спав, не скинувши з себе зброї.

³⁰ Це котресь з чотирьох великих свят церковного року: Різдво, Великдень, Зіслання Св. Духа, День Усіх Святих.

³¹ Рядки 2864-2867 це непряма мова.

³² Зн. ворожої.

CCV

Карло знаходить тіло Ролянда

- 2870 Коли іде й шукає цісар свого небожа,
На луці знайшов він квіти багатьох рослин,
Що червоні є від крові наших лицарів!
Йому є жалісно, не може здержатися від плачу.
Прийшов під два він дерева...³³
- 2875 На бльоках трьох удари пізнає Ролянда;
Бачить свого небожа, що спочиває на траві зеленій.
Карло скорботу має. Нічого в тому дивного.
Злізає він з коня, туди пішов поспішно.
В обидві свої руки...³⁴
- 2880 Над ним непритомніє, так дуже він страждає.

CCVI

Карло оплакує Ролянда

- Прийшов до себе цісар від омління.
Дюк Нем, граф Аселін,
Жофруа з Анжу, і брат його Тієрі,
Короля беруть і під сосною на ноги ставлять.
- 2885 Він дивиться на землю, бачить свого небожа, який лежить.
Так дуже ніжно він почав його оплакувати:
«Ролянде-друже, хай Бог змилосердиться над тобою!
Ніхто ніколи лицаря такого ще не бачив,
Що вступив би у бої великі та щасливо закінчив їх.
- 2890 Честь моя в занепад обернулась».
Карло непритомніє, не міг від цього здержатись. АОІ

CCVII

- Король Карло прийшов до себе від омління;
Чотири лицарі піддержують його руками.
На землю дивиться, свого він бачить небожа, який лежить.
- 2895 Крємєзне має тіло, колір на обличчі втратив,
Завернені у нього очі й дуже темні.
Карло оплакує його сердечно, із любовою:

³³ Останнє слово в рукописі нечитке. Це мабуть «Карло».

³⁴ Кінець рядка нечиткий. Рукопис V⁴ подає: «І графа він бере в обидві свої руки».

- «Ролянде-друже, у квітучім місці Бог хай зложить твою душу,
У раю, поміж прославленими!
- 2900 В Еспанію прибув ти до поганого володаря!
Ніколи дня не буде, щоб болю я не мав по тобі.
Як то послабне моя сила і моя упевненість!
Не буду мати більш нікого, що б честь мою підтримував.
Не думаю, щоб під небом мав я хоч одного приятеля;
- 2905 Якщо я маю родичів, немає поміж ними жадного хороброго такого».
Обидвома повними руками він собі волосся виринає;
Сто тисяч ф'ранків мають з цього більший такий великий,
Що немає серед них такого, що б не плакав гірко. АОІ

ССVIII

- «Ролянде-приятелю, я вернуся у Францію.
- 2910 Коли я буду в Лян,³⁵ в своєму володінні,
З численних королівств чужі васалі прийдуть,
І запитаються: 'Де граф, начальник військовий' ?
Я їм скажу, що згинув у Еспанії.
Опісля з великим болем королівством буду управляти;
- 2915 Ніколи дня не буде, щоб не плакав я ні не жалівсь ».

ССIX

- «Ролянде-приятелю, лицарю сміливий, молодче красний,
Коли я буду в Екс, у своїй каплиці,
Васалі прийдуть, питати будуть про новини.
Я розкажу їм незвичайні й погубні:
- 2920 'Згинув небіж мій, що стільки допоміг мені здобути'.
Збунтуються саксони проти мене,
Мадяри, і болгари, і стільки ворожої зграї,
Римляни, і мешканці Пулії, і всі ці із Палерма,
І ті, що в Африці, і ті із Каліферн.
- 2925 Почнуться опісля мої турботи і нестатки.
Хто ж так могутньо керувати буде воїнством моїм,
Коли той згинув, що нас завжди вів?
О Франціє! яка безлюдна ти лишаєшся!

³⁵ Місто Лян (Laon), на північний-схід від Парижу, було столицею останніх Каролінгів. Знову ж місто Екс, сьогодні Ахен у західній Німеччині, було столицею Карла Великого, але щойно після Ронсево.

- Таке велика маю горе, що не хотів би й жити »!
2930 Він починає виривати білу бороду свою,
І волосся з голови руками обидвома.
Сто тисяч франків на землі непритомніє.

ССХ

- « Ролянде-друже, хай Бог змилосердиться над тобою!
Душа твоя хай буде зложена в раю!
2935 Хто вбив тебе, наніс на Францію руїну.
Таке велике маю горе, що не хотів би й жити,
Через свою дружину, що її убито ради мене!
Це дав би Бог, Марії Пресвятої Син,
Щоб, заки ще прибуду до головних проходів Сіз,
2940 Душа мені сьогодні вийшла з тіла,
Щоб поміж їхніми ³⁶ покладена була і зложена,
А моє тіло біля них було поховане »!
Плаче він очима, тягне він за білу бороду свою,
Сказав дук Нем: « Тепер Карло великий смуток має ». АОІ

ССХІ

Жофруа пригадує, що треба поховати мертвих

- 2945 « Цісарю-добродію, сказав це Жофруа в Анжу,
Ви сильно так не виявляйте цього болю!
По цілім полі доручить шукати наших,
Що їх ті із Еспанії у бою повбивали.
Ви накажіть, щоб до одного гробу їх принесли ».
2950 Ось що сказав король: « У ваш заграйте ріг »! АОІ

ССХІІ

Похорон

- Жофруа з Анжу в свою сурму заgrav.
Французи злізають з коней, Карло так наказав.
Друзів усіх своїх, яких там мертвими знайшли,
Негайно позносили в один гріб.
2955 Багато там єпископів, абатів,

³⁶ Душами упавших васалів.

- Монахів і каноніків, священників з тонзурою,
Гріхи їм відпустили й поблагословили в ім'я Боже.
Мирру й ладан там казали запалити,
Всіх старанно обкадили;
2960 Опісля їх з почесною великою похоронили,
Й залишили, що ж іще могли б для них зробити? АОІ

ССХІІІ

Забирають тіла Ролянда, Олівієра й Турпена

- Ролянда цісар каже приготувати до похорону,
І Олівієра, і архиепископа Турпена.
Перед собою наказав усіх відкрити
2965 І серця усіх зібрати в паволоки.
У білу трумну мармурову їх зложено,
А опісля взяли вони тіла мужів відважних,
На шкури з оленя поклали лицарів;
Вони обмиті добре ароматами й вином.
2970 Король наказує Тедбальтові і Жебуєнові,
Графові Мільону і маркізові Отону:
« На трьох возах везіть їх... ».³⁷
Вони накриті добре паволоками з Галязи.³⁸ АОІ

ССХІV

Післанці від Баліганта

- Вергатись хоче Карло цісар,
2975 Коли з'являється поган передня сторожа.
Від тих, що напереді, два туди прийшли післанці,
І в імені еміра бій йому звіщають:
« Королю гордий, спір ще незакінчений, щоб міг ти відійти!
Дивись, ось Балігант, який женеться за тобою.
2980 Великі є війська, що їх з Арабії приводить.
Нині ще побачимо, чи ти відвагу маєш ». АОІ
Король Карло узяв себе за бороду,
Пригадує собі свою скорботу й втрати,
Дуже гордовито дивиться на всіх своїх людей,

³⁷ Кінець цього рядка нечиткий.

³⁸ Невідомо, чи це Галяза в Кілікії, чи Галята, передмістя Константинополя.

2985 Опісля кричить дужим і високим голосом своїм:
« Мужі французькії, на коні і до зброї!» АОІ

ССХV

Цісар надіває зброю

Цісар перший надіває зброю.
Він швидко вбрав броню на себе,
Прив'язує собі шолом, і Жуавз припняв,
2990 Який своєї ясности ані на сонці не ховає,
Завішує собі на шию щит з Бітерни,³⁹
Держить свій спис і держаком махає,
Опісля на Тенсендура, доброго свого коня сідає,
Здобув його на броді під Марсоною,⁴⁰
2995 І скинув Марпаліна із Нарбони мертвого з коня,
Він віжку попускає, острогами його вдаряє дуже часто,
Гальпом іде, бачить це сто тисяч люда, АОІ
На поміч кличе, Бога та апостола із Риму.⁴¹

ССХVІ

Французи озброюються

По цілім полі ті із Франції злізають з коней,
3000 Більше ніж сто тисяч мужа зброю разом надіває.
Мають виряд, що добре їм підходить,
Швидкх коней, дуже красну зброю,
Опісля вони на коней всіли і великую показують майстерність.⁴²
Якщо знайдуть нагоду, бій задумують звести.
3005 Ці прапорці звисають їм на шоломи.
Коли Карло таку поставу гарну бачить,
Закликав Жозерана із Провансу,
Дюка Нема та Антельма із Маянсу:⁴³
« До воїнів таких довіря треба мати!
3010 Безглуздий дуже той, що — поміж ними — в розпач попадає.
Якщо араби не розкаються і прийдуть,

³⁹ Це мабуть Вітербо, близько Риму.

⁴⁰ Невідома місцевість. Також невідомо хто такий Марпалін.

⁴¹ Папу римського.

⁴² Значення другої половини цього рядка неясне.

⁴³ Німецьке місто Майнц, на лівому березі Рену.

Задумую їм дорого за смерть Ролянда відплатитись ».
Дюк Нем відповідає: « Хай Бог це нам дозволить ». АОІ

ССХVII

Карло організує свої полки

Карло Рабеля кличе й Гінемана.

- 3015 Ось що король сказав: « Я вам наказую, панове,
Щоб ви були на місці Олівієра і Ролянда.⁴⁴
Один хай меч несе, а другий ріг слоновий,
І їдьте напереді в першій лаві,
Пятнадцять тисяч франків разом з вами,
- 3020 Отроків, найкращих наших між хоробрими.
А після цих, там буде стільки само інших,
Їх поведуть Льорант і Жібун ».
Дюк Нем і граф Жозеран
Шикують вміло ці полки.
- 3025 Якщо знайдуть нагоду, вельми там великий буде бій. АОІ

ССХVIII

Перші полки складаються з французів.

А після двох готують третій.

У цьому є васалі із Баварії.

На двадцять тисяч лицарів його оцінували;

- 3030 Ніколи ними бій залишений не буде.
Нема людей під небом, яких Карло любив би більше,
За винятком тих з Франції, що королівства здобувають.
Граф Ожер із Данії, борець прекрасний,
Їх поведе, загін бо це страшний. АОІ

ССХIX

- 3035 Цісар Карло має три полки.
Дюк Нем тоді четвертий сформував
Із лицарів таких, які багато сміливости мають.
Це алемани, і вони є з Алеманії;⁴⁵
Їх двадцять тисяч, так всі інші кажуть.

⁴⁴ Зн. на постах, які вони займали, цебто на чолі армії. Рабель несе меч Олівієра, а Гінеман — ріг Ролянда.

⁴⁵ З Німеччини.

3040 Вони є добре забезпечені у коней та у зброю;
Ніколи, хочби й згинути прийшлося, не кинуть бою,
Їх поведе Германс, дюк Тракії:
Він радше згине, ніж поповнить боягузтво. АОІ

ССХХ

Дюк Нем і граф Жозеран
3045 Створили пятій полк з норман:
Їх двадцять тисяч, кажуть це всі франки.
Гарну мають зброю й коней добрих і швидких;
Ніколи, хочби й згинути прийшлося, не визнають себе за
[переможених.
Нема людей під небом, що могли б на полі бою більше учинити.
3050 Ріхард Старий їх поведе на поле бою.
Удари цей завдасть там гострим списом своїм. АОІ

ССХХІ

Шостий полк створили із бретонців:
Тридцять тисяч лицарів з собою мають.
Ці ідуть верхи як пристало воїнам хоробрим,
3055 Їх ратища є помальовані, прапорчики прикріплені.
Їхній володар називається Едон.
Цей графові Невельонові наказує,
Тедбальдові із Ренсу та маркізові Отонові:
«Провадьте ви моїх людей, з цього я роблю вам дарунок!» АОІ

ССХХІІ

3060 Цісар має шість полків готових.
Дюк Нем тоді і сьомий сформував
З мешканців Пуату і воїнів хоробрих із Овернії,
Їх може бути сорок тисяч лицарів.
Коней мають добрих, зброю дуже красну.
3065 Вони окремо є в долині, під одним горбом,
Карло їх поблагословив правицею своєю.
Їх поведе Жозеран і Годсельмес. АОІ

ССХХІІІ

І восьмий полк Нем сформував.
З флямандців він складається та з воїнів хоробрих з Фрізи.

- 3070 Лицарів там мають більш ніж сорок тисяч.
Ніколи ними бій покинений не буде.
Ось що король сказав: «Ці виконують мені службу».⁴⁶
Рембальд, Гамон з Галісії, обидва
Їх поведуть із повною лицарською відвагою. АОІ

ССХХІV

- 3075 Нем разом із графом Жозераном
Дев'ятий полк створили з воїнів сміливих,
З льотрінгців, і тих із Бургундії.
Мають лицарів, за обліком, тисяч п'ятдесят,
Привязані шоломи в них, вбрані у свої броні;
3080 Списи в них міцні, а держак короткі.
Якщо араби з приходом баритися не будуть,
На них ці вдарять, і на них наступлять;
Їх поведе Тієрі, дук Арґони. АОІ

ССХХV

- Десятий полк складається із лицарів із Франції.⁴⁷
3085 Їх сто тисяч зпоміж наших воїнів найкращих;
Кремезне мають тіло, і страшну поставу;
В них сиві голови та білі бороди,
В кольчуги вбралися та у подвійні броні,
Мечі французькі та еспанські припняли;
3090 Щити в них гарні, з багатьма розпізнавчими знаками.⁴⁸
Тоді на коні всіли, бою домагаються;
«Монжуа»! гукають; з ними є Карло Великий.
Прапор золотий несе Жофруа з Анжу;
Належав до святого він Петра і називався Римським;⁴⁹
3095 Але на Монжуа там змінив імя. АОІ

⁴⁶ Зн. фєвдальні обов'язки васалєя супроти свого володаря.

⁴⁷ Автор поеми вживає слово «Франція» на означення цілої імперії Карла В., зн. в ньому включені: властива Франція (пізніше провінція *Ne-de-France*, цебто Париж і околиця), пізніші французькі провінції Нормандія, Бретанія, Пуату, Овернія, Гасконія, Бургундія, Льотарингія, і не-французькі країни: Фляндрія, Фрізія, Саксонія, Баварія, Алеманія (Німеччина). У цьому рядку, і, мабуть, у кількох інших, автор уживає назву «Франція» у вужчому розумінні.

⁴⁸ В тому часі геральдика ще не була розвинена. Лицарі мали не герби, а різні кольори, або знаки, намальовані на своїх щитах.

⁴⁹ Це т.зв. *огіфамте*, прапор Карла.

ССХХVI

Молитва цісаря

- Злізає цісар із свого коня,
Ниць положився на траву зелену,
Своє лице звертає на сходяче сонце,
І з серця глибини на допомогу кличе Бога:
- 3100 « Правдивий Отче, захищай мене сьогоднішнього дня,
Ти, що справді Йону врятував
Від кита, що його мав у своєму тілі,
І короля Нініви пощадив,
І Даниїла врятував від муки незвичайної
- 3105 У ямі з левами, де він перебував,
І дітей троя у горіючій вогні!
Нині хай Твоя любов зо мною буде!
За ласкою Твоєю, якщо Тобі це до вподоби, дозволь мені,
Щоб я Ролянда, небожа мого, помстити міг!»!
- 3110 Коли він помолвивсь, підноситься на ноги,
І голову свою христить знаком хреста.
Король сідає на свого коня швидкого;
Йому Нем і Жозеран держали стремено;
Бере свій щит і гострий спис.
- 3115 Він гарне має тіло, і кремезне й миловидне,
Обличчя ясне, добрий вигляд.
Тоді він верхи їде дуже певно у своїх стременах.
Ті сурми грають ззаду й спереду;
Над усіма іншими лунав слоновий ріг.⁵⁰
- 3120 Французи плачуть з жалю за Роляндою.

ССХХVII

Французи їдуть до Еспанії

- Вельми шляхетно цісар їде.
На свою броню, назовні, бороду поклав.
Це саме інші роблять із любови до нього:
Сто тисяч франків можна по цім розпізнати.
- 3125 Минають гори й ці найвищі скелі,
Глибокі ці долини, ці тяжкі проходи,

⁵⁰ Це olifant, ріг Ролянда із слонів'ї кости. Автор мабуть забув, що цей ріг був пошкоджений.

- Виходять з ущелин і з неуправленої землі,
 У напрямі Еспанії пішли вони, у прикордонну смугу,
 На рівнині одній розташувались.
- 3130 Вертаються до Баліганта воїни з передньої сторожі.
 Ось один сирівець, що своє подав звідомлення:
 « Побачили ми гордого короля Карла.
 Страшні його є люди, в них нема бажання зобов'язання свого
 [не виконать супроти нього.
 Ви зброю надягайте, зараз матимете бій »!
- 3135 Балігант сказав: « Тепер я чую вістку про велику сміливість.⁵¹
 Заграйте в ваші сурми, щоб знали це мої погани »!

ССХХVІІІ

Балігант готується до бою

- По цілім війську кажуть бити в барабани,
 І в труби ці трубіти дуже грімко, і у сурми.
 Погани з коней злізають, щоб на себе надягнути зброю.
- 3140 Емір баритися не хоче,
 Вбирає броню, поли якої жовті,
 Прив'язує шолом свій, що злота і камінням дорогим прикрашений,
 Опісля свій меч він припинає до лівого боку.
 У гордості своїй знайшов йому імя:
- 3145 Через меч Карла, про який він чув,
⁵²
 Це був його воєнний оклик на полі бою.
 Він каже лицарям своїм його гукати.
 Завішує собі на шию свій великий і широкий щит:
- 3150 Із золота є серединка, а кришталем облямований,
 Пояс його є з добрих паволок, що колами прикрашені;
 Держить свій спис, його Мальтетом називає:
 Його держак як кий був грубий;
 Самим залізом можна б мула навантажити.
- 3155 На свого воєнного коня всів Балігант;
 Йому Маркулес зпоза моря стремено держав.
 Вельми великий має крок хоробрий муж,

⁵¹ Сміливість французів.

⁵² Тут бракує одного або двох рядків, у яких сказано, що меч Баліганта називається « Пресієз » (« Дорогоцінний »), і що це теж назва його воєнного оклику.

- Худорляві боки, і широкі ребра,
 Великі має груди, збудовані гарно,
 3160 Широкі плечі має, а обличчя дуже ясне,
 Страшне лице і кучеряву голову,
 Вона була так дуже біла, як у літі квітка;
 Сміливости давав він часто доказ;
 О Боже! що за лицар, якби він християнську віру мав!
 3165 Коня острогами стискає, ясна дуже кров виходить з нього,
 Гальопом іде й через рів він перескакує:
 Стіп п'ятдесят там можна зміряти.
 Вигукують погани: «Такий повинен захищати прикордонні смуги!
 Нема француза, щоб, якби прийшов і бився на турнірі з ним,
 3170 Хоче він чи ні, життя свого не пострадав.
 Божевільний є Карло, що не відійшов». АОІ

ССXXIX

Син Баліганта ,

- Емір подібний дуже до хороброго мужа.
 Він має білу бороду, таку як квітка,
 А у своїй релігії освічений він вельми чоловік,
 3175 А в бою він страшний і гордовитий.
 Його син Мальпраміс дуже є лицарський;
 Високий він, і сильний, і подібний є до предків.
 Сказав він батькові своєму: «Отож вже їдьмо, пане!
 Здивуюся я вельми, як побачимо Карла ми скоро».
 3180 Балігант сказав: «Так єсть, бо дуже він відважний.
 В численних хроніках про нього є великі похвали.
 Не має зовсім він Ролянда, свого небожа:
 Не матиме він сили, щоб встоятися проти нас». АОІ

ССXXX

Балігант розказує про французьку армію

- «Красний сину, Мальпрамісе, Балігант йому сказав,
 3185 Передучора вбитий був Ролянд, славний воїн,
 І Олів'єр відважний і хоробрий,
 Дванадцять перів, що їх Карло любив так дуже,
 А з тих із Франції, що воювали, вбито двадцять тисяч.
 Всіх інших не оцінюю я ні на одну рукавицю.
 3190 Цісар справді повертається,

- Сирівець, післанець мій, це мені звістив,
Десять полків...⁵³ дуже великих.
Той вельми є відважний, що в слоновий грає ріг.
Сурмою грімко рокотить його товариш,
3195 І ідуть напереді в першій лаві,
Пятнадцять тисяч ф'ранків разом з ними,
Отроків, яких Карло дітьми своїми називає.
А після тих там є ще стільки само інших.
Вони вдаряти будуть дуже гордовито ».
3200 Мальпраміс сказав: « Прошу я вас про удар перший ».⁵⁴ АОІ

ССXXXI

Емір обіцяє синові частину свого краю

- « Сину Мальпрамісе, Балігант йому сказав,
Вам дозволяю те, чого мене просили.
Ви на ф'ранцузів вдарите негайно,
І візьмете Торле з собою, перського короля,
3205 І Дапаморта, короля левтиського.⁵⁵
Якщо ви можете великую їх гордість принизити,
Я вам свого краю частину дам,
Від Черіянту аж по Валь Марчіс ».⁵⁶
Той відповідає: « Володарю, дяка вам »!
3210 Він уперед іде, одержав подарунок,
Це значить землю, що належала до короля Флюріта:⁵⁶
В таку годину (землю він одержав), що ніколи опісля її він
[не побачив,
І не надано йому її, ні не передано у посідання.

ССXXXII

Тридцять полків Баліганта

- Емір посеред свого війська іде.
3215 За ним його йде син, який велике дуже має тіло.
Король Торле і Дапаморт король
Складають дуже швидко полків тридцять.

⁵³ Нечитке місце. Мабуть має бути: « він сформував », або « зближається ».

⁵⁴ Він просить про привілей завдати ворогові перший удар у бою.

⁵⁵ Неясно, про який нарід мова.

⁵⁶ Невідомі назви.

- Лицарів вони велику силу мають,
 Найменший полк мав тисяч п'ятдесят.
- 3220 Перший зложений з мешканців Бутентроту,⁵⁷
 А далі, другий, із місенів з головами грубими;
 На хребетному стовпі, що його по середині спини мають,
 Вони покриті щетиною, щось як свині; АОІ
 А третій з нублів зложений і бльосів,
- 3225 А четвертий з брунсів і словян,
 П'ятий з сорбресів і сорзів,
 Шостий із вірмен і маврів,
 Сьомий із мешканців Єрихону,
 Восьмий з негрів, а дев'ятий з гросів,
- 3230 А десятий із людей з Балід Ля Форт:⁵⁸
 Це нарід, що ніколи не бажав добра. АОІ
 Емір, наскільки може, присягає
 На могутність і на тіло Магомета:
 « Карло із Франції, як божевільний, верхи їде.
- 3235 Буде бій, якщо він не втече;
 Ніколи більше він не матиме на голові корони золотої ».

ССХХХІІІ

- Полків десять після цього ще формують.
 Перший зложений з поганих ханаанців:
 Вони прийшли із Валь-Фуїт, напоперек;
- 3240 Другий з турків, третій з персів,
 А четвертий з печенігів і...⁵⁹
 А п'ятий із сольтрасів і аварів,
 А шостий з ормалевсів і евжієсів,
 А сьомий із мешканців Самуелі,
- 3245 Восьмий із мешканців Прусії, дев'ятий із кляверсів,
 А десятий із людей Пустинного Оксіянту:
 Це нарід, що не служить Господеві Богу,
 Про більш зрадливих не почувте ніколи;
 Таку твердую мають шкіру як залізо;
- 3250 Тому вони не дбають про шолом ні про кольчугу;
 В бою є вони зрадливі та завзяті. АОІ

⁵⁷ Це долина в Каппадокії, в Малій Азії.

⁵⁸ Важко точно ідентифікувати всі народи, вчислені в армії Баліганта, у цих і наступних полках.

⁵⁹ Нечитке місце.

ССХХХІV

- Емір зібрав полків ще десять.
Перший зложений із велетнів з Мальпрози,
Другий з гунів, третій із малярів,
3255 А четвертий із мешканців Довгої Бальдізи,
А п'ятий із мешканців Валь Пенузи,
А шостий із мешканців...⁶⁰ Марози,
А сьомий із мешканців Левс і Астрімонієс,
Восьмий із людей з Аргой, а дев'ятий із Клярбони,
3260 А десятий з бородатих з Фронди:
Це нарід, що ніколи Бога не любив.
Літопис Франків тридцять там полків начислює.
Великі є війська, де ці труби грають.
Погани верхи ідуть, як пристало воїнам відважним. АОІ

ССХХХV

Погани моляться

- 3265 Емір, це чоловік вельми могутий.
Перед собою каже нести свій дракон,
І прапор Терваганта й Магомета,
І статую Аполлона віроломного.
Десять ханаанців іде довкруги;
3270 Вельми голосно вигукують-проповідують:
« Хто спастися хоче через богів наших,
Хай помолиться до них і служить їм з великою пошаною »!
Погани там схиляють голову свою і підборіддя,
Похиляють ясні свої шоломи.
3275 Французи кажуть: « Зараз згинете, поганці!
Хай нині прийде вам погана загибель!
О Боже наш, Карла Ви захищайте!
Хай бій цей буде...⁶¹ в Його Імені »! АОІ

ССХХХVІ

Балігант дає накази

- Емір велику дуже мудрість має,
3280 До себе кличе свого сина і двох королів:

⁶⁰ Тут одне слово в рукописі витерте.

⁶¹ Слово нечитке в рукописі; мабуть « виграний ».

- « Панове лицарі, ви наперед поїдете.
Всі мої полки ви поведете;
Та три найкращі хочу я задержати:
Один із турків буде, другий з ормалейсів,
3285 А третій зложений із велетнів з Мальпрози.
Ті в Оксіянту зо мною будуть,
І будуть битися з Карлом, з французами.
Цісар, якщо зо мною буде битись,
Мусить голову свою на тулубі утратити.
3290 Хай буде зовсім певний, іншого не матиме він права ». АОІ

ССХХХVII

Обі армії готуються до бою

- Великі є війська, та гарні полки.
Нема між ними ⁶² ні гори, ні долу, ні горба,
Ні лісу, ні дерев; схватись там не можна;
На рівнині одні одних добре бачать.
3295 Балігант сказав: « Поганський ⁶³ мій народе,
Отож ви їдьте та шукайте бою »!
Корогву несе Амборрес з Олюферни.
Кричать погани, називають її Пресієз.
Французи кажуть: « Хай сьогодні буде вас велика втрата »!
3300 І повторяють дуже голосно « Монжуа ».
Цісар каже грати в сурми
І в слоновий ріг, що усім їм додає відваги.
Погани кажуть: « Славні є Карлові люди.
Бій безжалісний, завзятий будем мати ». АОІ

ССХХХVIII

Балігант передбачає кривавий бій

- 3305 Велика рівнина, широкая околиця.
Блищать шоломи ці, оздоблені камінням дорогим і золотом,
І ці щити, і ці жовті броні,
І ці списи, ці прапори прикріплені.

⁶² Цебто між поганами і французами.

⁶³ Це дивний епітет в устах Баліганта. Виходить, що він природно зв'язаний з іменником і не має зневажливого значення. Щось подібне є з висловом « солодка Франція » в промовах поган.

- Грають сурми, голоси їх дуже ясні;
3310 Високі приспиви слонового рогу.
Кличе емір свого брата,
Це Канабевс, король Фльореді,
Цей землю посідав аж по Валь Севре.
Йому він показав полки Карлові:
3315 « Погляньте ви на гордість Франції славетної!
Дуже гордовито іде цісар.
Він є позаду з тими бородатими людьми.
Кинули вони на броні бороди свої,
Такі білі, як сніг на морозі.
3320 Ці вдарять списами й мечами.
Ми будем мати бій сильний, безжалісний.
Ніколи ще ніхто такого не побачив ».
Дальше ніж хтось міг би кинути прут без кори,
Випередив Балігант своїх товаришів зброї.
3325 Слово він до них сказав і пояснив:
« Ходіть, погани, бо в дорогу вибираюсь ».
Він державом свого списа махнув
І вістря на Карла звернув. АОІ

ССХХХІХ

Промова Карла

- Карло Великий, коли еміра він побачив,
3330 І дракона, й корогву, та прапор,
І яка велика є арабів сила,
Та що вони зайняли різні частини краю
За вийнятком того, що цісар мав,
Король французький дуже голосно кричить:
3335 « Французькі лицарі, відважні воїни.
На полі ви відбули стільки боїв!
Дивіться, віроломні є погани й боязкі.
Їхня вся релігія не варта й шеляга.
Якщо вони велику мають зграю, то, панове, хто ж на це зважатиме?
3340 Хай той, який тепер не хоче йти зо мною, забирається »!
Тоді острогами стискає він коня,
І Тенсендор зробив чотики скоки.
Французи кажуть: « Цей король хоробрий!
Ідьте, витязю, нікого з нас вам не забраньє ».

ССXL

Починається бій

- 3345 Був ясний день, блискуче сонце.
Війська хороші, а загони є великі.
Напереді зібрані полки.
Граф Рабельс і Гінеман граф
Попускають поводи своїм швидким коням,
3350 Міцно їх острогами стискають, і пускають франки їх, щоб бігли,
І йдуть і ударяють своїми гострими списами. АОІ

ССXLI

Рабельс убиває Торле

- Граф Рабельс, це лицар сміливий.
Коня стискає він острогами з тонкого золота,
І йде й Торле вдаряє, перського короля.
3355 Ні щит його, ні броня не могли удару видержать.
Спис позолочений у тіло вбив йому,
Так, що мертвого його з коня на куц малий скидає.
Французи кажуть: « Господь Бог хай допоможе нам!
Карло є в праві, не сміємо його ми завести ». АОІ

ССXLII

Гінеман убиває левтиського короля

- 3360 А Гінеман вступає в бій із королем левтиським.
Йому увесь він розбиває щит, який прикрашений мальованими
[квітами;
Опісля йому броню роздер;
Цілу корогву йому у тіло вбив,
І мертвого його з коня скидає, хай плачуть через це, або сміються.
3365 На цей удар ті з Франції вигукують:
« Вдаряйте, лицарі відважні, зовсім не баріться!
Карло є в праві супроти цієї зграї...⁶⁴
Нає вибрав Бог на суд найправдивіший ». ⁶⁵ АОІ

⁶⁴ Останнє слово в рукописі нечитке.

⁶⁵ Зн. щоб ми видали присуд, що Карло є в праві.

ССXLIII

Мальпраміс атакує

- Мальпраміс сидить на зовсім білому коні;
3370 Іде вперед між збиті лави ф'ранків,
Від одного до одного іде і завдає великії удари,
Одного мертвого на другого перевертає часто.
Як перший з перших Балігант кричить:
« Мої відважні лицарі, я довго вас живив.
3375 На сина мого гляньте, він Карла шукає,
І стільки лицарів викликає до бою.
Я кращого від нього воїна не вимагаю.
Допоможіть йому своїми гострими списами »!
На слово це погани йдуть вперед,
3380 Важкі удари завдають, велика дуже сутичка.
Ця битва і тяжка і незвичайна,
Не було завзятої такої досі, ні після того часу. АОІ

ССXLIV

Загальний бій

- Великі є війська й страшні зағони,
Всі полки є зібрані до бою,
3385 А погани надзвичайно ударяють.
Боже! там стільки ратищ посередині поломаних,
Щитів розбитих і подертих бронею!
Ви землю там побачити могли б ними покрити!
Трава на полі, що зелена і ніжна!⁶⁶
Емір свою дружину закликає:
« Вдаряйте, лицарі відважні, на зграю християнську »!
Бій вельми є тяжкий і настирливий;
Ніколи перед тим, ні опісля, не був він ведений так гостро;
3395 І аж до ночі кінець йому не буде даний. АОІ

⁶⁶ Видавці дають цьому рядкові два числа, вважаючи, що тут бракує одного рядка. В рукописі V⁴ після цього йде такий рядок: « Від крови, що виходить, ціла є червона ».

CCXLV

Балігант заохочує своїх до бою

Кличе до своїх людей емір:

« Погани, ударяйте; для того ви сюди прибули!

Я вам жінок дам славних, гарних,

І дам вам лени, і посілості, і землі ».

3400 Погани відповідають: « Ми мусим добре це зробити ».

Через сильні удари їм списи ламаються,

Витягнули більше ніж сто тисяч мечів.

Ось сутичка вам болісна й несамовита;

Бій бачить той, хто поміж ними хоче бути. АОІ

CCXLVI

Карло заохочує своїх до бою

3405 До своїх французів цісар промовляє:

« Панове лицарі, я вас люблю й до вас довіря маю.

Ви стільки боїв відбули для мене,

Здобули королівств і королів із трону скинули!

Я вповні признаю, що я вам винен нагороду

3410 І особою своєю, й землями, й багатством.

Помстить своїх синів, братів і спадкоємців,

Що згинули недавно ввечорі у Ронсево!

Ви ж знаєте, що в праві я проти поган ».

Відповідають франки: « Правду, володарю, кажете ».

3415 Тих двадцять тисяч має він з собою,

Вони всі разом вірність йому обіцяють,

Що його не кинуть, хочби й смерть грозила чи страждання.

Нема такого, що списа свого не вжив би;

Не проволікаючи, мечами ударяють;

3420 Бій надзвичайно є завзятий. АОІ

CCXLVII

Смерть Мальпраміса

По середині поля бою іде Мальпраміс;

Велику дуже робить серед тих із Франції різню.

Дюк Нем на нього гордо дивиться,

Іде й вдаряє в нього як сміливий муж.

3425 Горішній край щита йому він розбиває,

З кольчуги дві частини жовті вибиває,

Вбиває в тіло цілий жовтий прапор,
І мертвого його з коня скидає серед сімсот інших.

ССXLVIII

Дюк Нем у небезпеці

- Король Канабевс, еміра брат,
3430 Свого коня острогами стискає добре;
Меч витягнув, його головка є з кристалю.
І Нема він вдаряє у шолом розкішний.⁶⁷
Одную половину розбиває із одного боку;
Сталевим лезом п'ять петель відрубуй.⁶⁸
- 3435 Не вартує капюшон йому і шеляга,
І аж до тіла прорізує йому чепець,
Уділ на землю він скидає його кусень.
Удар це був великий, дюк ним приголомшений,
Він зараз впав би, якби Бог не поміг йому.
- 3440 За шию він обняв свого воєнного коня.
Якщо б поганин ще раз вдарив,
Шляхетний лицар зараз був би згинув.
Карло із Франції прибув там, він йому допоможе. АОІ

ССXLIX

Цісар вбиває Канабевса

- Дюк Нем так сильно затривожений,
3445 А поганин дуже настає, щоб він ⁶⁹ ударив.
Карло сказав йому: « Нікчемнику, на ваше нещастя на нього
[ви напали]!»
- Іде і ударяє в нього із великою сміливістю:
Йому щит розбиває, проти серця його йому ламає,
Каптур його кольчуги роздирає,
3450 І мертвого з коня скидає; сідло лишається порожнє.

⁶⁷ Значення старофранцузького прикметника *principal* непевне.

⁶⁸ Ними був прикріплений шолом.

⁶⁹ Це відноситься до Карла.

CCL

Нем дякує Карлові

- Превеликую скорботу має Шарлемань король,
Коли перед собою бачить раненого Нема,
На траву зелену капає його кров зовсім ясна.
Йому потиху сказав цісар:
- 3455 «Красний пане Неме, та зо мною їдьте!
Поганець згинув, що страждання спричинив вам;
Йому я раз один вбив у тіло спис».
Відповідає дук: «До вас довір'я маю, володарю.
Якщо я трохи буду жити, ви матимете з того великую користь».
- 3460 Тоді вони йдуть разом із любовою й вірністю,
А з ними тих французів двадцять тисяч,
Нема такого там, щоб не вдаряв чи не рубав. АОІ

CCLI

Емір убиває чотирьох французів

- Емір по полі бою їде.
І їде та ударяє в графа Гінемана.
- 3465 Йому він розбиває проти серця білий щит,
Частинки його кольчуги роздирає,
Горішні два боки відділює він від долішніх,⁷⁰
І мертвого скидає з бистрого його коня.
Опісля убив він Жебуена і Льоранта,
- 3470 І Ріхарда Старого, володаря норманів.
Кричать погани: «Славний Пресієз!
Панове, ударяйте, ми маємо захисника!» АОІ

CCLII

Різня посилюється

- Хто б опісля побачити міг лицарів з Арабії,
Тих з Оксіанту, і з Арголії, і з Басклі!
- 3475 Вони вдаряють і б'ють кріпко своїми списами.
Та французи не бажають утікати;
Багато їх там гине, і одних, і других.

⁷⁰ Емір перетинає його по середині тіла на двох.

Аж до вечора йде дуже сильний бій;
Там вельми є велика різанина лицарів французьких;
3480 Горе буде там, заки він скінчиться. АОІ

ССLIII

Дуже добре ударяють там французи і араби.
Ламаються ці ратища і ці шліфовані списи.
Хто б тоді побачив ці щити розбиті,
Хто тоді почув би, як лящать ці білії кольчуги,
3485 Як скрегочуть ці щити на цих шоломах,
Хто б тоді побачив, як падають ці лицарі,
Як чоловіки стогнуть, на землі вмирають,
Той міг би собі пригадати біль великий!
Дуже важко видержати бій цей.
3490 Емір на допомогу кличе Аполлона,
І Терваганта, й також Магомета:
« Господине-боже мій, я довго вам служив:
Всі статуї твої зроблю із злата широкого АОІ
..... ». ⁷¹
3495 Ось перед ним його довірений, Жемальфін;
Погані вісті він йому приносить, каже:
« Баліганте, володарю, але обходиться сьогодні з вами доля.
Ви Мальпраміса, сина вашого, утратили,
А Канабевс, ваш брат, убитий;
3500 Двом французам удалось це гарно.
Одним із них є цісар, так мені здається.
Він тілом є високий, на провідника подібний,
Має білу бороду як квітка в квітні ».
Емір схиляє свій шолом,
3505 І опісля лице своє спускає.
Такий великий має біль, що думав зараз вмерти,
Та й покликав він Жанглева-Ізза-Моря.

ССLIV

Емір питається про долю битви

Сказав емір: « Ходіть сюди, Жанглеве!
Відважні ви й велика у вас мудрість;

⁷¹ Бедіє думає, що тут бракує один рядок. В рукописі V⁴ він звучить ось так:
« Мене ви захистити мусите проти Карла ».

- 3510 Пораду вашу я...⁷² завсіди.
Яка є ваша думка про арабів і про франків?
Чи матимем на полі бою перемогу?»
А той відповідає: «Ви вмерли, Баліганте!
Не будуть вам захисниками більше вашії боги.
- 3515 Карло страшний є, хоробрі його люди;
Ніколи ще не бачив я народу, що був би такий войовничий.
Та ви на допомогу кличете лицарів із Оксіянту,
Турків та енфрунсів, арабів і велетнів.
Те, що мусить статись, з цим не зволікайте».

CCLV

Емір скликує своїх

- 3520 Емір поклав назовні бороду свою,
Такую білу, як цвіт глоду.
Як би не було воно, зовсім він ховатися не хоче.
До уст він прикладає ясену трубу,
Грімко трубить, і погани її вчули;
- 3525 По цілому полі збираються його загони.
Ті з Оксіянту ревуть там і іржать,
А з Бролії — скавулять неначе пси;
Шукають франків з очайдушністю великою,
У найбільшій гущі розбивають ім ряди і їх розділюють.
- 3530 Ударом цим сім тисяч люду убивають.

CCLVI

Ожієр звертає увагу на небезпеку

- Граф Ожієр не був ніколи боягузом;
Кращий ніж він воїн броні не вбирав.
Коли побачив, як полки французів ломляться,
Тієрі закликав він, Аргони дюка,
- 3535 І Жофруа з Анжу, і Жозерана;
Він дуже гордовито до Карла звертається:
«Погляньте на поган, як убивають вам людей,
Хай не допустить Бог, щоб на голові носили ви корону,
Якщо тепер не вдарите, щоб ганьбу вашу помстити!»

⁷² У рукописі слово є нечитке. Можна додуматися: «я цинив», або «брав».

3540 Нема такого, хто б хоч слово відповів;
Острогами стискають міцно коней, дозволяють їм бігти,
Ідуть і ударяють там, де їх стрічають. АОІ

CCLVII

Жофруа звалює дракона й корогву

Шарлемань король вдаряє вельми добре,
Дюк Нем і Данець Ожієр,
3545 І Жофруа з Анжу, що корогву держав.
Сміливий дуже Данець Ожієр:
Пришпорює коня, і дозволяє йому бігти з усією силою,
Іде він і вдаряє того, що держав дракона,
Так що Амборреса звалює на місці перед собою,
3550 І дракона, й королівську корогву.
Бачить Балігант, що корогва паде,
А прапор Магомета залишається без значення.
Емір вже дещо помічає,
Що він неправий, а що правий Шарлемань.
3555 Погани із Арабії відходять...⁷³
На поміч цісар кличе своїх французів:
« Скажіть, панове, чи мені допоможете, на Бога ».
Відповідають франки: « Надармо це питатимете,
Зрадником хай буде той, хто силою всією не вдарятиме »! АОІ

CCLVIII

Карло і Балігант у бою

3560 Минає день, заноситься на вечір.
Мечами ударяють франки і погани.
Хоробрі ті,⁷⁴ які до бою кинули війська.
Оклику свого воєнного зовсім там не забули:
Гукнув емір « Пресієз »,
3565 Карло ж « Монжуа », той славний оклик боєвий.
Один одного розпізнав по ясних і високих голосах.
Обидва стрінулись по середині поля бою,⁷⁵

⁷³ Кінець цього рядка нечиткий.

⁷⁴ Це Карло і Балігант.

⁷⁵ Тепер починається т.зв. судовий двобій Карла з Балігантом. Тоді твердо вірили в те, що з такого двобою переможцем вийде той, що правий, бо йому Бог допоможе.

- Ідуть, один в другого ударає, великі собі удари завдали
Списами в круглії свої щити, кільцями прикрашені.
- 3570 Розбили їх вони під серединкою широкою;
Частини їх кольчуг роздерлись,
Та не зачепили зовсім тіла.
Попруги ції рвуться, а ці сідла звалились,
Падають королі, перевернулись на землі,
- 3575 Хутко піднеслися на ноги.
Сміливо дуже мечі повитягали.
Цього бою більш не оминути:
Не може він скінчитися без смерти чоловіка. АОІ

CCLIX

- Сміливий вельми є Карло із Франції солодкої;
3580 Емір, його він не боїться, ані не жахається.
Показують вони свої мечі ці, зовсім голі,
На ці щити собі великі завдають удари,
Протинають шкіри й ції дерев'яні рами, що подвійні;⁷⁶
Цвяхи випадають, серединки розлітаються на кусні;
- 3585 Тоді на броні ударяють на відкритім тілі;⁷⁷
Сипляться з шоломів яєних іскри.
Цей бій не може здержатись ніколи,
Поки хтось неправоти своєї не признає. АОІ

CCLX

- Сказав емір: « Отож ти, Карле, призадумайся,
3590 І рішення візьми розкаяться передо мною!
Ти сина мого вбив, наскільки це мені відомо;
Несправедливо дуже заперечуєш мені ти право на мій край.
Стань моїм васалем...⁷⁸
Ходи звідтіль на Схід, щоб мені служити ».
- 3595 Карло відповідає: « Це сором величезний був би, так мені здається,
Не смію дати поганинові ні миру, ні любови.⁷⁹
Прийми закон, що його Бог об'явив нам,
Віру християнську, а тоді я зараз полюблю тебе;

⁷⁶ Щити були зроблені зі шкіри натягнутої на дерев'яних рамах.

⁷⁷ Зн. без охорони щита.

⁷⁸ Друга половина цього рядка незрозуміла.

⁷⁹ Тут мова про політичний договір приязні.

- Опісля служи Йому і вір у всемогучого царя».
3600 Балігант сказав: « Погану проповідь ти починаєш!»
Опісля ідуть на себе і мечами, що при боці, ударяють. АОІ

CCLXI

- Емір велику дуже має силу.
Вдаряє Шарлеманя по шоломі із коричневої сталі,
Його йому на голові розбив та розколов;
3605 Кладе йому він меч на гарнеє волосся,
Велику й повну пригорщу, і більше, тіла забирає.
На тому місці зовсім нага кість лишається.
Карло хитається, він мало що не впав;
Та не хоче Бог, щоб він убитий був чи переможений.
3610 Гавриїл святий знов прийшов до нього,
І питається його: « Королю великий, що робиш »?

CCLXII

- Коли Карло почув голос ангела святий,
Не має він страху, і не боїться, що загине;
Вертається йому і дужість і притомність.
3615 Мечем із Франції вдаряє він еміра,
Шолом йому він розбиває, на якому дорогі блищать камені,
Рубає голову йому, аж виходить мозок,
І цілеє лице аж по білу бороду,
І мертвого його валить на землю без ніякого рятунку.
3620 « Монжуа », гукає, щоб його пізнали.
На слово це прибув дук Нем:
Бере він Тенсендора, і король великий всів на нього.
Погани утікають, Бог не хоче, щоб вони лишилися там.
Тепер французи є при тих, яких шукають.⁸⁰

CCLXIII

Утеча поган

- 3625 Погани утікають, як цього хоче Господь Бог.
Переслідують їх франки й цісар з ними.
Ось що король сказав: « Помстить, панове, ваше горе,

⁸⁰ Французи викінчують тих поган, що втікають.

- Полегшіть ваш гнів і серця ваші,
Бо цього ранку бачив я, як вашими ви плакали очима ».
3630 Відповідають франки: « Це треба, володарю, нам робити ».
Там кожний завдає такі великі удари, як лиш може.
Мало з тих, які там є,⁸¹ втекло.

CCLXIV

Французи під Сарагосою; смерть Марсіля

- Велика спека є, і порох підіймається.
Погани утікають, а французи женуть за ними;
3635 Погоня звідтіля триває аж до Сарагоси.
Браммонда вийшла на вершок свої башти,
Разом з нею є духовники її та крилошани
Фальшивого закону, що його Бог не любив ніколи.
Не мають священня вони, ані на голові своїй тонзури.
3640 Коли вона побачила арабів у такому то безладді,
Великим голосом кричить: « Допоможіть нам, Магомете!
Ох! шляхетний королю, вже наші переможені,
Емір убитий із таким великим соромом »!
Коли Марсіль це чує, обертається до муру,
3645 Очима плаче, цілу голову свою схиляє;
Умер він з болю, так його гнітить нещастя.
Дияволам найгіршим дає свою він душу. АОІ

CCLXV

Здобуття Сарагоси

- Погинули погани, дехто...⁸²
А Карло бій виграв.
3650 Брамму він розбив до Сарагоси.
Добре знає він тепер, що не боронять її більше.
Бере він місто, прийшли там його люди.
У повній силі ніч ту там проводять,
Гордий є король із бородою сивою,
3655 А Браммонда здала йому башти:
Десять їх великих, п'ятдесят малих.
Щаститься завжди тому, кому допомагає Господь Бог.

⁸¹ Це відноситься до поган.

⁸² Кінець цього рядка неясний.

CCLXVI

Насильне хрищення поган

- Минає день, настала ніч;
Ясний є місяць, зорі блимають.
- 3660 Цісар Сарагосу взяв.
Тисячці французів кажуть добре обшукати місто,
Синагоги та мечети;
Молотками із заліза та сокирами, що їх держали,
Розбивають статуї та ідолів усіх.
- 3665 Там не залишиться ні чарівництво ні фальшивий культ.
Король у Бога вірить, Йому служити хоче,
А його єпископи благословляють води,
Ведуть поган аж до хрещальні.
- 3670 Якщо там є такий який Карлові опирається,
Наказує повісити його, або спалити, або вбити.
Охрещено багато більше ніж сто тисяч
На правдивих християн, за винятком лиш королеви.
До Франції солодкої візьмуть її як полонену:
Король так хоче, щоб вона з любови⁸³ повернулася.

CCLXVII

Поворот до Екс

- 3675 Минає ніч, день ясний настає.
Башти Сарагоси Карло забезпечив,
Тисячу він залишив там лицарів, добрих бійців;
Місто стережуть вони для цісаря.
Всідає на коня король, і люди всі його,
- 3680 І Браммонда, що її везе в неволю;
Та не має він бажання чогонебудь їй зробити, крім добра.
Вернулися вони із радістю й веселістю.
Почерез Нербону⁸⁴ ідуть, силою її здобувши;
До Бордо прибув,⁸⁵ до міста...⁸⁶
- 3685 На вівтарі святого Севріна, лицаря відважного,⁸⁷

⁸³ Зн. не примусово, а з переконання.

⁸⁴ Це мабуть місто Арбон, недалеко від Байон, у південно-західній Франції.

⁸⁵ Карло.

⁸⁶ Цей рядок у рукописі неповний.

⁸⁷ Єпископ Бордо з V-го ст.

Кладе він ріг слоновий, повний золота й мангонів;⁸⁸
Паломники, що йдуть там, його бачать.
Він Жіронду⁸⁹ переходить на великих дуже кораблях, які там є;
Аж до Бляй⁹⁰ завіз він небожа свого,
3690 І Олівієра, його шляхетного товариша,
Й архієпископа, що мудрий і хоробрий був.
У білі труни каже він покласти тих панів:
У церкві святого Ромена спочивають славні витязі.
Їх франки поручають Богові та Іменам⁹¹ Його.
3695 Карло іде через доли й гори;
Аж до Екс задержатись не хоче.
Так довго їхав, аж з коня зідає на камінний бльок.
Як тільки прибуває у свою палату суверенну,
Через післанців він своїх суддів скликає,
3700 Баварців і саксонців, льоренців і фрізонів;
Скликає німців він, скликає і бургундців,
І пуатвенців, і нормандців, і бретонців,
І з тих із Франції самих найрозумніших.
Тоді то починається розправа судова над Ганельоном.

⁸⁸ Золоті монети.

⁸⁹ Це ім'я поширеної ріки Гарони, що впадає до Атлантику.

⁹⁰ Місто над Жірондою, на північ від Бордо.

⁹¹ Це відноситься до багатьох імен, що їх святі книги вживають на означення Бога.

IV. ПОКАРАННЯ ЗРАДНИКА

CCLXVIII

Смерть Альди

- 3705 Вернувся цісар із Еспанії
І прибуває в Екс, найкращий осідок у Франції;
Вгору йде у своїй палаті, увійшов до гридниці.
Ось Альда, красна панночка, прийшла до нього.
Ось що сказала королеві: « Де Ролянд, начальник,
3710 Що присягнув мене за жінку взяти »?
Карло і біль і смуток має,
Очима плаче, тягне білу бороду свою:
« Сестро, приятелько дорога, мене про мертвого питаєш чоловіка.
Я дам тобі за нього дуже цінний обмін:
3715 Це Людвиг, краще я сказати не вмію;
Це син мій, землі він мої буде посідати ».
Відповідає Альда: « Ця мова є мені чужа.
Нехай Бог не допустить, ні Його святі, ні ангели,
Щоб я, після Ролянда, лишилася живою »!
3720 Обличчя колір вона тратить, Шарлеманеві паде до ніг,
І зараз вмерла. Хай Бог змилосердиться над її душею!
Французькі лицарі за нею плачуть і її жаліють.

CCLXIX

- Красна Альда життя закінчила.
Король думає, що вона зомліла;
3725 Жалує її та плаче цісар;
Бере її руками і підніє її.
На плечі голову вона склонила.
Коли Карло бачить, що її він мертвою знайшов,
Чотири він графині вмить покликав:
3730 До монастиря черниць її несуть.
Через ніч аж до світанку чувають над нею.

Біля вівтаря одного гарно її поховали.
Велику дуже шану їй король віддав. АОІ

CCLXX

Ганельон чекає на суд

- До Екс вернувся цісар.
3735 Зрадливий Ганельон, в кайданах із заліза,
У місті є перед палатою;
До стовпа його раби ті прив'язали,
Руки зв'язують йому оленячими ременями;
І дуже сильно б'ють його дубинами і палицями.
3740 Не заслужив він на ніяке іншеє добро;
З великим болем там він жде на судову розправу.

CCLXXI

Розправа починається

- У старих літописях написано,
Що мужів Карло скликає з багатьох країн.
Зібралися вони у Екс, в каплиці.
3745 Урочистий це є день, велике дуже свято,
Кажуть деякі, святого лицаря Сильвестра.⁹²
Тоді то починається розправа судова й історія
Ганельона, що зраду учинив.
Цісар каже перед себе його привести. АОІ

CCLXXII

Карло оскаржує, Ганельон заперечує вину

- 3750 « Панове лицарі, Шарлемань король сказав,
Отож ви Ганельона судіть по закону!⁹³
Він був у війську аж в Еспанії зо мною,
І двадцять тисяч він запропастив мені французів,
І мого небожа, якого більш ніколи не побачите,
3755 І Олівієра, хороброго й ввічливого;
Дванадцять перів зрадив за багатство ».

⁹² Це день 31 грудня.

⁹³ Король не має права сам судити Ганельона. Суд належить до трибуналу, до якого входять найвищі достойники держави.

- Ганельон сказав: « Хай буду вкритий ганьбою, якщо це заперечу!
Ролянд мене у золоті й достатках скривдив,⁹⁴
Тому шукав його я смерті і страждання;
3760 Але я в тому зради жадної не признаю ».
Відповідають франки: « Тепер ми зробимо нараду ».

CCLXXIII

Оборона Ганельона

- Перед королем стояв там Ганельон.
Кремезне має тіло, гарний колір на обличчі;
Якби був вірний, на лицаря сміливого він був би схожий.
3765 Він бачить тих із Франції і всіх суддів,
І тридцять родичів своїх, які є з ним;
Опісля він крикнув голосом грімким і дужим:
« На милість Божу, от послухайте мене, мужі хоробрі!
Панове, я був з цісарем в поході,
3770 Служив йому я вірно і з любовю.
Небіж його Ролянд зненавидів мене,
І присудив мене на смерть і біль.
Післанцем став я до Марсіля короля;
Своєю спритністю я врятувався.
3775 Роляндові я кинув виклик, доброму борцеві,
І Олівієрові, та їх усім товаришам зброї,
Карло це чув і лицарі шляхетні.
Помстився я, та зради тут немає ».
Відповідають франки: « Підемо на нараду ».

CCLXXIV

Ганельон просить Пінабеля рятувати його

- 3780 Коли бачить Ганельон, що починається його велика судова розправа,
Там було тридцять родичів його разом із ним.
Один там є, якого інші слухають:
Це Пінабель із замку у Соранс;⁹⁵
Він добре вмів говорити й раду дати правильну;

⁹⁴ Ця заява не відповідає правді. Невідомо, чому Ганельон таке говорить.

⁹⁵ Невідомо місцевість.

- 3785 Він вельми є відважний, щоб захищати свою зброю.⁹⁶ АОІ
Ось що Ганельон йому сказав: « У вас... приятелю...⁹⁷
Рятуйте днесь мене від смерти і оскарження »!
Пінабель сказав: « Ви зараз будете врятовані.
Нема француза, який вас засудив би на повішення,
3790 Та на випадок, якщоб цісар нас обох поставив проти себе,
(Неможливо), щоб я йому не заперечив цього лезом сталевим ».
Граф Ганельон кидається йому до ніг.⁹⁸

CCLXXV

Нарада суддів

- Пішли баварці і саксонці на нараду,
І пуатвенці, і нормандці, і французи;
3795 Багато є там німців і тіедейців,⁹⁹
Ті з Овернії найбільше є ввічливі.
Заради Пінабеля вони поводяться тихіше.
Сказав один одному: « Добре станути на тому!
Лишим розправу й короля просім,
3800 Щоб Ганельонові він кару дарував цим разом,
Опісля, щоб той служив йому з любовю й вірно.
Ролянд помер, вже більш ніколи не побачите його;
Ані за золото, ні за достатки не дістанемо його назад.
Вельми нерозумним був би той, хто б бився ».
3805 Нема такого там, щоб цього не признав та не згодився з цим,
За вийнятком лише Тієрі, брата пана Жофруа. АОІ

CCLXXVI

Судді пропонують дарувати кару Ганельонові

- Вертаються до Шарлеманя лицарі його;
Кажуть королеві: « Володарю, ми вас просимо,
Щоб графові ви кару дарували, Ганельонові,
3810 Опісля хай вірно служить вам та із любовю.
Йому дозвольте жити, бо це вельми чоловік шляхетний.

⁹⁶ Переможець забирає зброю переможеного лицаря, бо вона представляла велику вартість. Тому вислів « захищати зброю » означає « берегтися проти поразки ».

⁹⁷ В рукописі, у цьому рядку, бракують деякі слова.

⁹⁸ Це мабуть значить: « приймаю з подякою вашу допомогу ».

⁹⁹ Нижніх німців.

Ніколи через його смерть ми не побачимо...¹⁰⁰
Ні за достатки ми не віднайдемо вже його ».
Ось що сказав король: « Ви є мої зрадливі мужі ».¹⁰¹ АОІ

CCLXXVII

Тієрі пропонує судовий двобій

- 3815 Коли Карло бачить, що всі покинули його,
Він голову склонив низенько і лице,
З болю, що його він має, заявляє себе нещасливим.
Аж ось — перед ним один лицар, Тієрі,
Брат Жофруа, дюка Анжу.
- 3820 Він тіло мав худе, й дрібне, й струнке,
Волосся чорне, а лице трохи смугляве;
Не дуже він високий, ні надто він малий.
Ввічливо цісареві він сказав:
« О королю, красний пане, так не розпачайте!
- 3825 Ви ж знаєте, що я служив вам довго.
Заради предків мушу я оце обвинувачення піддержати:
Як навіть проти Ганельона Ролянд провинився,
Служба для вас вовинна б його добре захистити.
Ганельон є віроломний в тому, що його він зрадив;
- 3830 Супроти вас він злочин поповнив і зламав присягу.
За це його засуджую я на повішення і смерть,
І покласти його тіло...¹⁰²
Як зрадливого, що злочин поповнив важкий.
Якщо тепер він має родича, що це хотів би заперечити мені,
- 3835 Отим мечем, що я його припняв отут,
Негайно хочу я піддержати мій вирок ».¹⁰³
Відповідають франки: « Добре ви тепер сказали ».

¹⁰⁰ Рядок неясний. У ньому і в наступному рядку мабуть мова про Ролянда.

¹⁰¹ Хоч Карло могутній володар, все таки він не може нічого зробити проти волі своїх васалів. Вони залежали від нього, але й він залежав від них. Такий був фєв-дальний закон і він мусить йому підчинитися.

¹⁰² Решта рядка в рукописі пропущена.

¹⁰³ Тієрі вважає акцію Ганельона за зраду. Тому ціллю судового двобою є до-казати, що це не була звичайна пімста, а зрада.

CCLXXVIII

Пінебель приймає визов

- Перед короля Пінабель прийшов.
Високий він, і дужий, і відважний, і швидкий;
3840 Кому удару він завдасть, не має більше той життя;
І королеві він сказав: « Володарю, ваша є розправа судова,
Отож ви накажіть, щоб не було такого галасу!
Тут бачу я Тієрі, що видав вирок.
Його фальшивим вважаю, з ним я буду битися ».
3845 Кладе йому у руку праву рукавицю із оленячої шкіри.
Цісар сказав: « Я вимагаю доброї поруки ».
Тридцять родичів там вірно ручаться йому.
Ось що сказав король: « Його¹⁰⁴ я випущу вам за порукою на волю ».
Цих¹⁰⁵ каже стеретти, аж поки справедливе рішення западе.

CCLXXIX

Чотири лави

- 3850 Коли Тієрі бачить, що буде бій,
Свою він праву рукавицю Карлові подав.
Його на волю цісар випускає за порукою,
А тоді чотири лави¹⁰⁶ на це місце каже принести.
Ідуть туди й сідають ті, що мають битися.
3855 Правильно вони зробили виклик, на думку інших,
І Ожієр із Данії полагодив справу після обговорення її.¹⁰⁷
І тоді вони своїх жадають коней і зброю свою.

CCLXXX

Приготування до двобою

- Тому, що в бій вони вступити мають, АОІ
Добре висповідались, одержали гріхів відпущення й благословення;
3860 Служби Божі свої вони вислухують і причащаються;
Великі дуже жертви цим церквам дають.

¹⁰⁴ Ганельона.

¹⁰⁵ Тридцять родичів Ганельона.

¹⁰⁶ Чотири лави визначували й замикали місце двобою.

¹⁰⁷ Ожієр полагоджує всякі подробиці, зв'язані з двобоєм, обговоривши їх із суддями.

- Перед Карла вернулися обидва.
На ноги вбрали свої остроги,
Вбирають білі, сильні й легкіі кольчуги,
3865 Ясніі свої шоломи прив'язали на головах своїх,
Припинають мечі з рукояттю із щирого злата,
У правих кулаках своїх мають гостріі списи,
Всіли опісля на скорі коні боеві свої.
3870 Тоді заплакало сто тисяч лицарів,
Які з любови до Ролянда жалують Тієрі.
Добре знає Бог, який кінець тому буде.

CCLXXXI

Двобій

- Під містом Екс широка дуже є лука.
Приготування зроблено до бою лицарів обох.
3875 Вони відважні є й великої сміливости,
А їхні коні бистрі та прудкі.
Стикають міцно їх острогами, і поводи всі попускають,
Завзято ударяють один другого.
Всі їх щити ламаються і розлітаються на кусні,
3880 Кольчуги їхні роздирається, а їх попруги рвуться,
Обертаються луки,¹⁰⁸ на землю сідла падають.
Сто тисяч чоловіків дивляться на них і плачуть.

CCLXXXII

- Обидва лицарі є на землі, АОІ
Хутко підносяться на ноги.
3885 Пінабель є дужий, і швидкий, і легкий.
Один на другого наступає, не мають зовсім коней.
Мечами цими з рукояттю із щирого злата
Ударяють і бють кріпко по шоломах сталевих;
Тяжкіі є удари, аж шоломи розтинають.
3890 Дуже розпачають лицарі французькі.
Скавав Карло: « О Боже! Ясно покажіть, хто правий »!

¹⁰⁸ Лука це вигин переднього або заднього краю сідла.

CCLXXXIII

- Пінабель сказав: « Отож, Тієрі, признай себе за переможеного!
Твоїм васалем буду я з любов'ю й вірністю,
Тобі до вподоби дам своє багатство,
3895 Але ти Ганельона примири із королем »!
Тієрі відповідає: « Не буду зовсім радитись.
Хай буду вповні віроломним, якщо хоч дрібку в тому я уступлю!
Хай Бог днесь поміж нами обидвома правого покаже »! АОІ

CCLXXXIV

- Ось що сказав Тієрі: « Ти, Пінабель, дуже є хоробрий воїн,
3900 Високий ти і дужий, і гарно маєш ти збудоване тіло;
Рівні тобі тебе знають із сміливости;
Цей бій, отож його ти залиши!
Примирю я тебе із Шарлеманем;
А щодо Ганельона, йому така справедливість буде вчинена,
3905 Що ніколи дня не буде, щоб про це не говорили ».
Пінабель сказав: « Хай не допустить Господь Бог до того!
Я хочу боронити весь свій рід;
Нікого не покину я за жадну смертну людину;
Волю радше вмерти, ніж щоб докоряв мені хтонебудь ».
3910 Починають сильно ударяти своїми мечами
По шоломах тих, що золотом прикрашені й камінням дорогим;
Летять до неба дуже ясні іскри.
Не може бути, щоб їх розділили.
Без мертвої людини не можна сподіватися кінця. АОІ
3915 Дуже-дуже є хоробрий Пінабель з Сорансу,
Ударяє він Тієрі по шоломі із Провансу:
Тріскає вогонь із нього і запалює траву.
На нього цілить вістря лева сталевого.
По чолі йому зійшло воно.
3920 По середині лица йому зійшло воно.¹⁰⁹
Праву щоку має цілу в крові,
І роздертую кольчугу аж над животом.
Його Бог захищає, і мертвого його на землю не кидає.¹¹⁰ АОІ

¹⁰⁹ Друга половина цього рядка, ідентична з попереднім, мабуть не автентична.

¹¹⁰ Пінабель є підметом дієслова « кидає ».

CCLXXXV

Перемога Тієрі

- Бачить це Тієрі, що ранений в обличчя,
3925 Дуже ясна кров із нього капає на луку травяну.
Вдаряє Пінабеля по шоломі із коричневої сталі,
Розбив його він та розтяв аж до наконечника,
Мозок розілляв йому із голови,
Стрясає він його своїм списом і мертвого на землю повалив.
3930 Ударом цим двобій він виграв.
Гукають франки: « Чудо Бог вчинив!
Є дуже справедливо, щоб повішений був Ганельон
І родичі його, які ручилися за нього ». АОІ

CCLXXXVI

Карло радіє з перемоги

- Коли Тієрі свій виграв бій,
3935 Прийшов до нього Карло цісар,
Лицарів він чотирьох з собою має,
Дюка Нема, Ожієра з Данії,
Жофруа з Анжу та Вільгельма із Бляй.
Король узяв Тієрі в свої рамена,
3940 Йому обличчя витирає шкурами великими з куниці,
На землю їх кладе, тоді його вбирають в інші;
Дуже ніжно зброю з лицаря скидають.
Його на мула посадили із Арабії;
Вертається він серед радості і слави;
3945 До Екс вони приходять, злізають з коней на площі.
Тоді то страта інших починається.¹¹¹

CCLXXXVII

Вішають родичів Ганельона

- Карло графів своїх і дюків кличе:
« Що радите мені відносно тих, яких затримав я? ¹¹²

¹¹¹ Разом із зрадником карають смертю тих родичів його і приятелів, які ручилися за нього. Такої жорстокости в середньовіччі не було, але поет допускає її, щоб сильніше підкреслити гидоту зради.

¹¹² Тут мова про заручників, родичів Ганельона.

- Вони прийшли були на судову розправу Ганельона ради,
3950 За Пінабеля видані були у заporуку ».
Відповідають франки: « Жаден з них не буде більше жити »!
Король наказує Базбрунові, одному із службовців судових:
« Іди й повісь усіх на дереві прокляття.
На тую бороду, якої є волосся сиве,¹¹³
3955 Якщо один втече, ти мертвий є й пропавший ».
Цей йому відповідає: « Що інше міг би я зробити »?
Із сотнею озброєних слуг силою він їх веде.
Там тридцять тих, що їх повішено.
Хто зраджує когось, той убиває і себе і інших. АОІ

CCLXXXVIII

Смерть Ганельона

- 3960 Відійшли тоді баварці й алеманці,
І пуатвенці, і бретонці, і нормандці.
Понад всіх інших погодились франки,
Щоб Ганельон помер у болі надзвичайному.
Воснні чотири коні кажуть наперед привести,
3965 Опісля прив'язують йому і ноги й руки.
Коні є баскі й швидкі:
Чотири слуги штовхають їх уперед
У напрямі ріки, що є посеред поля.
До жалюгідного кінця приходять Ганельон;
3970 Його всі нерви дуже є натягнені,
І всі члени його тіла роздираються.
На траву зелену ясна кров тече.
Згинув Ганельон як підлий зрадник.
Коли людина другу зраджує, несправедливо, щоб вона хвали-
[лась цим.

CCLXXXIX

Хрищення королеви

- 3975 Коли свою то помету цісар виконав,
Скликав він своїх єпископів із Франції,
І тих з Баварії, і тих із Алеманії:
« В моєму домі є шляхетна полонена.

¹¹³ Треба розуміти: « присягаю ».

- Вона почула проповідей стільки й притч,
 3980 Що хоче в Бога вірити і просить віри християнської.
 Охристить її, щоб Бог мав її душу ».
 Ті йому відповідають: « Хай станеться воно через хресні мами »!
¹¹⁴
 В купальнях в Екс великі дуже...¹¹⁵
 3985 Там хрестять королеву Еспанії:
 Знайшли для неї імя Юліяни.
 Вона є християнкою через істинне пізнання (віри).

ССХС

Сон цісаря

- Коли вже цісар справедливість учинив своєю,
 І гнів його великий проминув,
 3990 У Браммонду віру християнську він вложив.
 Минає день, ніч настає.
 Король ліг спати під еклепінням спальні.
 Гавриїл святий прийшов від Бога, щоб йому сказати:
 « Карле, воїнство скликай цісарства свого!
 3995 Насильно підеш ти у землю Біри,¹¹⁶
 Поможеш королеві Вівіянові у Імфі,¹¹⁷
 В місті, що його погани облягли.
 На допомогу християни тебе кличуть і зовуть ».
 Туди то цісар зовсім не хотів іти:
 4000 « О Боже, наш король сказав, яке болучее моє життя »!
 Очима плаче, сіпає себе за білу бороду.
 Отут кінчається та повість, що її розказує Турольдус.¹¹⁸

¹¹⁴ Цей рядок неповний і неясний.

¹¹⁵ Останнє слово в тому рядку нечитке.

¹¹⁶ Невідомо, що це за країна. Дехто припускає, що це Епір у Греції.

¹¹⁷ Не знати, хто такий Вівіян. Не знати теж, що це за місто. Може це Амфіон в Епірі.

¹¹⁸ Останній рядок « Пісні про Ролянда » виглядає ось так: *Ci falt la geste que Tuoldus declinet*. Слово *geste* означає літопис, історичне джерело, повість, поема — Невідомо, чи Турольдус був автором « Пісні », чи переписувачем рукопису, чи мандрівним поетом-співачом. Також значення дієслова *declinet* непевне. Вчені пропонують такі значення: переписує, перекладає, розказує, представляє, кінчає, слабне і ін.

З М І С Т

ВСТУП	5
І. ФЕВДАЛІЗМ І ЦЕРКВА В СЕРЕДНЬОВІЧЧІ	6
ІІ. ГЕРОЇЧНІ ПІСНІ	11
ІІІ. ПІСНЯ ПРО РОЛЯНДА	15
А. Рукописи, дата постання, автор, видання	15
Б. Історична подія	17
В. Дійсність і легенда	19
Г. Ідея твору	19
Г. Український переклад	20
ІV. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЕПОС	21
V. ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІЯЛИ	23
.....	
ПЕРЕКЛАД «ПІСНІ ПРО РОЛЯНДА»	25

TABLE DES MATIÈRES

INTRODUCTION	5
I. LE SYSTÈME FÉODAL ET L'ÉGLISE AU MOYEN AGE	6
II. LES CHANSONS DE GESTE	11
III. LA CHANSON DE ROLAND	15
A. Manuscrits, date de composition, auteur, éditions	15
B. L'événement historique	17
C. La réalité et la légende	19
D. L'idée principale du poème	19
E. La traduction ukrainienne	20
IV. LES POÈMES ÉPIQUES DE L'EUROPE MÉDIÉVALE	21
V. LES OEUVRES CONSULTÉES	23
LA TRADUCTION UKRAINIENNE DE «LA CHANSON DE ROLAND»	25

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ
EDITIONES UNIVERSITATIS CATHOLICAE UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PPAE

I. DOCUMENTA

Monumenta Ucrainae Historica, vol. I-XIV (1075-1856)

II. ТВОРИ

Твори Йосифа Патріярха і Кардинала, т. I-VIII

III. ПРАЦІ БОГОСЛОВСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ
OPERA FACULTATIS THEOLOGICAE

A) Opera Gr. Cath. Academiae Leopoli (т. I-XX)

B) Opera Universitatis Catholicae Ucrainorum (т. XXI-XLVI)

IV. ПРАЦІ ФІЛОСОФІЧНО-ГУМАНІСТИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE-HUMANISTICAE

- т. I. Проф. д-р Олекса Горбач, *Три Церковнослов'янські Літургічні рукописні Тексти Ватиканської Бібліотеки* (Prof. Dr. Olexa Horbatsch, Tres Textus Liturgici Linguae Ecclesiasticae (Paleo) — Slavicae in Manuscriptis Vaticanis). Рим 1966, стор. 160. \$ 5.
- т. II. WASYL LENCYK, *The Eastern Catholic Church and Czar Nicholas I. Romae-New York* 1965, р. XIII+148. \$ 5.
- т. III-IV. Проф. д-р Олекса Горбач, *Перший рукописний українсько-латинський словник Арсенія Корецького-Сатановського та Епіфанія Славинецького* (Prof. Dr. Olexa Horbatsch, De manuscripto primi ucraino-latini vocabularii Arsenii Korec'kuj-Satanovs'kuj et Eriphanii Slavynec'kuj typis nunc mandato). Рим 1968, стор. 335. \$ 6.
- т. V-VI. Проф. д-р Михайло Соневицький, *Історія грецької літератури,*

- I том. (Prof. Dr. Mukhajlo Sonevuckyj, *Litterarum graecarum historia*, vol. I). Рим 1970, стор. XIV+679. \$ 15.
- т. VII. Проф. д-р Кость Кисилевський, *Українське мовознавство в останній добі* (De linguistica ucraina in ultima periodo expositio). Рим 1973, стор. 198. \$ 6.
- т. VIII. Проф. д-р Богдан І. Лончина, *Пісня про мого Сіда*. (Prof. Dr. Bohdan Lonchyna, *Santar de mio Sid*). Рим 1972, стор. 160. \$ 5.
- т. IX. ROGER HALLU, s.m., *Anne de Kiev Reine de France*. Romae 1973, p. 240. \$ 8.
- т. X-XI. о. проф. д-р Микола Конрад, *Нарис історії стародавньої філософії* (Sac. prof. Dr. Nicolaus Konrad, *Historiae philosophiae antiquae brevis conspectus*). Видання II editio. Рим 1973, стор. 396. \$ 10.
- т. XII. Проф. д-р В. Кармазин-Каковський, *Мистецтво лемківської церкви* (Prof. Dr. V. Karmazyn-Kakovsky, *De arte sacra ecclesiarum Lemcoviensium*). Рим 1975, стор. 150+308. \$ 15.
- т. XIII-XV. Prof. Euhен Onatskyj, *Vocabolario italiano-ucraino* (Проф. Євген Онацький Італійсько-український словник) Рим 1977, стор. 631.
- т. XVI-XVIII. Проф. Євген Онацький, *Український-італійський словник* (Prof. Euhен Onatskyj, *Vocabolario ucraino-italiano*). Рим 1977, стор. 1741.
- т. XIX. Проф. д-р Михайло Соневицький, *Історія грецької літератури*, II том. (Prof. Dr. Makhajlo Sonevuckyj, *Litterarum graecarum historia*, vol. II). Рим 1977.
- т. XX. Проф. д-р Богдан І. Лончина, *Пісня про Ролянда* (Prof. Dr. Bohdan Lonchyna, *La Chanson de Roland*). Рим 1977, стор. 161.

V. ПРАЦІ ПРАВНИЧОГО ФАКУЛЬТЕТУ І СУСПІЛЬНИХ НАУК OPERA FACULTATIS IURIS ET SOCIOLOGIAE

- т. I. *Український Католицький Університет ім.св. Климента Папи і його правна основа* (De universitate Catholica Ucrainorum a S. Clemente Papa eiusque fundamento iuridico). Рим 1967. \$ 2.
- т. II. «Обнова» *Організація Української Католицької Університетської молоді, Академічних товариств і її статуту*. (De organizatione ucraicae catholicae iuventutis universitariae, academicarum societatum earumque statutis expositio). Рим 1967, стор. 35. \$ 2.
- т. III. Dr. BOHDAN T. HALAJCZUK, *Historia de la organizacion Politica De Europa Oriental*, Romae 1972, p. 213. \$ 5.

Università Cattolica Ucraina
Via Boccea, 478 - 00166 Roma - ITALIA